

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ "ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ"**

Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько

**ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ:
ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ
РЕСУРСІВ ТА КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

Київ – 2013

УДК 338.439(477)(042)
ББК 65.9 (4Укр)304.25
X22

Автори:

Дейнеко Л.В. (р. 1, р. 2),

Шелудько Е.І. (1.3, 1.4, р. 2, р. 3)

У підготовці окремих розділів взяли участь також Купчак П.М. (1.2, 1.3, 2.2) та Романюк І.М. (1.1, 1.4, 3.2).

Рецензенти:

чл.-кор. НААН України, д-р екон. наук, проф. Т.О. Осташко (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" – Київ);

д-р екон. наук, проф. Д.Ф. Крисанов (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" – Київ);

д-р екон. наук, проф. М.М. Якубовський (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" – Київ);

д-р екон. наук, проф. **В.В. Онікієнко** (Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України – Київ).

Затверджено до друку Постановою Вченої ради Інституту економіки та прогнозування НАН України від 29 жовтня 2012 р. № 110

X22

Дейнеко Л.В. Харчова промисловість України: ефективність використання виробничих ресурсів і кадрового потенціалу / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України" – К. , 2013. – 120 с.
ISBN 978-966-02-6997-2

Досліджено проблеми ефективного використання виробничого та кадрового потенціалу харчової промисловості, виявлено тенденції та закономірності розвитку галузі в умовах сучасних трансформаційних процесів. Обґрунтовано об'єктивну необхідність інноваційного перетворення виробничого потенціалу галузей харчової промисловості, запропоновано напрями та механізми підвищення інноваційної активності підприємств галузі. Здійснено аналіз професійно-кваліфікаційної асиметрії сфери зайнятості та запропоновано шляхи удосконалення системи професійної освіти кадрів в галузі, окреслено перспективи взаємодії системи профосвіти з роботодавцями.

Для науковців, державних службовців, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

УДК 338.439(477)(042)
ББК 65.9 (4Укр)304.25

ISBN 978-966-02-6997-2

© Л.В.Дейнеко, Е.І.Шелудько, 2013

© Національна академія наук України, 2013

© ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", 2013

*Пам'яті Вчителя –
Петра Прокоповича Борщевського*

(1936–2003)

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ СТАН І ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ТА ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ	8
1.1. Харчова промисловість у структурі промислового комплексу України, динаміка та тенденції розвитку галузі.....	8
1.2. Зовнішньоторговельні зв'язки харчової промисловості України.....	21
1.3. Сировинна база та виробничі потужності харчової промисловості	29
1.4. Виробництво харчової продукції та задоволення потреб населення в ній	38
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД	53
2.1. Об'єктивна необхідність інноваційного оновлення потенціалу та технологічного переоснащення виробничих потужностей	53
2.2. Розвиток науково-технічної сфери та інноваційна діяльність підприємств харчової промисловості	58
2.3. Напрями та механізми підвищення інноваційної активності підприємств галузі.....	67
РОЗДІЛ 3. ЗАЙНЯТИСТЬ ТА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ	72
3.1. Зайнятість у харчовій промисловості: стан і проблеми.....	72
3.2. Стан професійної освіти кадрів для галузей харчової промисловості	77
3.3. Попит на робочу силу та розбудова системи безперервної освіти та підготовки кадрів для підприємств галузі	85
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95
ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ	99
ПЕРЕЛІК РИСУНКІВ	101
ПЕРЕЛІК ДОДАТКІВ	102
ДОДАТКИ	103
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	116

Формування соціально орієнтованої економіки безпосередньо пов'язане зі створенням в Україні потужної харчової індустрії як умови забезпечення нормальної життєдіяльності населення, відновлення і збереження його здоров'я, піднесення міжнародного економічного і соціального іміджу країни шляхом збільшення експорту вітчизняної харчової продукції. З огляду на це розвиток харчової промисловості з перших кроків незалежності країни розглядається як пріоритетний напрям економічної політики Української держави. Ефективний розвиток галузі може набагато підвищити кінцеву результативність діяльності аграрного сектора економіки, стаючи надійним джерелом поповнення державного бюджету і значних валютних надходжень, сприяти зміцненню економічної безпеки та соціальної стабільності держави, зростанню добробуту населення.

Виконання цієї місії в контексті прискорення процесів інтеграції України до світової агропродовольчої системи можливе лише на основі підняття науково-технологічного рівня харчової промисловості до вищих світових стандартів. Реалізація такої стратегії передбачає модернізацію виробничої бази харчових підприємств, оснащення їх сучасною технікою, впровадження новітніх маловідходних, ресурсозберігаючих та екологобезпечних технологій, переходу галузі на інноваційну модель розвитку. Реалізація інноваційної моделі розвитку у продовольчому секторі економіки, створення і функціонування сучасної харчової індустрії забезпечується висококваліфікованими професійними кадрами, підготовка яких залежить від стану системи професійної освіти, від її спроможності забезпечувати випуск сучасних, ефективних менеджерів і працівників, інтелектуально сформованих особистостей, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння й впровадження сучасних наукомістких та інформаційних технологій.

Основною метою цієї роботи є визначення ролі харчової промисловості як одного з локомотивів економічного зростання та модернізації економіки, здатної розв'язувати пріоритетні завдання щодо розвитку виробництва продукції з високою доданою вартістю, що дозволить галузі отримувати вищі прибутки та гарантувати можливість їхнього отримання у майбутньому, а також забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної харчової продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Проведене дослідження виявило, що основними проблемами розвитку є, насамперед, нестача сировинних ресурсів та фінансові труднощі підпри-

ємств, що позначається на можливості відновлення необоротних активів підприємств, здійснення їхньої реконструкції і модернізації, здатності впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу; скорочення споживчого попиту через зниження купівельної спроможності населення; недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази регулювання функціонування галузі та ринку промислових продовольчих товарів; здійснення як протекціоністських заходів країнами-імпортерами, так і обмежуючих заходів країнами-експортерами української харчової продукції, що набуло загрозливих масштабів після вступу України до СОТ та в умовах невизначеності партнерства з країнами СНД у продовольчій сфері, створює несприятливу кон'юнктуру на внутрішньому і зовнішньому продовольчих ринках і не дає можливості використати продовольчий потенціал нашої країни у повному обсязі. Потенціал таких галузей, як цукрова, спиртова, плодоовочеконсервна, дитячого харчування та окремих галузей вітчизняної харчової промисловості використовується явно недостатньо, що свідчить про наявність цілої низки проблемних питань – від процесів приватизації підприємств до діючого організаційно-економічного механізму управління цілими галузями, що потребують всебічного дослідження і найшвидшого вирішення як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Важливою частиною представленого дослідження також є аналіз професійно-кваліфікаційної асиметрії сфери зайнятості та існуючої системи підготовки та перепідготовки кадрів для харчової промисловості, а також визначення напрямів удосконалення системи професійного навчання та спеціальної кадрової перепідготовки у галузі, надання відповідних рекомендацій і пропозицій щодо розв'язання актуальних питань у розвитку професійної освіти та створення високотехнологічних робочих місць. Ці пропозиції полягають насамперед у обґрунтуванні необхідності регіоналізації профтехосвіти, залучення до тіснішого співробітництва органів місцевого самоврядування, що потребує налагодження тісної взаємодії кожного професійного навчального закладу з роботодавцями, службами зайнятості, іншими об'єднаннями, державними та місцевими органами управління з метою розвитку соціального партнерства у галузі професійної освіти. Важливим є також запровадження соціального партнерства як необхідної умови формування державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів для харчової промисловості та сфери послуг будь-якого регіону; надання відповідного нормативно-правового забезпечення соціального партнерства в галузі професійної освіти як на загальнодержав-

ному, так і на регіональному рівнях із забезпеченням багатоканального фінансування, вкладення інвестицій у розвиток професійних навчальних закладів, пільгового оподаткування тощо.

Крім того, авторами надані пропозиції щодо впровадження нових підходів до формування і розміщення трудового потенціалу, змісту самої професійно-технічної освіти, нових методів і засобів навчання, інтеграції навчальних закладів з роботодавцями; щодо створення сучасної системи менеджменту якості професійної освіти та пошуку можливостей коригування навчального процесу відповідно до потреб роботодавців, а також рекомендації щодо стимулювання створення робочих місць у нових високотехнологічних і заснованих на прогресивних технологіях галузях, нарощування продуктивності праці, що тісно пов'язане з приростом нового і оновленням діючого виробничого потенціалу.

У підготовці окремих розділів видання взяли участь також П.М. Купчак (1.2, 1.3, 2.2), І.М. Романюк (1.1, 1.4, 3.2).

СУЧАСНИЙ СТАН І ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ТА ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

1.1. Харчова промисловість у структурі промислового комплексу України, динаміка та тенденції розвитку галузі

Ефективне економічне зростання країни вимагає вирішення стратегічного завдання створення в Україні потужної харчової індустрії для задоволення потреб внутрішнього і зовнішнього ринків у продовольстві, забезпечення продовольчої безпеки держави, формування потужного експортного потенціалу, збільшення валютних та бюджетних надходжень.

Харчова промисловість – галузь економіки України, що об'єднує сукупність підприємств з виробництва і реалізації харчових продуктів, які забезпечують потреби внутрішнього і зовнішнього ринків у продовольчих товарах. *Ця галузь була і є одним із системоутворюючих елементів національної економіки.* Галузь спроможна забезпечити внутрішні потреби в продовольчих товарах, на які припадає понад 60% особистого споживання матеріальних благ населення.

На сьогодні харчова промисловість входить в першу п'ятірку галузей по наповненню державного бюджету, посідає друге місце (після металургії та оброблення металу) за обсягами виробництва продукції у структурі промислового виробництва України. Частка харчової промисловості в загальному обсязі реалізації продукції промисловості протягом 2004–2008 рр. коливалась у межах 15–16%, а у 2009 р. сягнула 19,8%. У 2012 р. цей показник становив 16,4%.

Вітчизняна харчова та переробна промисловість налічує понад 10 тис. підприємств та місцевих одиниць (19% загальнопромислової їхньої кількості), здебільшого (97%) знаходяться у приватній власності. На харчових підприємствах зайнято майже 400 тис. чоловік, або близько 14% усіх зайнятих в промисловості країни (проте спостерігається тенденція до скорочення чисельності працюючих у харчовій галузі – вже у 2008 р. кількість найманих працівників галузі зменшилась до 436 тис. осіб, що становило 93,4% від кількості попереднього року). Тенденція до скорочення продовжилась і у 2009–2011 рр. (390, 387 а 378 тис. осіб відповідно). Тобто,

відбувається поступове скорочення трудового потенціалу галузі (за останні 3 роки – на 3–4% щорічно) (табл. 1.1).

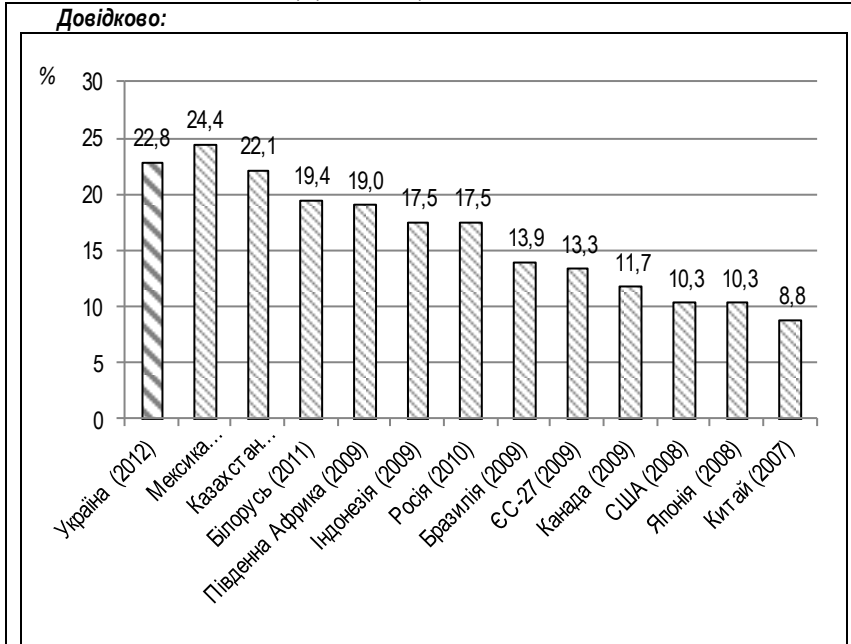

Рис. 1.1. Частка харчової промисловості в переробній промисловості окремих країн світу, %

Джерело: розраховано за даними Держстату України "Обсяг реалізованої промислової продукції за 2012 рік" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>; "The EU intheworld 2013" [Електронний ресурс] доступний з : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-30-12-861/EN/KS-30-12-861-EN.PDF>; "Отдельные показатели видов экономической деятельности" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.gks.ru/bgd/regl/b11_13/lssWWW.exe/Stg/d3/13-01.htm>; "Статистический сборник "Промышленность Республики Беларусь" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://belstat.gov.by/homep/ru/publications/prom/2012/about.php>>; "Промышленность Республики Казахстан" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.stat.kz/digital/pomomishlennost/Pages/default.aspx>>.

Найгострішими проблемами сьогодення у розвитку харчової промисловості є структурна розбалансованість галузі, посилення процесів міжгалузевої поляризації щодо забезпечення основними засобами та їхньої зношеності, цінні диспропорції на різну продукцію харчування, збиткова діяльність одних підприємств і стабільні обнадійливі економічні показники виробництва в інших.

Таблиця 1.1

Основні показники розвитку харчової промисловості, 2007–2012 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Обсяги реалізованої продукції, млрд грн (у порівнянних цінах 2000 р.)	109,96	139,9	159,5	192,1	220,2	182,3
Індекси промислової продукції, % до попереднього року	107,5	97,9	94,0	103,2	99,4	101,6
Кількість підприємств та місцевих одиниць	10856	10637	10432
Частка продукції галузі у загальному обсязі промислової продукції, %	15,3	15,2	19,8	18,0	16,6	16,4
Середньорічна кількість найманих працівників підприємств у харчовій промисловості, тис. осіб	454	436	390	387	378	374
Частка працівників харчової промисловості у загальній кількості найманих працівників промисловості, %	13,8	13,7	13,7	13,6	13,5	13,5
Основні засоби харчової промисловості (у фактичних цінах, на кінець року), млн грн	57037	65749	73659	81778	н/д	н/д
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	3711,3	-5468,6	5856,5	4920,1	4716,5	10421,5
Чистий прибуток (збиток), млн грн	2096,8	-6676,0	3510,7	2265,8	2256,2	7183,9
Інвестиції в основний капітал, млн грн	11830	13130,5	10458	8297	12144	н/д
Індекси інвестицій в основний капітал галузі, % до попереднього року	127,5	90,4	71,5	70,7	129,4	н/д
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств у харчовій промисловості, %	4,7	1,9	5,4	4,5	4,2	6,4

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Промисловість України у 2001–2007 роках. – К.: Держстат України, 2008. – С. 15, 33, 58, 60, 66, 86, 87, 93; Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

Галузеві особливості:

Виробництво м'яса і м'ясопродуктів. Виробництво м'ясних продуктів здатне повністю забезпечити потреби внутрішнього ринку країни і майже вся вироблена продукція споживається всередині краї-

ни (у 2011 р. обсяг виробництва продукції становив 1439,7 тис. т). Однак в останні роки спостерігається стрімке зростання імпорту, особливо готових продуктів та м'ясних консервів. Головна причина – технологічна розбалансованість між сировинною базою та глибиною перероблення сировини.

Промислове перероблення овочів та фруктів. Продукція цієї галузі дає змогу забезпечувати населення високовітамінізованим, оздоровчим харчуванням. Останні роки галузь демонструвала негативну динаміку. Обсяг виробництва у 2011 р. становив 851,2 тис. т, або 92,1% до попереднього року і 71,0% порівняно з докризовим 2007 р. Нестабільний розвиток галузі пов'язаний із значною залежністю від постачання сировини, 30–40% якої втрачається через неналежні умови зберігання як в господарствах, так і на переробних підприємствах, жорсткою конкуренцією з іноземними виробниками, низькою технічною оснащеністю виробництва, де понад 80% обладнання є застарілим. Модернізація виробництва відбувається головним чином за рахунок іноземного капіталу.

Виробництво олії та тваринних жирів. Обсяги виробництва продукції галузі зберігали тенденцію до зростання навіть під час кризи і досягли у 2011 р. 3529,2 тис. т. 14% за натуральним обсягом від всіх продуктів харчової промисловості і левову частку виробництва олії та жирів становить соняшникова олія. Україна є найбільшим в світі виробником цієї продукції (16% світового виробництва).

Виробництво молочних продуктів (молочна промисловість). Протягом 2008–2011 рр. галузь зберігала тенденцію до скорочення обсягів виробництва. У 2011 р. було вироблено 1691,1 тис. т продукції, що на 2,2% нижче, ніж у попередньому році і на 12,5% нижче рівня докризового 2007 р. Найболючіші проблеми: відставання в розвитку і нестабільність сировинної бази (80% молока, що потрапляє на перероблення – з господарств населення) та залежність від експорту (особливо сирів жирних).

Аналіз фінансово-господарської діяльності підприємств харчової промисловості засвідчив їхній нелегкий загальний фінансовий стан (табл. 1.2), проте з 2004 р. спостерігалась позитивна тенденція зростання частки підприємств галузі, що одержали прибуток (з 58,6% у 2003 р. до 66% – у 2007 р. та майже 61% у 2008 р.) та скорочення частки підприємств, які отримали за відповідний період збиток (з 41% у 2004 р. до 39,1% – у 2008 р.). Водночас фінансове сальдо, що протягом 2004–2011 рр. лишалося позитивним, на піку кризи у 2008 р. показувало від'ємний результат

(-5468,6 тис. грн). Відповідно й рентабельність операційної діяльності харчових підприємств в цей період є позитивною, а у 2008 р. – від'ємною.

Таблиця 1.2

Показники фінансової діяльності підприємств харчової промисловості України, 2007–2011 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	3711,3	-5468,6	5856,5	4912,5	4716,5
Чистий прибуток (збиток), млн грн	2096,8	-6676,0	3510,7	2265,8	2256,2
У т.ч.:					
у підприємствах, які одержали прибуток	4581,2	4105,2	8189,1	8072,7	9724,5
до загальної кількості підприємств, %	66,1	60,9	61,9	58,9	57,9
у підприємствах, які одержали збиток	2484,4	10781,8	4678,4	5806,9	7468,3
до загальної кількості підприємств, %	33,9	39,1	38,1	41,1	42,1
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств у харчовій промисловості, %	4,7	1,9	5,4	4,5	4,2
Рентабельність усієї діяльності, %	1,5	-3,4	1,7	0,9	0,8

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності : стат. зб. / [за ред. І. М. Жук]. – К.: Держ. ком. статистики України, 2009. – С. 200, 203, 206, 207; Діяльність суб'єктів господарювання 2010 рік : стат. зб. / [за ред. І. М. Жук]. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – С. 178–185.

У структурі активу балансу харчової промисловості України значну частку (64%) займають оборотні активи (Додаток А.1). За аналізований період в структурі активів суттєвих змін не спостерігалось, незначна частка необоротних активів (6,2%) зменшилась, що свідчить про зростання необоротних активів у групі вибуття (старіння). Щодо структури пасивів, суттєву частку в структурі становлять поточні зобов'язання (58%) – протягом аналізованого періоду їхня частка в структурі зростає на 4%, довгострокові зобов'язання також становлять значний відсоток (17,4%), і хоча за досліджуваний період їхня частка у структурі капіталу знизилася на 3,7%, проте це констатує переважно борговий спосіб фінансування харчової промисловості.

Аналіз необоротних активів (Додаток А.2) показав, що майже 57% необоротних активів зношені. Незавершене будівництво, а також довгострокові фінансові вкладення збільшили свої показники, що свідчить про зволікання або недофінансування об'єктів інвестування.

У структурі оборотних активів (Додаток А.3) значну суму коштів іммобілізовано в дебіторській заборгованості, що за аналізований період зросла майже вдвічі. Загальна частка дебіторської заборгованості в структурі капіта-

лу на кінець досліджуваного періоду становить 65%. Це вказує на відволікання значної частки коштів від основної діяльності харчових підприємств, оборотні активи концентруються не в запасах товарно-матеріальних цінностей (частка яких за період зменшується), а у дебіторській заборгованості, що може привести до фінансових і виробничих ускладнень (Додаток А.4).

У структурі власного капіталу (Додаток А.5) значну частку займають суми додаткового капіталу, що несе певний негатив, оскільки означає штучне наповнення пасиву балансу щодо власних джерел і спричинює появу абстрактних цифр вартісної оцінки активів. Додатковий капітал зменшує дефіцит резервного капіталу й непокриті збитки. Лише поступове зростання статутного та резервного капіталу, а також нерозподіленого прибутку надасть стимулів для зменшення додаткового капіталу і ефективнішого використання обігових коштів. Тому формування власного капіталу має важливе значення як основне джерело фінансування підприємств харчової промисловості і залишиться основним напрямом планування оптимальної їхньої структури.

Щодо запасів товарно-матеріальних цінностей, то їхня структура за досліджуваний період не зазнала суттєвих коливань: спостерігалось вибуття товарів, що зменшило їхню частку у структурі на 2,5% та на 2% зросли виробничі запаси. Слід зауважити, що найбільша частка товарно-матеріальних цінностей сконцентрована у виробничих запасах (51%), готовій продукції (22%) та товарах (17%), досить високу питому вагу в структурі займає незавершене виробництво (10%), але це зумовлено специфікою технології виробництва харчових продуктів.

Брак власних коштів підприємств харчової промисловості призводить до необхідності послуговуватися кредитними коштами, що робить їх залежними від кредиторів. На багатьох підприємствах частина залучених коштів досягає критичних рівнів і негативно впливає на потенційних інвесторів. Спостерігається уповільнення темпів зростання власного капіталу та одночасного нарощення позикового капіталу. За аналізований період кредиторська заборгованість зросла вдвічі (Додаток А.6), переважна її частина сформована за рахунок заборгованості за товари, роботи, послуги (55%) та інших поточних кредитних зобов'язань (41%). Найменшою є кредиторська заборгованість зі страхування (0,3%) та оплати праці (0,5%). Зростання питомої ваги кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги порівняно з короткостроковими кредитами банків свідчить, що підприємства в умовах скорочення банківського кредитування надають перевагу фінансуванню поточних потреб за рахунок відстрочок по платежам. Тобто брак

обігових коштів підприємства компенсують за рахунок нарощення обсягів кредиторської заборгованості. Така структура капіталу демонструє зниження ефективності функціонування підприємств і значні ускладнення з наявністю обігових коштів, що стримує розвиток харчової промисловості.

У структурі поточних зобов'язань (Додаток А.7) найбільшу питому вагу має кредиторська заборгованість (82%), частка якої за аналізований період збільшилася на 7%. Це вказує на те, що більшість підприємств харчової промисловості "кредитуються" за рахунок постачальників. Це дійсно є одним із дешевих інструментів фінансування, оскільки не вимагає сплати відсотків за тимчасове користування коштами, проте може погіршити фінансову стійкість підприємств, а у разі виставлення одночасних вимог – призвести до банкрутства.

Також у структурі зобов'язань майже 15% припадає на короткострокові кредити банків, але їхня питома вага за аналізований період скоротилася на 7,5%, що в основному було зумовлене фінансовою кризою, яка зменшила кредитний портфель багатьох банків України. Частка довгострокових кредитів у структурі зобов'язань є низькою (3,3%), галузь не планує і не інвестує кошти у довгострокову перспективу, а також у зв'язку із високим рівнем ризику довгостроковий кредитний ресурс залишається майже недосяжним для більшості підприємств харчової промисловості.

Із фінансовим станом промислових підприємств безпосередньо пов'язаний рівень забезпечення соціальних потреб працюючих на цих підприємствах. І хоча за останні роки намітилась позитивна тенденція у матеріальному забезпеченні трудового потенціалу галузі (табл. 1.3): відбулося зростання заробітної плати промислово-виробничого потенціалу у харчовій промисловості з 2007 р. по 2011 р. більш ніж удвічі (2541 грн проти 1223 грн), проте це все ще вкрай низький показник у загальноекономічному вимірі.

Важливим доповненням спектру цих показників є динамічний аналіз структури операційних витрат харчової промисловості з реалізованої продукції (робіт, послуг). У наведеній (табл. 1.4) структурі операційних витрат харчової промисловості після декількох років зростання частки витрат на оплату праці та на соціальні заходи, що впливає на ріст валової доданої вартості, простежується зниження соціально важливих індикаторів у 2009 кризовому році.

Особливо гостро проблема оновлення основного капіталу постала в групі інвестиційно малопривабливих видів економічної діяльності (з виробництва

Таблиця 1.3

Середньомісячна номінальна заробітна плата одного найманого працівника в харчовій промисловості України, 2007–2011 рр., грн

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2011 до 2010, %	до середньої у промисловості (2011), %
Промисловість	1554	2017	2117	2580	3120	121	100
Переробна промисловість	1456	1849	1856	2281	2759	121	88,4
У тому числі: виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1223	1618	1777	2137	2541	118,9	81,4

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Україна у цифрах у 2006 році. Стат. довідник. – К.: Консультант, 2007. – С. 191; Промисловість України у 2001–2007 рр. : стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2008. – С. 55; Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2010. – С. 391; Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

Таблиця 1.4

Динаміка структури операційних витрат харчової промисловості України, 2007–2011 рр., до загальних витрат, %

Операційні витрати	2007	2008	2009	2010	2011
Матеріальні витрати	75,8	75,7	76,5	77,5	77,0
Амортизація	3,4	3,4	3,6	3,2	3,1
Витрати на оплату праці	7,1	7,2	6,7	6,2	6,0
Відрахування на соціальні заходи	2,4	2,4	2,3	2,1	2,1
Інші витрати , тис. грн	11,3	11,3	10,9	11,0	11,8
Витрати на одиницю реалізованої продукції, коп./грн	95,3	95,6	90,7	93,9	96,3

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Статистичний щорічник за 2005 рік. – К.: Держстат України, 2006. – С. 111; Основні фінансові показники підприємств різних форм власності за окремими видами діяльності за 2005 рік (стат. бюлетень. I частина.). – К.: Держстат, 2006. – С. 213; Промисловість України у 2001–2007 роках. : стат. зб. – К.: Держстат України, 2008. – С. 31–32; Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2010. – С. 108–109; Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – С. 108–109.

рибної продукції, маргарину, крохмалю, вин, макаронних виробів, дієтичних і продуктів дитячого харчування) та технічно відсталих виробництв (перероблення та консервування овочів і фруктів; виробництво круп; виробництво готових кормів для громадського стада і домашніх тварин). Застосування сучасного обладнання та використання новітніх високоєфективних технологій дозволить у середньостроковий період підвищити якісні та економічні показники зазначених харчових виробництв і вивести їх на лідируючі позиції

з точки зору конкурентоспроможності продукції. Відсутність довгострокових проектів, які б забезпечували базові технологічні зміни у галузі, обумовлена насамперед недостатністю коштів для інноваційної трансформації відповідних галузей та незацікавленістю недержавних комерційних структур у їхньому запровадженні та фінансуванні. Крім того, розвиток галузі гальмують: недостатній рівень забезпеченості окремими видами потужностей з перероблення сільськогосподарської продукції та високий (40–50%) рівень їхнього зношення, низький рівень впровадження технологій глибокого перероблення сировини, віддаленість об'єктів переробної промисловості від джерел постачання сільськогосподарської сировини, відсутність вітчизняного виробництва переважної частини технологічного обладнання для галузі.

Дані табл. 1.5 відбивають гостроту проблеми реновації основних засобів харчової промисловості. Галузевий коефіцієнт оновлення лише по окремих роках перевищував 10% – той мінімальний рівень, за якого забезпечується належне відтворення матеріально-технічної бази виробництва. Величина та динаміка коефіцієнтів вибуття свідчить, що в галузі відбувається нагромадження застарілої техніки, обладнання та відсутні достатні джерела для відтворення основних засобів. Це призводить до високих цін, низької продуктивності праці та слабкої конкурентоспроможності продукції. Тому в основу зростання конкурентоспроможності та економічної ефективності харчової промисловості має бути покладене постійне і більш швидке оновлення основних засобів, що вимагає від підприємств галузі пошуку джерел, а від держави – створення умов для інвестування.

Попри зниження виробництва продукції з початку 2008 р. підприємствам галузі вдалося збільшити обсяг прибутку, в першу чергу, за рахунок високих внутрішніх цін на продукцію. Проте з 2009 р. відбулася переорієнтація споживачів на придбання більш дешевої продукції, що пов'язано із зменшенням

Таблиця 1.5

Динаміка зношувально-відтворювальних процесів у харчовій промисловості, 2007–2010 рр.,%

Показник	2007	2008	2009	2010
Коефіцієнт введення в дію основних фондів	...	12,2	8,8	13,2
Коефіцієнт вибуття основних фондів	4,1	5,1	7,2	10,4
Коефіцієнт зносу основних фондів	46,3	44,9	44,7	45,5

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Основні засоби України у 2001–2005 роках. Стат. бюлетень. – К.: Держстат України, 2006. – С. 7; Основні засоби України, 2008. – К.: Держстат, 2009 – С. 28–31; Основні засоби України, 2010. – К.: Держстат України, 2011. – С. 154–180.

доходів населення, в результаті обсяги прибутку не змогли задовольнити власні потреби в інвестиційних ресурсах і збереглася значна залежність у фінансуванні капітальних витрат від позичкового капіталу. Серед інших обмежуючих чинників, які носять загальний характер, слід відзначити: нестачу фінансових ресурсів як у приватних підприємств, так і державних, а також поглиблення кризових явищ, які зумовили значні коливання курсу долара США до гривні та недовіру до фінансової системи.

У табл. 1.6 представлені стан і динаміка інвестиційних процесів, які відбуваються в харчовій промисловості. З наведених даних видно, що протягом аналізованого періоду інвестиції в основний капітал галузі становили близько п'ятої частки інвестицій в промисловість. Динаміка інвестицій загалом відповідала середньопромисловим показникам. Четверть загального обсягу інвестицій в основний капітал галузі витрачалась на будівельні і монтажні роботи.

За даними Міністерства аграрної політики за 2008 р. в АПК України у фактичних цінах було залучено близько 30,0 млрд грн інвестицій в основний капітал, з них – 13,1 млрд грн вкладено у харчову та переробну промисловість. У 2009–2010 рр., на фоні залучення обсягів інвестування в основний капітал промисловості, спостерігалось також зниження темпів залучення інвестицій і в харчову галузь (обсяги їхнього освоєння становили 71,5% та 70,7% відповідно до рівня попередніх років). Лише у 2011 р. ситуація змінилась на краще, проте частка галузі в загальнопромислових інвестиціях лишається низькою (14,1% у 2011 р.).

Таблиця 1.6

Динаміка інвестицій в основний капітал харчової промисловості, 2007–2011 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість, млн грн	64341	76618	57658	58558	86312,8
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, млн грн	11830	13130	10458	8297	12144,4
Індекси інвестицій в основний капітал галузі, до попереднього року, %	127,5	90,4	71,5	70,7	129,4
Частка в загальнопромислових інвестиціях, %	18,4	17,1	18,1	14,2	14,1

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Статистичний щорічник України за 2008 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]. — К. : Держ. служба статистики України, 2009. — С. 213; Статистичний щорічник України за 2009 рік. — К.: Держстат, 2010. — С. 208; Статистичний щорічник України за 2010 рік. — К.: Державна служба статистики України, 2011. — С. 206–207; Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

В умовах обмеженого державного інвестування галузі і нестачі внутрішніх ресурсів для оновлення і модернізації виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, а також існування проблем із залученням кредитів, зростає значимість прямих іноземних інвестицій (ПІІ) для подальшого розвитку галузі. Ті галузі харчової промисловості, які впродовж останніх років були об'єктом підвищеної уваги іноземних інвесторів, мають більше можливостей для оновлення матеріальної бази з використанням прогресивних техніко-технологічних досягнень (зокрема, кондитерська, олійно-жирова, виробництво мінеральних вод і прохолодних напоїв, пива, тютюнових виробів тощо). В цих галузях проведено технічне переозброєння, побудовано нові підприємства, що дозволило підвищити якість та розширити асортимент виробленої продукції, і тепер їхня продукція може успішно конкурувати з імпортною як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

У структурі надходжень ПІІ харчова промисловість посідає помітне місце (табл. 1.7). Власне саме харчова промисловість була однією з перших галузей, в які іноземні інвестори з початком лібералізації зовнішньоекономічної діяльності України спрямували свої кошти. З часом сфера спрямування іноземного капіталу в економіку розширювалась, що спричинило поступове скорочення питомої ваги харчової промисловості в загальному обсязі ПІІ та зростання їхньої абсолютної величини, однак у структурі інвестицій у промисловість частка галузі залишається значною (приблизно 12–13% від загальних капіталовкладень в промисловість України), а станом на 1 січня 2013 р. вона становила 17,7% ,або 3039,9 млн дол. США.

У системі харчової промисловості створено 20 спільних підприємств. Серед них – акціонерні товариства: ПрАТ "Дніпропетровський олійноекстракційний завод", ПАТ "Крафт ЯкобсСушард Україна" (Тростянецька шоколадна фабрика), спільне українсько-німецьке ЗАТ "Тютюнова фабрика "РЕЄМТС-МА-Київ"", ЗАТ "Р. Дж. Рейнолдс Тобакко-Кременчуг", АТ "Чумак"(м. Каховка), ПрАТ "Лакталіс-Україна" (м. Миколаїв). Ділові стосунки харчових підприємств України налагоджено з фірмами США, Англії, Франції, Швейцарії, Італії, Австрії, Данії, проте особливе місце належить німецьким фірмам: "ХІПП" – співпраця з підприємствами Закарпатської, Тернопільської областей, міст Києва та Ужгорода щодо створення спільних підприємств по виробництву продуктів дитячого харчування; "БАСФ" – щодо поставки пестицидів і гербіцидів в обмінна патоку; ТОВ "КРОНЕС" – фірма, яка займається ремонтом та технічним обслуговуванням машин та обладнання загального призначення, постійно співпрацюють з українськими пивоварами. З 2012 р. на український ринок

вийшла відома в Європі турецька пивоварна компанія "AnadoluEfes" (її українська "дочка" ПрАТ "Ефес Україна").

Таблиця 1.7

**Прямі іноземні інвестиції в харчову промисловість України,
2007–2013 рр., на початок року, млн дол. США**

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Усього	21607,3	29542,7	35616,4	40053,0	44708,0	49362,3	54462,4
Промисловість	10470,3	12421,2	12469,7	13276,4	14042,6	15238,6	17166,7
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1272,0	1561,2	1685,9	1828,4	1820,5	2065,7	3039,9
Частка в загальних інвестиціях, %	5,9	5,3	4,7	4,6	4,1	4,2	5,6
Частка в інвестиціях в промисловість, %	12,1	12,5	13,5	13,8	13,2	13,6	17,7

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Промисловість України у 2008 році : стат. зб. / [за ред. Л.М. Овденко]. – К. : Держстат України, 2009. – С. 60; Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності : стат. зб. / [за ред. Л.М. Овденко]. – К. : Держстат України, 2011. – С. 20–22; Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності : стат. зб. / [за ред. Л.М. Овденко]. – К. : Держстат України, 2012. – С. 23; Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2012 році : експрес-випуск [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

У Додатку А.8 наведена динаміка ПІІ з країн, що здійснюють найбільші вкладення в нашу харчову промисловість. Значна половина обсягу іноземного інвестування здійснювали такі країни (станом на 1 січня 2012 р.): Нідерланди – 12,4%, Швеція – 12,7 та Швейцарія – 9,1%. Має значення також той факт, що попри нестабільну економічну і політичну ситуацію в Україні в аналізований період майже всі країни-інвестори нарощували свої вкладення в галузь (крім Британських Віргінських островів, Італії, Франції та США). В цей період основними інвесторами в харчову промисловість нашої країни були: Нідерланди – 596,2 млн дол. США, Швеція – 220,9, Кіпр – 481,5, Велика Британія – 125,9, Швейцарія – 87,5, Франція – 63, Німеччина – 67,5, Російська Федерація – 57,3, Сполучені Штати Америки – 52,2 млн дол. США. Аналізуючи Додаток А.9, слід зазначити, що, починаючи з 2007 р., переважна частина вітчизняних прямих інвестицій у харчову промисловість зарубіжних країн спрямована до Російської Федерації (83% – у 2012 р.).

Галузевий розподіл ПІІ в харчову промисловість України представлений на рис. 1.2. Як було показано, майже половину їхнього обсягу було спрямовано у виробництво напоїв (49,8%, або 1514,0 млн дол. США), на другому

місці за обсягами іноземного інвестування – виробництво олії та тваринних жирів (14,6%, або 443,4 млн дол. США). Привабливими для інвесторів також були виробництво молочних продуктів і морозива, перероблення та консервування овочів та фруктів, виробництво тютюнових виробів на кожне з яких припадало 4–5% ПІІ.

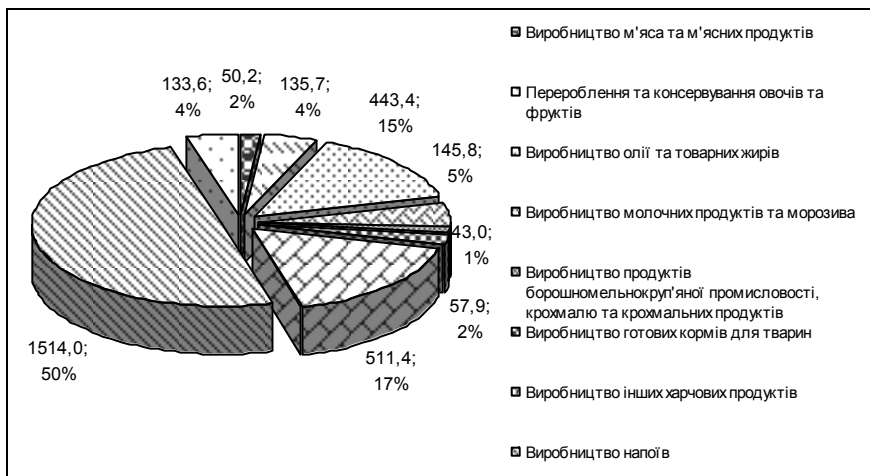

Рис. 1.2. Структура прямих іноземних інвестицій у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, станом на 31.12.2012 р., млн дол. США, %

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Прямі іноземні інвестиції за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>;

Одним із головних стратегічних напрямів виходу харчової промисловості з кризового стану, стабілізації та прискорення її розвитку є знаходження джерел залучення інвестицій з урахуванням галузевих особливостей, прийняття ефективних управлінських рішень щодо розроблення й реалізації інвестиційних проектів, бо від масштабів та спрямування інвестицій залежить ефективність діяльності харчових підприємств.

Залучення іноземного капіталу для модернізації виробництв пріоритетних галузей харчової промисловості має здійснюватися як з урахуванням інтересів та вигод вітчизняних виробників, так і непрямих ефектів (впливу на стан здоров'я та тривалість життя населення, забезпечення фізичної та економічної доступності продуктів харчування для всіх верств населення, впливу на навколишнє середовище тощо).

1.2. Зовнішньоторговельні зв'язки харчової промисловості України

Харчова промисловість має значний експортний потенціал. У період 2007–2012 рр. для динаміки експорту готових харчових продуктів характерними були значні коливання як за обсягами, так і за часткою в структурі експорту України. У 2007 р. третину експорту продукції АПК та 5,1% загального експорту країни припадало на готові харчові продукти. За даними табл. 1.8 протягом 2007–2008 рр. показники готових харчових продуктів виявляли тенденцію до збільшення – відповідно на 47,5% та на 20,2% порівняно з попередніми роками. Проте наприкінці 2008 р. ситуація погіршилась, у структурі експорту частка готових харчових продуктів знизилась до 3,2% та сальдо торгівлі цими товарами стало від'ємним. У 2009 р. обсяги експорту готових харчових продуктів знизились – на 430,1 млн дол. США, або на 17,1 відсоткових пункта (в. п.) під впливом фінансово-економічної кризи. У 2010–2012 рр. експорт готових харчових продуктів виявив тенденцію до зростання в абсолютних показниках: у 2010 р. – на 483,0 млн дол. США, або на 23,1% порівняно з 2009 р., у 2011 р. – 368,0, або на 14,3 порівняно з 2010 р., а у 2012 р. – на 554,8 млн дол. США, або на 18,9% порівняно з 2011 р. (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Структура зовнішньої торгівлі готовими харчовими продуктами, 2007–2012 рр.

Роки	Експорт			Імпорт			Сальдо, млн дол. США
	млн дол. США	до попереднього року, %	до загальноногообсягу, %	млн дол. США	до попереднього року, %	до загальноногообсягу, %	
2007	2056,2	147,5	4,2	2090,9	126,4	3,4	-34,7
2008	2518,2	120,2	3,8	2679,2	128,1	3,1	-161,0
2009	2088,1	82,9	5,3	2034,3	75,9	4,5	53,8
2010	2571,1	123,1	5,0	2504,9	123,1	4,1	66,1
2011	2939,1	114,3	4,3	3026,7	120,8	3,7	-87,6
2012	3493,9	118,9	5,1	2965,4	98,0	3,5	528,5

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Товарна структура зовнішньої торгівлі [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

У досліджуваній період тенденція зміни обсягів імпорту готових харчових продуктів є аналогічною зміні показників їхнього експорту. Так, у період 2007–2008 рр. спостерігалось зростання обсягів імпорту готових харчових продуктів порівняно з попереднім роком – відповідно на 26,4% і на 28,1%.

У 2009 р. порівняно з 2008 р. імпорт готових харчових продуктів скоротився на 644,9 млн дол. США, або на 24,1 відсоткових пункта. В наступні роки спостерігається тенденція щодо зростання обсягів імпорту: у 2010 р. порівняно з 2009 р. – на 470,6 млн дол. США, або на 23,1%, а в 2011 р. порівняно

Міжнародні порівняння:

Таблиця 1.9

Експорт продовольства окремими країнами світу, 2010 р.

Країна	Експорт продовольства		Найважливіші експортовані товари (в міру зменшення частки в структурі експорту)
	млрд дол. США	Частка в світовому продовольчому експорті, %	
США	118,3	11,2	Соєа, кукурудза, пшениця, бавовна, готові продукти харчування
Нідерланди	79,0	7,5	Сигарети, сири, готові продукти харчування, пиво, яловичина
Німеччина	70,8	6,7	Сири, сигарети, макаронні вироби, шоколадні вироби, готові продукти харчування
Франція	68,0	6,4	Вино, безалкогольні напої, сири, пшениця, ВРХ
Бразилія	55,4	5,2	Соєві боби, м'ясо птиці, яловичина, кава
Бельгія	41,1	3,9	Шоколадні вироби, макаронні вироби, готові продукти харчування, заморожені овочі
Італія	37,0	3,5	Вино, оливки і оливкова олія, готові продукти харчування, сири, макаронні вироби
Канада	36,9	3,5	Пшениця, яловичина, свинина, рапс, готові продукти харчування
Іспанія	36,5	3,4	Оливки і оливкова олія, вино, мандарини, апельсини, томати
Китай	35,9	3,4	Готові продукти харчування, фруктові і овочеві консерви, консерви з м'яса птиці, чай
Аргентина	35,7	3,4	Соєві боби, соєва олія, пшениця, кукурудза
Індонезія	7,9	2,6	Рис, м'ясо, готові продукти харчування
Малайзія	25,0	2,4	Рис, м'ясо, готові продукти харчування
Велика Британія	24,9	2,4	Безалкогольні напої, сигарети, готові продукти харчування, макаронні вироби, сухі сніданки
Австралія	24,0	2,3	Яловичина, пшениця, вно, вовна, овес
Україна*	17,9	1,7	Зернові, соняшникова олія, готові харчові продукти
Росія	7,9	0,7	Пшениця, готові продукти харчування, шоколадні вироби, овес, соняшник і соняшникова олія

Джерело: *Розраховано за даними Держстату України: "Товарна структура зовнішньої торгівлі за 2012 рік" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>; Васильєва Н.А. Конкурентная среда мирового продовольственного рынка как фактор развития предприятий пищевой промышленности России / Н.А. Васильєва [Электронный ресурс]. – Доступний з :<<http://economics.open-mechanics.com/articles/435.pdf>>.

Таблиця 1.10

Імпорт продовольства окремими країнами світу, 2010 р.

Країна	Імпорт продовольства		Найважливіші імпортовані товари (в міру зменшення частки в структурі імпорту)
	млрд дол. США	Частка в світовому продовольчому імпорті, %	
США	82,9	7,5	Безалкогольні напої, вино, яловичина, пиво, готові продукти харчування
Німеччина	82,4	7,5	Сири, готові продукти харчування, вино, кава, соєві боби
Китай	80,9	7,3	Соєві боби, бавовна, пальмова олія, пшениця, соєві боби, соєва олія
Велика Британія	58,4	5,3	Вино, готові продукти харчування, сири, макаронні вироби, м'ясо птиці
Японія	56,7	5,1	Свинина, кукурудза, сигарети, яловичина, соєві боби
Франція	53,1	4,8	Сигарети, макаронні вироби, готові продукти харчування, макаронні вироби, соєві боби
Нідерланди	49,5	4,5	Соєві боби, какао, вино, готові продукти харчування
Італія	44,8	4,1	Оливкова олія, сигарети, сири, свинина, ВРХ
Бельгія	37,4	3,4	Банани, сири, вино, макаронні вироби, готові продукти харчування
Іспанія	31,6	2,9	Сигарети, безалкогольні напої, готові продукти харчування, соєві боби
Російська Федерація	31,4	2,8	Тютюн, м'ясо птиці, свинина, цукор-сирець, безалкогольні напої
Канада	25,6	2,3	Готові продукти харчування, вино, шоколадні вироби, безалкогольні напої, соєві боби
Мексика	22,9	2,1	Соєві боби, кукурудза, яловичина, готові продукти харчування, пшениця
Республіка Корея	18,9	1,7	Кукурудза, пшениця, соєві боби, бавовна, готові продукти харчування
Польща	13,5	1,2	Готові продукти харчування, макаронні вироби, сири, шоколадні вироби, вино
Україна	7,5	0,7	М'ясо та їстівні субпродукти, пальмова олія, какао та продукти з нього, алкогольні і безалкогольні напої

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Товарна структура зовнішньої торгівлі за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>; Васильєва Н.А. Конкурентная среда мирового продовольственного рынка как фактор развития предприятий пищевой промышленности России / Н.А. Васильева [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://economics.open-mechanics.com/articles/435.pdf>>.

Довідково:

Традиційно найбільший ринок для харчової промисловості України – російський, його місткість – близько 1,7 млрд дол. США/рік. У п'ятірку найбільших покупців української харчової продукції, крім Росії, входять Єгипет, Саудівська Аравія, Індія та Туреччина, на які припадає близько 38% усього продовольчого експорту України.

Найбільше на харчові продукти українського виробництва витрачають жителі Польщі, Молдови та Грузії – по 50–75 дол. США/рік, а кожний росіянин у середньому купує української продукції лише на 12 дол. США/рік.

з 2010 р. – на 521,8 млн дол. США, або на 20,8%. Однак в 2012 р. вперше за цей період відбувається скорочення імпорту на 61,3 млн дол. США, або на 2% та зростанням позитивного сальдо до 528,5 млн дол. США.

Від'ємне торговельне сальдо у цій товарній групі за останні роки порушує усталений погляд на ситуацію, коли задоволення смаків та уподобань споживачів харчової продукції відбувається за рахунок переважно вітчизняних товарів. Аналіз свідчить, що чим вище обсяги імпорту товарів окремої товарної групи, тим більш негативним є вплив на виробництво аналогічної вітчизняної продукції: обмежується попит на вітчизняні товари, стримується розвиток вітчизняного виробництва і призводить до негативних фінансово-економічних наслідків.

Основну частину експорту харчової та переробної промисловості становить: олія, сирна продукція, кондитерські вироби, горілка та пиво.

Україна є потужним виробником та експортером **олії соняшникової**. В експорті продукції харчової промисловості на експорт продукції олійно-жирової галузі припадає понад 60,0%, а на експорт соняшникової олії – близько 50,0%. Відчутним стимулом для розвитку олійно-жирової галузі стало введення у 1999 р. експортного мита на олію у розмірі 23%. Високі світові ціни спонукають виробників до нарощування потужностей, нарощування обсягів виробництва та експорту цього продукту (рис. 1.3). На сьогодні Україна стала світовим лідером в експорті соняшникової олії.

Український ринок **цукру** характеризується такими проблемами: низьким рівнем конкурентоспроможності вітчизняного цукру; недосконалістю законодавчої бази у сфері його регулювання; відсутністю стабільних зовнішніх ринків збуту; зростанням обсягів імпорту. Шлях до поліпшення прибутковості вітчизняної цукрової галузі зараз є можливим через забезпечення прозорості та прогнозованості політики імпорту цукру-сирцю, що виробляється з тростини (табл. 1.11). На сьогодні ввезення сировини регламенту-

ється окремими угодами, підписаними у рамках вступу України до СОТ. Перегляд деяких положень стосовно імпорту тростинної сировини може захистити внутрішній ринок і стимулювати вітчизняного товаровиробника. Важливим чинником є необхідність встановлення жорсткого контролю за розподілом квот на імпорт сировини.

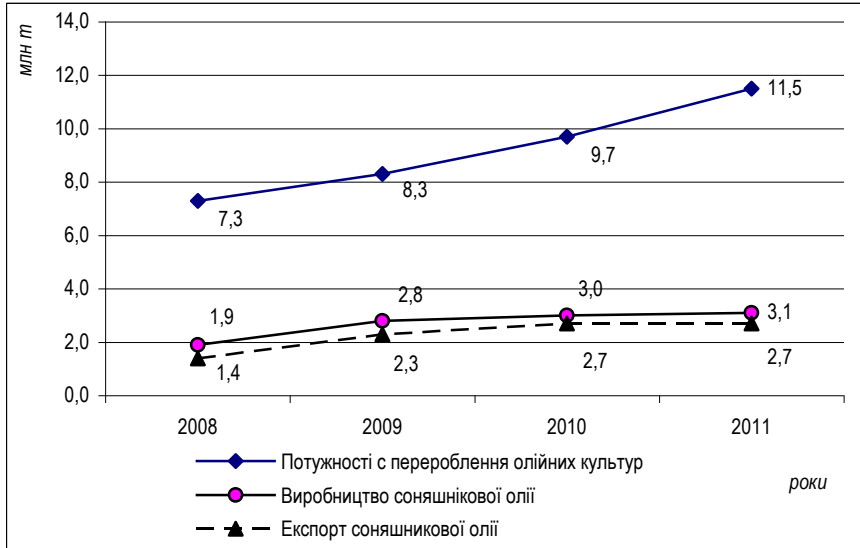

Рис. 1.3. Динаміка потужностей з перероблення олійних культур, виробництва та експорту соняшникової олії, 2008–2011 рр., млн т

Таблиця 1.11

Баланс експортно-імпортних відносин за групою цукор і кондитерські вироби з цукру, 2007–2011 рр., млн дол. США

Показник	2007	2008	2009	2010	2011
Експорт цукру і кондитерських виробів з цукру	155,7	164,4	165,2	206,5	241,9
Частка у загальному обсязі експорту товарів, %	0,3	0,2	0,4	0,4	0,35
Імпорт цукру і кондитерських виробів з цукру	32,7	67,2	87,5	231,3	230,7
Частка у загальному обсязі імпорту товарів, %	0,1	0,1	0,2	0,4	0,27
Сальдо	122,9	97,1	77,6	-24,8	11,2

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Зовнішня торгівля України. 2011 рік : стат. зб. / [відп. Фризоренко А.О.]. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 35–45.

Експортно-імпортні відносини на ринку **кондитерських виробів** характеризуються стабільними показниками зростання як експортної складової за цим видом продукції, так й імпортної. Експорт кондитерської продукції у 2011 р. збільшився (порівняно з попереднім роком): по какаоємних виробках – на 14,2%, по виробках з тіста – на 30%. Сальдо торгівлі какаоємними продуктами в аналізованому періоді є позитивним і виявляє сталу тенденцію до зростання (табл. 1.12). Частка обсягу виробництва кондитерських виробів у натуральному вираженні становила 4% від загального обсягу виробництва харчової та переробної промисловості (2011 р.), а частка шоколаду та какаоємних продуктів – 58% від загального обсягу кондитерських виробів. Лідерами на вже повністю сформованому та консолідованому вітчизняному ринку солодощів є чотири підприємства – ПАТ "Roshen", ПАТ "Крафт Фудз Україна", ПрАТ "АВК" та ПрАТ "Конті". Низка негативних процесів на деяких ринках пострадянського простору (наприклад, обмеження поставок до Казахстану, встановлення урядом цієї країни мита на ввезення імпортної карамелі, шоколаду та інших виробів із какао) "посприяли" зниженню виробництва галузі (на 2,2% – у 2011 р. порівняно з попереднім періодом).

Таблиця 1.12

Баланс експортно-імпортних відносин за групою какао та вироби з нього, 2007–2011 рр., млн дол. США

Показник	2007	2008	2009	2010	2011
Експорт какао та виробів із нього	353,1	503,1	448,6	591,6	675,7
Частка у загальному обсязі експорту товарів, %	0,7	0,75	1,1	1,1	1,0
Імпорт какао та виробів із нього	268,4	359,0	302,3	407,4	491,8
Частка у загальному обсязі імпорту товарів, %	0,4	0,4	0,7	0,7	0,6
Сальдо	84,7	144,1	146,3	184,2	183,9

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Зовнішня торгівля України. 2011 рік : стат. зб. / [відп. Фризоренко А.О.]. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 35–45.

Ринок **тютюнових виробів** поділений між чотирма великими компаніями: ПрАТ "Філіп Морріс Україна" – 31%, ПАТ "Імперіал ТобаккоПродакшн" – 24, ПрАТ "Джей Ті Інтернешнл Компані Україна" – 27, ПАТ "В.А.Т. – Прилуки" – 17, інші виробники – 1% (2011 р.). Виробництво тютюнових виробів скорочується рік від року – у 2011 р. зниження обсягів виробництва цигарок становило 7,3%. Зокрема, це пов'язане з більш жорстким державним регу-

люванням мита, підвищенням акцизного збору на цей вид продукції. За експертними даними, тільки за рахунок перегляду акцизу ціни на тютюнову продукцію за цей період зросли втричі. Експорт цигарок є значною часткою експорту тютюнових виробів у 2011 р. як у кількісному, так і в якісному вираженні, експорт іншого тютюну становив лише 15% у грошовому еквіваленті. В сегменті сировини та відходів імпортна складова переважає – на експорт сировини та відходів припадає лише 5%.

З метою стимулювання експортного потенціалу харчової промисловості та збільшення частки експорту готових харчових продуктів до 45–50% у структурі експорту агропромислової продукції, необхідно здійснити низку першочергових заходів:

- ✓ розробити та впровадити системи захисту внутрішнього ринку та стимулювання вітчизняного виробника кінцевої продукції поглибленої переробки; розширити експорт продовольчих товарів глибокого перероблення;

- ✓ створити або розширити діючі імпортозамінні виробництва з метою зменшення обсягів ввезення продовольчої продукції, що може вироблятися в країні; створити нові та наростити існуючі потужності підприємств, що виробляють продукти харчування на експорт;

- ✓ прискорити перехід галузей вітчизняного продовольчого машинобудування на виробництво промислової продукції, яка спроможна забезпечувати випуск продуктів харчування, що повністю відповідають європейським стандартам і вимогам до якості та екологічності продовольства, та припинити (суттєво зменшити) забруднення довкілля відходами харчової промисловості;

- ✓ залучити торговельні представництва України за кордоном для організації участі підприємств харчової промисловості в міжнародних спеціалізованих виставках, проведення семінарів, симпозіумів для розширення ринку збуту продукції за межами України;

- ✓ провести маркетингові дослідження за кордоном із метою зацікавлення зарубіжної аудиторії, вивчення норм і практичного застосування іноземного законодавства, норм, правил поведінки на ринку, сертифікатів, стандартів та інших вимог до якості товарів;

- ✓ забезпечити використання спеціалізованих періодичних видань Державного інформаційно-аналітичного центру моніторингу зовнішніх торгових ринків із метою реклами своєї продукції та розповсюдження їх через систему офіційних закордонних представництв України, а також за передплатою.

Важливу роль для харчової промисловості України відіграє економічна співпраця з країнами Європейського Союзу, про яку потрібно сказати окремо.

За даними Державної служби статистики України в період 2007–2012 рр. експорт продукції харчової промисловості України в країни ЄС становив близько 19% від загального обсягу експорту промислових харчових продуктів, а питома вага імпорту продовольчих товарів з країн ЄС становила майже 39% загального обсягу імпорту промислових харчових товарів.

Аналіз структурно-динамічних зрушень у товарній структурі зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС в розрізі окремих промислових харчових продуктів у 2007–2012 рр. свідчить, що зростання негативного сальдо зовнішньоторговельного балансу спостерігається по таких групах промислових харчових продуктів, як кава, чай, прянощі, продукція борошномельно-круп'яної промисловості, продукти з м'яса та риби, какао та продукти з нього, готові продукти із зерна, продукти перероблення овочів, плодів, різні харчові продукти, алкогольні, безалкогольні напої та оцет, тютюн і промислові замітники тютюну (Додаток Б.1). Водночас у досліджуваний період позитивне зовнішньоторговельне сальдо було отримано по групах харчових продуктів: жири та олії тваринного та рослинного походження; цукор і кондитерські вироби з цукру; залишки і відходи харчової промисловості.

Створення ЗВТ між Україною та ЄС передбачає взаємну лібералізацію торгівлі промисловими та сільськогосподарськими товарами, суттєве зниження або повне скасування тарифних ставок для більш ніж 95 тарифних позицій. Тому за цих умов нетарифні методи регулювання відіграватимуть важливе значення при регулюванні експортно-імпортних операцій.

Перелік нетарифних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності та умови їхнього застосування передбачені розділом 4 "Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею" Угоди про асоціацію між Україною і ЄС.

На сьогодні в Україні неузгодженість більшості технічних норм та регламентів відповідності безпечності та якості харчових продуктів з європейськими суттєво ускладнює вихід вітчизняних харчових підприємств на світові ринки. Зокрема, лише близько 400 підприємств використовують Систему управління безпекою харчових продуктів HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points), а ще близько 14 тис. підприємств потребують впровадження цієї системи.

Недотримання підприємствами харчової промисловості України санітарних, фітосанітарних заходів, технічних регламентів, стандартів і процедур при виробництві та реалізації продовольчих товарів, які передбачені Уго-

дою про асоціацію між Україною і ЄС, не дасть можливості отримати українській стороні максимального ефекту від Асоціації.

З метою зниження ризиків та найбільш ефективного використання можливостей розширення експорту вітчизняної продукції харчової промисловості в рамках Угоди про асоціацію між Україною і ЄС зараз потрібно:

- активізувати зусилля щодо здійснення внутрішньої державної політики, спрямованої на гармонізацію українських стандартів відповідно до міжнародних стандартів безпечності та якості продукції харчової промисловості;
- створити ефективну систему контролю за якістю та безпечністю продовольчих товарів щодо дотримання українськими харчовими підприємствами міжнародних норм та стандартів;
- сприяти зі сторони уряду у наданні фінансової підтримки щодо впровадження міжнародних систем управління безпекою харчових продуктів на українських харчопереробних підприємствах;
- більш активна участь української сторони в розробці технічних регламентів і стандартів на продукції харчової промисловості.

Реалізація українською стороною зазначених заходів надасть можливість отримання максимального ефекту від Угоди про асоціацію між Україною і ЄС завдяки розширенню ринку збуту вітчизняних промислових харчових продуктів та зростанню обсягів прямих іноземних інвестицій в харчову промисловість України, і, як наслідок, забезпечить зростання ВВП та збільшення податкових надходжень до державного бюджету.

1.3. Сировинна база та виробничі потужності харчової промисловості

Харчова та переробна промисловість забезпечує тісний зв'язок між виробниками сільськогосподарської продукції та споживачами продуктів харчування. Однією з форм організації економічних взаємовідносин сільського господарства та промисловості є зміцнення і розширення прямих зв'язків переробних підприємств з сільськогосподарськими підприємствами й фермерськими господарствами.

Поряд із постійно зростаючим значенням прямих зв'язків – від сільського господарства до харчової промисловості – посилюються зворотні зв'язки – від харчової промисловості до сільського господарства. Це

зумовлене тим, що харчова промисловість є передусім містким ринком для сільськогосподарських продуктів, розширення якого веде до поглиблення спеціалізації сільськогосподарського виробництва та підвищення його ефективності. Окрім самого процесу перероблення, підприємства переробної сфери продовольчого комплексу займаються зберіганням і транспортуванням виготовленої продукції, що визначається необхідністю забезпечення постійного постачання продуктів переробки до кінцевого споживача.

Реформування продовольчого комплексу України у 90-ті роки минулого століття було однією з основних причин порушення і значною мірою ліквідації виробничо-технологічних зв'язків і економічних відносин між виробниками аграрної сировини та підприємствами переробної сфери ПК. За останні півтора десятиліття в продовольчому комплексі України відбулися значні структурно-динамічні зрушення.

Наведені у табл. 1.13 дані щодо основних параметрів розвитку аграрної сфери продовольчого комплексу свідчать про відповідні трансформаційні зміни, що відбуваються з 1990 р. по нинішній час: суттєве скорочення обсягів виробництва валової сільськогосподарської продукції за десятилітній період – з 1990 р. по 2010 р. у 1,45 раза, і лише у 2011 р. це співвідношення змінилось на краще (у 1,21 раза); зменшення виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу (порівняно з 1990 р. – у 1,3 раза (2010 р.) та вже тільки у 1,06 раза (2011 р.); розбалансованість галузевої структури сільського господарства, де питома вага рослинницької продукції у загальному обсязі сільськогосподарської продукції вдвічі перевищує частку тваринницької продукції.

Одним із визначальних чинників ефективного розвитку харчової промисловості є сировинні ресурси, що використовуються для виробництва харчових продуктів. Особлива роль і значущість сировинного чинника у розвитку харчової промисловості та окремих її видів полягає у формуванні й створенні стабільної сировинної бази і визначенні її потенційної можливості забезпечити ефективний розвиток галузі. Найбільш узагальнюючими показниками розвитку сировинної бази харчової промисловості є масштаби сільськогосподарських угідь (у тому числі розподіл їх за категоріями землевласників і землекористувачів), розміри посівних площ сільськогосподарських культур, валові збори та обсяги заготівлі для перероблення, поголів'я худоби і птиці, їх продуктивність та обсяги виробництва і заготівлі їхньої продук-

ції. У табл. 1.14 наведено дані, що відображають динаміку розвитку цих показників за останні 10–20 років.

Таблиця 1.13

Динаміка основних параметрів розвитку сільського господарства України, 1990–2011 рр.

Показник	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Валова продукція сільського господарства України, у постійних цінах 2010 р., млн грн	282774,2	183890,3	151022,2	179605,8	201564,0	197935,9	194886,5	233696,3
Валова продукція сільського господарства на одну особу, у постійних цінах 2010 р., грн	5454,9	3554,9	3055,3	3813,2	4363,6	4306,4	4256,8	5125,1
Індекси валової продукції сільського господарства України (до попереднього року),%	96,3	96,4	109,8	100,1	117,1	98,2	98,5	119,9
Галузева структура сільськогосподарського виробництва:								
✓ питома вага продукції рослинництва у загальному обсязі с/г продукції, %	51,5	57,8	61,5	63,7	67,6	65,6	63,9	69,5
✓ питома вага продукції тваринництва в загальному обсязі с/г продукції, %	48,5	42,2	38,5	36,3	32,4	34,4	36,1	30,5

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Сільське господарство України за 2007 рік : стат. зб. – К. : Держстат України, 2008. – С. 192–197; Сільське господарство України за 2011 рік : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 29–48.

Виявлені тенденції простежуються і в динаміці розвитку виробництва рослинницької та тваринницької продукції як джерела сировинних ресурсів харчової промисловості. Суттєвими змінами характеризується розвиток виробництва окремих видів рослинницької сільськогосподарської продукції (табл. 1.15), особливо таких її видів, як зерно, цукрові буряки (фабричні), картопля.

В Україні є всі можливості для створення розвиненої сировинної бази провідних галузей харчової промисловості – м'ясної і молочної. Протягом аналізованого періоду 2007–2011 рр. виробництво м'яса всіх видів (у забійній вазі) збільшується, проте він ще не досяг і половини рівня 1990 р. Така ситуація зумовлена насамперед через скорочення поголів'я ВРХ, зростаючу дотаційність бізнесу, який є більш залежним від витрат на кормовиробництво та обмеженості земельних угідь, придатних під пасовища. Водночас, як свідчать дані табл. 1.16, з 2005 р. виявляється стійка спадна тенденція

у виробництві молочної сировини, що відбивається й на зниженні обсягів промислового перероблення молока. Катастрофічним для галузі є скорочення поголів'я корів – майже у два рази порівняно з 2000 р. Розширення можливостей для створення розвиненого сировинного ресурсного потенціалу харчової промисловості можливе лише при більш ефективному використанні наявних резервів підвищення урожайності сільськогосподарських культур (зернових культур, сояшнику, цукрових буряків, овочів, кормових культур) та продуктивності худоби та птиці.

Таблиця 1.14

Площа сільськогосподарських угідь за категоріями землевласників і землекористувачів, 2005–2011 рр., тис. га

Показник	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Сільськогосподарські підприємства	22116,7	21047,0	21019,3	20864,4	20589,6	20499,3
у тому числі:						
недержавні	20886,5	19941,4	19954,4	19816,4	19567,6	19489,0
державні	1230,2	1105,6	1064,9	1048,0	1022,0	1010,3
громадяни	14922,7	15707,7	15690,4	15690,4	15898,3	15984,0
у тому числі:						
особисті селянські господарства та ділянки для будівництва і обслуговування житлового будинку та господарських будівель	4722,9	4802,1	4845,7	4891,3	4942,5	4984,3
товарне виробництво	8351,4	9172,6	9094,1	9213,7	9412,3	9471,9
колективні та індивідуальні сади	180,8	181,1	182,1	183,2	183,8	184,6
колективні та індивідуальні городи	227,8	205,9	196,5	193,7	189,7	184,7
ділянки для сінокошіння та випасу худоби	1433,6	1338,5	1261,9	1200,9	1162,4	1150,6

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Сільське господарство 2011 рік : стат. зб. – К. : Держстат України, 2012. – С. 78.

У переробній сфері продовольчого комплексу процес оновлення виробничих потужностей відбувається більш прискорено порівняно з сільським господарством. У табл. 1.16 наводяться дані щодо динаміки введення виробничих потужностей з випуску деяких видів харчової продукції.

Диспропорції між обсягами сировини та наявними виробничими потужностями ще й досі існують у більшості галузей харчової промисловості. Ліквідація їхня можлива шляхом вдосконалення територіальної організації агропромислового виробництва відповідних регіонів. Суттєвими тут є два моменти – є сировина, але немає потрібних потужностей. Отже, сировина псується і продукції з неї виробляється недостатньо. Другий – немає необхідної кількості сировини, використання виробничих потужностей недостатнє, що знову ж таки призводить до зниження обсягів виробництва продукції.

Таблиця 1.15

Основні показники розвитку сільського господарства України

Галузь, показник	1990	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Рослинництво								
Посівна площа, тис. га	32406	27173	26044	26060	27133	26990	26952	27670
з них:								
Зернові культури та зернобобові	14583	13646	15005	15115	15636	15837	15090	15724
Технічні культури	3751	4187	5260	5920	6778	6545	7296	7441
Картопля та овоче-баштанні культури	2073	2277	2041	1997	1967	1950	1967	2028
Кормові культури	11999	7063	3738	3028	2752	2658	2599	2477
Валовий збір сільськогосподарських культур, тис. т								
Зернові та зернобобові	51009	24459	38015	29294,9	53290	46028	39271	56746,8
Цукрові буряки (фабричні)	44264	13199	15468	16977,7	13437,7	10067	13749	18740,5
Соняшник	2571	3457	4706	4174,4	6526,2	6364	6771,5	8670,5
Картопля	16732	19838	19462	19102,0	19545,4	19666	18705	24247,7
Овочі	6666	5821	7295	6835,2	8341	8341	8122,4	9832,9
Плоди та ягоди	2901,7	1452,6	1689,9	1469,6	1618,1	1618	1746,5	1896,3
Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га								
Зернові та зернобобові культури	35,1	19,4	26,0	21,8	34,6	29,8	26,9	37,0
Цукрові буряки (фабричні)	275,7	176,7	248,2	294,2	356,2	315	279,5	363,3
Соняшник	15,8	12,2	12,8	12,2	15,3	15,2	15,0	18,4
Картопля	116,8	121,6	128,4	131,4	138,7	139	132,5	168,0
Овочі	149,0	112,3	157,1	152,3	173,9	183	173,6	195,0
Плоди та ягоди	42,7	38,4	63,7	61,7	64,4	70,7	78,2	84,9
Тваринництво								
Поголів'я худоби та птиці, тис. гол. ВРХ, у т.ч.:	24623	9424	6514	5490,9	5079,0	4827	4494	4425,8
Корови	8378	4958	3635	3095,9	2856,3	2737	2631	2582,2
Свині	19427	7652	7053	7019,9	6526	7577	7960	7373,2
Птиця	246104,2	123722	161993,5	169290,3	177555,9	191446,4	203840	200760,6
Виробництво продуктів тваринництва								
М'ясо всіх видів (у забійній вазі), тис. т	4357,8	1662,8	1597,0	1911,7	1905,9	1917	2059	2143,8
Молоко, тис. т	24508	12658	13714	12262,1	11761,3	11600	11248	11086
Яйця, млн шт	16287	8809	13046	14062,5	14956,3	15908	17052	18689,8
Вовна, тис. т	29,8	3,4	3,2	3,4	3,75	4,1	4,2	3,88

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Сільське господарство України. 2007 рік : стат. зб.. – К.: Держстат України, 2008. – С. 66,72,100,109; Сільське господарство. 2011 рік : стат. зб.. – К.: Держстат України, 2012. – С. 80–123.

Введення в дію окремих виробничих потужностей

	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Цукру-піску, тис. ц переробки буряків за добу	13,0	-	-	0,3	-	-	-	-	-
М'яса, тис. т за рік ¹	19,0	56,8	31,1	20,4	13,7	84,4	33,9	17,0	43,0
Продукції з незбираного молока, тис. т за рік ¹	334,2	218,6	37,1	7,1	13,4	5,6	54,6	14,7	7,7
Сиру, тис. т за рік ¹	1,7	0,6	5,0	1,2	5,3	25,9	14,3	20,8	7,7
Олії, тис. т за рік ²	6,5	6,2	1972,7	503,4	75,1	1152,2	271,3	1096,9	539,5
Плодоовочевих консервів, млнумовних банок	33,2	26,8	11,5	11,0	6,1	10,1	-	11,0	20,8

¹До 2003 р. – т за зміну;

²До 2003 р. – т переробки олієнасіння за добу.

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К.: Держстат України, 2007. – С. 206; Промисловість України у 2001–2007 рр. : стат. зб. – К.: Держстат України, 2008. – С. 61; Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – С. 208.

Не надто високий технологічний рівень виробництва спричиняє великі втрати сільськогосподарської сировини і корисних речовин, що містяться в ній, значні питомі витрати сировини на виробництво кінцевої харчової продукції, високу трудо-, паливо-, та енергомісткість продукції. Однією із головних причин такого стану є відставання розвитку продовольчого машинобудування.

Українське продовольче машинобудування – вкрай неоднорідна за своєю структурою галузь. Це пояснюється тим, що, по-перше, харчова промисловість, яка є споживачем продукції продовольчого машинобудування, включає більш ніж 20 підгалузей зі своєю динамікою розвитку, а, по-друге, виробники устаткування спеціалізуються на окремих його видах, призначених для певних галузей.

На момент початку реформ підприємства продовольчого машинобудування опинилися в нерівних умовах з погляду ринкового попиту, надалі ситуація ще більш загострюється у зв'язку із загальним колапсом економіки. Найважчими для українських машинобудівників були 1993–1996 рр., коли місцеві харчовики оновлювали основні фонди за рахунок імпортного устаткування, що надходило у формі іноземних інвестицій або купувалося за рахунок відкритих кредитних ліній. Проте на той час українське устаткування за якісними параметрами не відповідало світовим стандартам. У цих

умовах вижили найсильніші підприємства (ще з часів СРСР), ті, кому дісталася більш затребувана галузь – споживач, або підприємства з сильним керівництвом, яке зуміло вчасно зрозуміти значущість і специфіку маркетингу на промисловому ринку.

За даними Державної служби статистики України в період 2007–2009 рр. індекси виробництва машин та устаткування для перероблення сільгосппродуктів мали тенденцію до зниження (рис. 1.4, табл. 1.17), після чого з 2010 р. спостерігалася позитивна динаміка, хоча рівень 2007 р. досягти не вдалося. У 2011 р. обсяг виробництва машин та устаткування для перероблення сільгосппродуктів становив 1069,1 млн грн, що становить 0,8% загального обсягу реалізованої продукції машинобудівної галузі України.

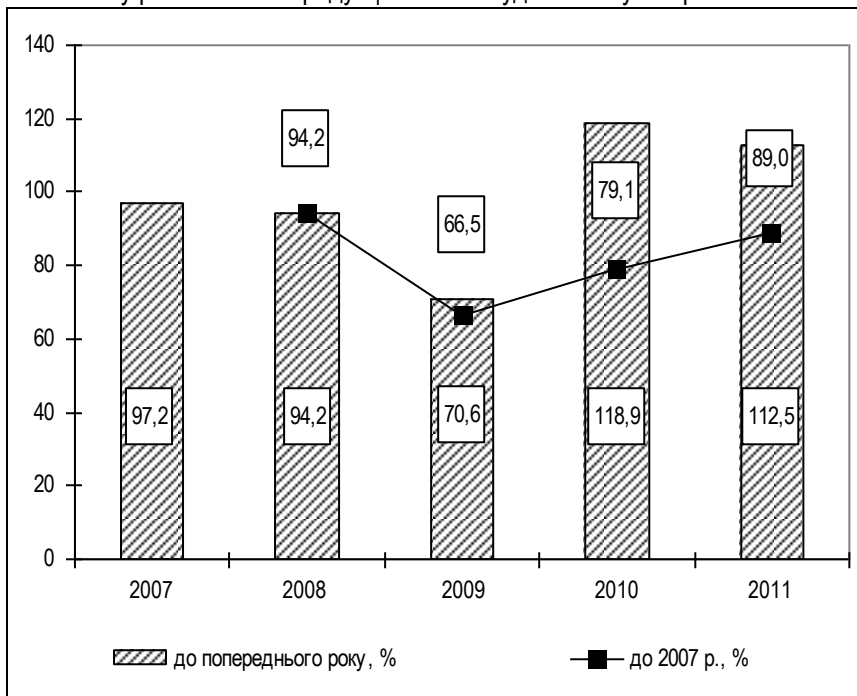

Рис. 1.4. Індекси виробництва машин та устаткування для перероблення сільгосппродуктів, %

Джерело: розраховано за даними Держстату України: "Статистичний щорічник України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>.

Підвищення техніко-технологічного рівня харчових і переробних підприємств є одним із пріоритетних напрямів розвитку харчової індустрії України.

**Виробництво машин та устаткування для перероблення
сільгосппродуктів, 2007–2011 рр., шт**

Види машин та устаткування для перероблення сільгосппродуктів	2007	2008	2009	2010	2011
Машини для оброблення та перероблення молока	415	365	225	263	н.д.
Преси і обладнання для вироблення вина, сидру, фруктових соків та аналогічних напоїв	445	141	923	1209	н.д.
Машини та устаткування різне для харчової промисловості, у тому числі:	17421	16037	12429	12875	н.д.
– для виробництва хлібобулочних виробів	3552	3431	2668	2817	2384
– для виготовлення кондитерських виробів, какао чи шоколаду	1793	1245	504	677	794
– для цукрового виробництва	1768	447	222	606	829
– для перероблення м'яса тварин чи свійської птиці	7016	7346	6662	8378	10950
– для перероблення фруктів, горіхів чи овочів	181	691	688	843	н.д.
– для перероблення або виробництва продуктів харчування чи напоїв інші	1350	1216	867	820	н.д.
– для екстрагування, приготування тваринних або рослинних жирів та олій	1277	1221	705	654	н.д.

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Статистичний щорічник України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>.

Чинне вітчизняне законодавство щодо підтримки вітчизняного товаровиробника продовольчого обладнання визначає такі заходи:

1. Згідно з п. 1 ст. 8 Закону України "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу" (з урахуванням змін, внесеними Законом України від 6 листопада 2012 р. № 5478-VI) визначені напрямки фінансування за рахунок бюджетних асигнувань. Також ст. 11 цього Закону та Податковим Кодексом України визначений порядок пільгового оподаткування податком на додану вартість та податком на прибуток при реалізації техніки та обладнання для харчових і переробних підприємств.

2. Згідно з п. 4, пп. 8 Митного кодексу України, який набув чинності з 1 червня 2012 р., зазначено, що до 1 січня 2017 р. звільняються від оподаткування ввізним митом при ввезенні на митну територію України та поміщені в митний режим імпорту: матеріали, вузли, агрегати та/або комплектуючі вироби, що ввозяться на митну територію України підприємствами вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу, у разі, якщо такі товари не виробляються в Україні. Зазначені у цьому підпункті товари звільняються від оподат-

кування за умови, що ці товари використовуються платниками податку для виробництва техніки та/або обладнання для агропромислового комплексу, визначених п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу". Порядок ввезення, перелік зазначених підприємств і товарів із визначенням їх кодів згідно з УКТ ЗЕД встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Водночас більшість методів державної підтримки вітчизняних виробників техніки та обладнання для харчових і переробних підприємств зараз фактично не працює. Зокрема, це стосується підтримки виробника через механізм здешевлення кредитів, компенсації лізингових платежів для підприємств харчової промисловості, придбання виробничого обладнання на умовах фінансового лізингу.

Також на сьогодні залишаються невирішеними питання своєчасного відшкодування податку на додану вартість, зниження податкового тиску по земельному податку, що відповідно спричиняє проблему вимивання оборотних коштів у підприємств-експортерів та зниження конкурентоспроможності продукції підприємств харчової і переробної промисловості.

З метою задоволення споживачів вітчизняними якісними і безпечними продуктами харчування в достатніх обсягах виробництво машин та обладнання для харчових і переробних підприємств повинно стати частиною державної інноваційної політики харчової індустрії України.

Нині ситуація дещо поліпшується – через налагоджені дилерські мережі заводи змогли повернутися і на російський ринок, і на ринки країн близького і далекого зарубіжжя. Певним чином сформувалася і група галузевих лідерів, на внутрішньому та зовнішньому ринках появилися конкурентоспроможні види технологічного устаткування, компанії-оператори оволоділи прийомами промислового маркетингу та реалізації своєї продукції з урахуванням власних економічних інтересів¹. Змінити ситуацію на гірше можуть дискримінаційні, на нашу думку, заходи на кшталт введення Росією утилізаційного збору на сільськогосподарську техніку та машини, що суттєво вплине також і на вітчизняний ринок сільськогосподарського машинобудування. Крім того, є багато інших причин, що ускладнюють роботу вітчизняних машинобудівників:

- місткість внутрішнього ринку залишається недостатньою, а вихід на зовнішній – ускладнений;

¹Не до жиру [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.upakovano.ru/articles/780>>.

- підприємства змушені відмовлятися від спеціалізації і випускати все, що має попит, причому перебудовуватися доводиться на ходу, поки вільну нішу не зайняли конкуренти;
- з метою презентабельності вигляду доводиться постійно модернізувати профільну продукцію, а капіталовкладень недостатньо;
- дедалі гостріше відчувається брак кваліфікованого виробничого персоналу.

1.4. Виробництво харчової продукції та задоволення потреб населення в ній

Світова продовольча криза, на думку багатьох експертів, давала шанс Україні наростити обсяги виробництва та експорту продовольства. Проте, як свідчать дані Держстату України, харчова промисловість досить повільно відновлюється після кризи. За даними Держстату України, у 2008–2009 рр. зафіксовано зниження обсягів виробництва харчової продукції, про що свідчать індекси обсягів продукції промисловості, що становили по роках 97,9 та 94,0% відповідно.

Причини такої ситуації були різними: по-перше, це й прояви фінансово-економічної кризи в країні, що призвела до зниження купівельної спроможності населення, ускладнення доступу компаній до банківських позик, скорочення інвестицій у галузь та згортання програм модернізації галузі і скорочення виробництва в цілому; по-друге, ще недосконала система державного управління харчовою галуззю в умовах нетривалого перебування України у СОТ; по-третє, недосконале управління у системі регуляції експортно-імпортних операцій у харчовій промисловості, а також через скорочення власної вітчизняної сировини для виробництва харчових продуктів, що призвело до збільшення частки її імпорту та вже позначилось на вартості продуктів харчування (молокопродукти, м'ясні продукти, крупи тощо).

З 2010 р. стан розвитку промислового виробництва харчових продуктів поліпшується – простежується певне зростання, хоча й нестабільне (рис. 1.5). Водночас аналіз промислового виробництва харчових продуктів у розрізі галузей харчової промисловості свідчить про неоднорідні і не завжди позитивні тенденції їхнього розвитку (табл. 1.18). Так, до галузей харчової промисловості, що в період 2010–2012 рр. зберігали стабільну позитивну динаміку щодо обсягів промислового виробництва, належали: виробництво м'яса та м'ясних продуктів, виробництво олії та тваринних

жирів, перероблення та консервування овочів та фруктів, а також виробництво сухарів, печива, пирогів і тістечок тривалого зберігання. В досліджуваному періоді нестійка позитивна динаміка нарощування обсягів продукції була характерна для виробництва молочних продуктів та морозива, виробництва продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів, виробництва какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів, виробництва дистильованих алкогольних напоїв, а також для виробництва мінеральних вод та інших безалкогольних напоїв. У період 2010–2012 рр. стабільно негативні тенденції щодо скорочення обсягів промислового виробництва харчових продуктів зберігалися у виробництві хліба та хлібобулочних виробів і виробництві тютюнових виробів.

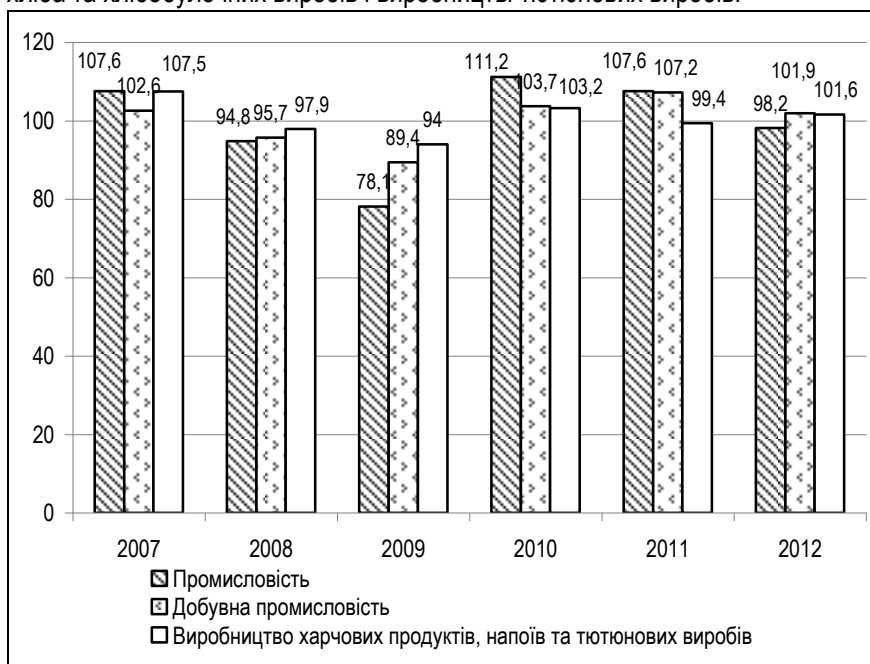

Рис. 1.5. Індекси промислового виробництва, 2007–2012 рр., %

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Індекси промислової продукції за 2007–2012 роки [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

Особливо високими темпами падіння вирізнялося виробництво м'ясних продуктів, зокрема, таких видів, як яловичина і телятина свіжі та охолоджені – майже у 2,5 раза (2011 р.) порівняно з 2007 р. (табл. 1.19). Виробництво яловичини і телятини скорочувалося щороку, у 2010 р. цей показник становив 93% від минулорічного, а порівняно з початком 2000 р. – впав

більш ніж вповнину. Тому внутрішній попит на цю продукцію задовольнявся здебільшого за рахунок імпорту.

Таблиця 1.18

**Індекси промислової продукції харчової промисловості в Україні,
2007–2012 рр., % до попереднього року**

Вид продукції	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	107,5	97,9	94,0	103,2	99,4	101,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв	107,8	97,7	94,7	104,5	100,0	101,8
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів	119,4	96,2	88,6	106,8	105,2	102,5
Перероблення та консервування овочів та фруктів	121,2	97,5	84,1	94,4	110,4	110,5
Виробництво олії та тваринних жирів	109,9	89,7	130,1	107,5	104,5	114,0
Виробництво молочних продуктів і морозива	107,8	93,2	90,1	98,3	93,3	103,2
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	109,8	107,1	92,8	96,1	99,6	102,4
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості	107,9	105,2	93,3	93,6	97,3	102,6
Виробництво інших харчових продуктів	95,7	98,3	91,7	107,9	105,8	97,6
Виробництво хліба та хлібобулочних виробів	97,3	98,5	90,7	100,3	99,7	96,0
Виробництво сухарів, печива, пирогів і тістечок тривалого зберігання	105,9	104,4	90,8	107,1	100,7	102,9
Виробництво какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів	109,0	102,6	97,7	104,0	96,5	103,0
Виробництво напоїв	113,3	100,4	92,7	104,8	90,8	98,0
Виробництво дистильованих алкогольних напоїв	108,9	106,0	95,2	99,8	88,5	102,3
Виробництво мінеральних вод та інших безалкогольних напоїв	114,6	90,9	84,7	105,0	94,7	101,4
Виробництво тютюнових виробів	104,9	99,5	87,4	89,6	93,4	98,5

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Індекси промислової продукції за 2007–2012 роки [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>.

Виробництво ж свинини поступово зростає – позитивні тенденції у цьому сегменті м'ясної продукції намітились ще з 2007–2008 рр., а вже у 2010 р. обсяги виробництва свинини збільшилися до 164 тис. т. За даними Держстату України, у 2011 р. обсяг виробництва м'яса в країні становив 2,14 млн т, зокрема яловичини – 408 тис. т, свинини – 699 тис. т, м'яса курки – 1 млн т. Імпортовано було м'яса та м'ясної продукції у 2011 р. – 212,4 тис. т на суму 292,2 млн дол. США. Найбільше імпортувалось свинини мороженої –

Розділ 1. Сучасний стан і потенціал розвитку харчової промисловості України

86,2 тис. т (40,6% від загального обсягу), м'яса та харчових продуктів з птиці – 61,1 тис. т (28,8%), субпродуктів ВРХ – 32,7 тис. т (15,4%).

Таблиця 1.19

**Виробництво основних видів продукції харчової промисловості,
2007–2011 рр., тис. т**

Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	2007	2008	2009	2010	2011
Яловичина і телятина, свіжі (парні) чи охолоджені	159	128	94,3	87,2	64,5
Яловичина і телятина, морожені	61,5	39,4	26,9	24,1	16,8
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена	179	156	130	164	202
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці, свіжі чи охолоджені	458	572	649	693	741
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці, морожені	90,1	82,3	90,1	90,7	84,6
Вироби ковбасні	330	332	272	281	290
Олія соняшникова нерафінована	2228	1867	2796	2990	3177
Молоко оброблене рідке	859	801	770	801	891
Масло вершкове	100	84,8	74,7	79,5	76,7
Сири жирні	246	238	228	207	178
Продукти кисломолочні	534	532	492	479	474
Борошно	2908	3030	2735	2632	2587
Крупи	318	363	395	1807	356
Вироби макаронні без начинки, не піддані тепловій обробці	107	113	107	116	135
Вироби хлібобулочні	2034	1978	1826	1807	1769
Цукор-пісок	1867	1571	1275	1805	2586
Шоколад та інші продукти харчові готові з вмістом какао, в брикетах, пластинах чи плитках	329	346	330	352	344
Вироби кондитерські з цукру (включаючи білий шоколад) без вмісту какао	256	250	266	252	231
Овочі консервовані натуральні	101	140	147	118	154
Соки натуральні (включаючи апельсиновий)	447	421	292	309	302
Горілка, інші міцні спиртві напої, млн дал	37,2	40,0	42,3	42,5	33,4
Вино виноградне, млн дал	19,5	21,0	23,1	29,6	16,8
Вино "Шампанське", млн дал	5,4	4,0	4,2	4,2	3,7
Пиво, млн дал	316	320	300	310	306
Напої безалкогольні, млн дал	196	173	147	148	144

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К. : Держстат, 2009 – С. 123–124; Україна–2010 : стат. зб. – К. : Держстат, 2010. – С. 12; Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 116–125.

Попит на курятину на 100% забезпечується вітчизняними виробниками. Переважно виробництво продукції припадає на частку потужних птахівничих агрохолдингів: "Миронівський хлібопродукт" (50% ринку цієї продукції у натуральному виразі), "Агромарс" (понад 15%). Виробництво м'яса курки відрізняється високими темпами зростання (табл. 1.19). За останні десятиріччя обсяги виробництва збільшилися вп'ятеро. При цьому у 2011 р. обсяги виробництва зросли на 5% до попереднього року, а у 2012 р. – на 7%, досягнувши 1 млн т.

Майже десята частка виробленої курятини експортується. Так, у 2012 р. експорт м'яса птиці становив 80 тис. т, що в 2,5 раза більше, ніж у 2010 р. Найбільшим експортним ринком м'яса курки для України є Росія (понад 90 %), а також Казахстан. Значні перспективи існують на ринку країн ЄС. Так, зокрема, підписання Угоди про зону вільної торгівлі з країнами ЄС дозволить Україні щорічно постачати в ЄС до 20 тис. т м'яса охолодженої птиці і 20 тис. т м'яса замороженої птиці, а також по 3 тис. яєць і яєчних продуктів, тоді як на сьогодні європейський ринок є фактично закритим для українських виробників через високі митні бар'єри (32,5 євро/100 кг для охолодженого м'яса птиці; 29,9 євро/100 кг на імпорт м'яса мороженої птиці; 35 євро/1 тис. яєць).

За аналізований період значно скоротилося виробництво цукру в Україні. Відсутність державного замовлення на цей вид продукції, заборона на його експорт та державне регулювання цін призвели до стану, коли в Україні працюють сім десятків цукрових заводів, завантажених на 70% своїх потужностей. Антирекордним у цукроварінні став 2009 р., коли заводи виробили лише 1,27 млн т солодкого продукту (табл. 1.20).

Під впливом економічних перетворень останніх років відбулися зміни в традиційній галузевій структурі харчової промисловості України (табл. 1.21), де провідну роль завжди відігравали великі інтегровані галузі: м'ясо-молочна, цукрова, олійно-жирова, борошномельно-круп'яна, плодоовочеконсервна тощо. Протягом аналізованого періоду (2007–2012 рр.) у структурі промислового виробництва за видами економічної діяльності найбільш відчутно зростала частка виробництва олії та тваринних жирів – з 5,1% до 11,5%, що відбулося за рахунок розширення експортних можливостей галузі і не вплинуло суттєво на ситуацію на внутрішньому ринку.

Також тенденції до зростання мали виробництво м'ясних продуктів (в основному за рахунок курятини) – з 12,9 до 15,7%, виробництво хліба та хлібобулочних виробів – з 4,6 до 5,2%, виробництво пива – з 5,6 до 6,6%.

Натомість скоротилася питома вага у галузевій структурі харчової промисловості виробництв молочних продуктів, кондитерських виробів, напоїв, тютюнових виробів.

Таблиця 1.20

Основні показники динаміки розвитку цукроваріння в Україні

Показник	2005	2008	2009	2010	2011
Виробництво цукру, млн т	2,139	1,575	1,27	1,54	2,2
Кількість працюючих цукрових заводів, од..	92	70	53	73	79
Посівні площі, тис. га	652	380	322	501	532
В тому числі: площа, з якої зібрано врожай, тис. га	623,3	377,2	319,7	492	515,8
Урожайність цукрових буряків (фабричних), ц/га	248,2	356,2	314,9	279,5	363,3
Середні ціни реалізації цукрових буряків, без ПДВ, грн/т	177,0	218,9	409,9	478,5	516,0

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Сільське господарство України. 2011 рік : стат. зб. / [за ред. Н.С. Власенко]. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 80,86,90,145; за даними ЗМІ.

Галузева структура харчової промисловості (табл. 1.21) повинна наблизитись до аналогічної в європейських економічно розвинених країнах із урахуванням вітчизняної специфіки та гострої необхідності забезпечення перспективних потреб аграрної сфери у виробничих спорудах для збереження вирощеної продукції і вироблених продуктів харчування, потужностях із переробки аграрної сировини та технічних засобах її доставки і реалізації.

Зміни у галузевій структурі передбачають, зокрема:

- врегулювання міжгалузевих відносин у напрямі створення рівних умов для комерційної діяльності для всіх суб'єктів господарювання;
- дотримання міжгалузевої збалансованості з наданням пріоритетності найбільш бюджетоформуючим галузям (пивоварна, тютюнова, лікєро-горілчана), експортоспроможним (кондитерська, олійно-жирова, соляна, виробництво сирів жирних) та найбільш соціально значущим галузям (хлібопекарна, м'ясна, молочна);
- для запобігання занепаду цукрової галузі та виводу її з кризового стану передбачається створення умов для врегулювання завантаження виробничих потужностей вітчизняною сировиною та імпортованим тростинним цукром-сирцем з подальшою поступовою орієнтацією на вітчизняну сировину внаслідок підвищення ефективності виробництва;

- перепрофілювання надлишкових потужностей спиртової промисловості на випуск етилового спирту на технічні потреби та для використання у хімічній промисловості;
- значне збільшення обсягів виробництва спеціальних продуктів харчування для окремих груп населення, в тому числі для дітей, для профілактики певних хвороб, з радіопротекторними властивостями.

Таблиця 1.21

Галузева структура реалізації продукції харчової промисловості України (за видами економічної діяльності), %

Вид економічної діяльності (згідно з КВЕД)	2007	2009	2010	2011	2012 (I півр.)
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв	92,2	92,0	93,1	93,8	94,1
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів	12,9	13,2	13,9	14,8	15,7
Промислове перероблення овочів та фруктів	4,7	4,8	4,5	4,3	4,7
Виробництво олій та тваринних жирів	5,1	8,8	8,9	8,9	11,5
Виробництво молочних продуктів (молочна промисловість)	16,4	13,6	15,1	14,2	14,6
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	4,6	4,6	4,2	3,1	3,2
Виробництво інших харчових продуктів, що не віднесені до інших угруповань	25,4	26,6	27,5	24,5	20,5
Виробництво хліба та хлібобулочних виробів	4,6	4,6	н/д	5,3	5,2
Виробництво сухарів, печива, пирогів і тістечок тривалого зберігання	3,0	3,0	н/д	3,5	3,4
Виробництво цукру	4,1	4,1	н/д	н/д	н/д
Виробництво какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів	7,1	7,1	н/д	4,5	3,4
Виробництво напоїв	23,7	22,1	20,5	19,6	19,5
Виробництво дистильованих алкогольних напоїв	5,2	5,2	н/д	5,1	4,6
Виробництво етилового спирту із зброджуваних матеріалів	1,1	1,1	н/д	1,3	1,2
Виробництво виноградних вин	2,3	2,3	н/д	2,3	1,8
Виробництво пива	5,6	5,6	н/д	6,3	6,6
Виробництво мінеральних вод та прохолодних напоїв	4,2	4,2	н/д	3,7	4,2
Тютюнова промисловість	7,8	8,0	6,9	6,2	5,9

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Таблиця 14–За Ф.1–Підприємство [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

Зміни у структурі фінансового забезпечення передбачаються в таких напрямках:

- на першому етапі – перехід на переважно внутрішні джерела фінансування діяльності підприємств галузі за рахунок підвищення доходності та впровадження ресурсозберігаючих технологій, розширення лізингових схем фінансування;
- надання державної (бюджетної) підтримки для стратегічно важливих і соціально значущих підприємств і виробництв;
- на другому етапі – створення сприятливих умов для поєднання банківського, торговельного та промислового капіталів через діяльність агропромислово-фінансових і промислово-фінансових груп;
- здійснення технічного переозброєння та оновлення матеріально-технічної бази галузі за рахунок внутрішніх джерел.

Рівень виконання харчовою промисловістю своєї основної функції – задоволення потреб населення у харчових продуктах – можна оцінити за рівнем середньодушового виробництва продукції та рівнем споживання відносно до наявних потреб внутрішнього ринку.

Середньодушове виробництво окремих видів харчових продуктів у 2011 р. порівняно з 2007 р. збільшилося за такими їх видами: олія соняшникова нерафінована – у 1,45 раза, цукор-пісок – у 1,4 раза, молоко оброблене рідке – у 1,05 раза, овочі консервовані натуральні – у 1,5 раза, м'ясо і субпродукти харчові свійської птиці – у 1,6 раза. Проте за багатьма основними видами харчових продуктів спостерігалось зниження обсягів виробництва на душу населення: масло вершкове, хліб та хлібобулочні вироби, соки натуральні, деякі види м'ясної продукції (табл. 1.22).

Як видно з табл. 1.23, у 2011 р. Україна лідирувала за світовими показниками виробництва олії. Однак по виробництву інших видів продуктів (масло тваринне, молоко) Україна відставала за показниками річного обсягу виробництва та середньодушового виробництва продукції порівняно як з показниками європейських країн, так і країн СНД.

Подібне відставання спостерігається і за рівнем споживання основних продуктів харчування.

Аналіз даних офіційної статистики свідчить, що найбільш критичним є стан споживання повноцінних білкових продуктів харчування (м'яса, молока, риби) та вітамінної продукції (фруктів) (табл. 1.24). Рівень їхнього споживання в 2011 р. становить менше 65,6% – по м'ясу та м'ясних продуктах, 55,4 – по молоку та молочних продуктах, 67 – по рибі та 70% – по фруктах від раціональної норми споживання.

Таблиця 1.22

Виробництво найважливіших видів харчових продуктів, напоїв на одну особу, 2007–2011 рр., кг

Вид харчових продуктів	2007	2008	2009	2010	2011
Яловичина і телятина, свіжі (парні) чи охолоджені	3,4	2,8	2,0	1,9	1,4
Яловичина і телятина, морожені	1,3	0,9	0,6	0,5	0,3
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена	3,9	3,4	2,8	3,6	4,4
Свинина морожена	0,5	0,3	0,1	0,2	0,2
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці, свіжі чи охолоджені	9,9	12,4	14,1	15,0	16,2
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці, морожені	1,9	1,8	2,0	2,0	1,8
Вироби ковбасні	7,1	7,3	5,9	6,1	6,3
Напівфабрикати м'ясні (включаючи з м'яса птиці) ¹	3,8	2,0	1,6	2,1	2,4
Соки натуральні (включаючи апельсиновий)	9,6	9,1	6,3	6,7	6,6
Овочі консервовані натуральні	2,2	3,0	3,2	2,6	3,4
Джеми, желе фруктові, пюре та пасти фруктові чи горіхові	1,8	2,0	1,4	1,2	1,3
Олія соняшникова нерафінована	47,9	40,3	60,7	66,1	69,5
Маргарин і продукти аналогічні	6,9	6,8	7,7	7,9	7,9
Молоко оброблене рідке	18,6	17,5	16,7	17,5	19,5
Вершки	0,3	0,4	0,3	0,4	0,7
Масло вершкове	2,2	1,8	1,6	1,7	1,7
Спреди та суміші жирові	1,8	1,8	1,6	1,4	1,3
Сир свіжий неферментований та сир кисломолочний	2,0	2,0	1,8	1,7	1,7
Сири жирні	5,3	8,1	5,0	4,5	3,9
Продукти кисломолочні	11,4	11,5	10,7	10,4	10,4
Вироби хлібобулочні	44,0	42,8	39,7	39,4	38,7
Цукор-пісок	40,4	34,0	27,7	39,3	56,6
Шоколад та інші продукти харчові готові з вмістом какао, в брикетах, пластинах чи плитках	7,1	7,5	7,2	7,7	7,5
Вироби кондитерські з цукру (включаючи білий шоколад) без вмісту какао	5,5	5,4	5,8	5,5	5,1
Вироби макаронні без начинки, не піддані тепловому обробленню	2,3	2,4	2,3	2,5	3,0
Води натуральні мінеральні негазовані, л	6,6	7,6	6,2	6,8	7,4
Води натуральні мінеральні газовані, л	28,0	25,9	22,1	24,4	21,7
Напої безалкогольні	42,0	37,3	32,0	32,3	31,6

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К. : Держстат, 2007 – С. 224; Сільське господарство України. 2007 рік. – К. : Держстат України, 2008. – С. 58; Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 123.

Міжнародні порівняння:

Таблиця 1.23

Виробництво деяких видів харчової продукції окремих країн світу

Країна	Олія		Продукція з маргарину		Масло		Сіль (видобування)		Молоко	
	тис. т	кг/ особа	тис. т	кг/ особа	тис. т	кг/ особа	тис. т	кг/ особа	тис. т	кг/ особа
Україна, 2011	3177,0	69,7	359	7,9	91,4	2,0	5948	130,1	11086,0	243,0
Країни СНД, 2011										
Росія	3073,0 ¹	21,5 ¹	433,0	3,0	220,0 ²	1,5 ²	1373,0	2,6	31646,0	221,0
Азербайджан	80,0	8,7	н/д	н/д	21,1	2,3	20,9	2,3	1622,0	179,0
Білорусь	142,0	15,0	н/д	н/д	104	11,0	425,0	44,8	65050	687,0
Вірменія	0,7	0,2	н/д	н/д	0,8	0,2	35,6	10,9	602,0	184,0
Казахстан	235,0	4,2	н/д	н/д	14,6	0,9	н/д	н/д	5233,0	3,6,0
Киргизстан	15,1	2,7	н/д	н/д	2,0	0,4	1,5	0,3	358,0	258,0
Молдова	89,6	25,2	н/д	н/д	3,9	1,1	н/д	н/д	560,0	157,0
Таджикистан	15,1	2,0	н/д	н/д	0,02	0,01	27,0	3,5	1696,0	91,0
Узбекистан	227,0	7,7	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	6766,0	231,0
Країни ЄС, 2010										
Австрія	197,0	23,6	н/д	н/д	34,2	4,1	н/д	н/д	3286,0	92,0
Болгарія	205,0	27,0	н/д	н/д	1,1	0,1	н/д	н/д	1278,0	170,0
Велика Британія	990,0	16,0	228,0	3,7	151,0	2,4	н/д	н/д	13960,0	224,0
Італія	1218,0	20,2	н/д	н/д	108,0	1,8	н/д	н/д	11345,0	188,0
Німеччина	3847,0	47,3	403,0	4,9	450,0	5,5	13841,0	169,0	296650	363,0
Польща	936,0	24,5	310,0	8,1	174,0	4,6	4072,0	107,0	12298,0	322,0
Румунія	40,0	18,9	60,0	2,8	8,0	0,4	н/д	н/д	562,0	236,0
Угорщина	347,0	34,6	н/д	н/д	4,5	0,4	39,0	4,0	1691,0	169,0
Франція	2574,0	39,9	н/д	н/д	427,0	6,8	н/д	н/д	24206,0	385,0
Інші країни, 2010										
Австралія	384,0	17,5	н/д	н/д	128,0	5,7	н/д	н/д	9023,0	404,0
Бразилія	799,0	35,0	761,0	3,9	92,1	0,5	5937,0	31,0	31816,0	165,0
Індія	8038,0	6,9	н/д	н/д	3401,0	2,9	н/д	н/д	117000,0	99,0
Китай	18825,0	14,1	н/д	н/д	100,0	0,1	66644,0	50,0	4150,0	31,0
США	11308,0	36,8	н/д	н/д	709,0	2,3	47300,0	156,0	87461,0	283,0
Японія	16240	12,7	239,0	1,9	73,6	0,6	1132,0	8,9	7720,0	61,0

¹Олія нерафінована, включаючи кукурудзяну олію та її похідні, без зміни хімічного складу;

²Масло та пасти із масла.

Джерело: розраховано за даними Федеральної служби державної статистики Російської Федерації "Международные сравнения" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/icstatistics/incomparisons>; Держстату України: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>.

Таблиця 1.24

Динаміка споживання основних продуктів харчування в Україні, кг

Вид продукту	Раціональна норма споживання	Набір продукту для працездатного населення	Споживання на душу населення (по роках)										
			кг				до раціональної норми, %				2011 р. до відповідного року, %		
			1990	2000	2010	2011	1990	2000	2010	2011	1990	2000	2010
М'ясо та м'ясопродукти, включаючи субпродукти і жир-сирець	78	53	68,2	32,8	52	51,2	87,4	42,0	66,6	65,6	75,0	156,1	98,5
Молоко та молочні продукти	370	148,5	373,2	199,1	206,4	204,9	100,8	53,8	55,8	55,4	55,0	102,9	99,3
Яйця, шт.	247	220	272	166	290	310	110,1	67,2	117,4	125,5	113,9	186,7	106,9
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	115	123,4	141,0	124,9	111,3	110,4	122,6	108,6	96,8	96,0	78,3	88,4	99,2
Картопля	105	95	131,0	135,4	128,9	139,3	124,8	128,9	122,7	132,7	106,3	102,9	108,1
Овочі та баштанні продовольчі культури	104	110	102,5	101,7	143,5	162,8	98,5	97,8	137,9	156,5	158,8	160,0	113,4
Плоди, ягоди та виноград (без перероблення на вино)	75	64	47,4	29,3	48,0	52,6	63,2	39,0	64,0	70,1	111,0	179,5	109,6
Риба та рибні продукти	20	13	17,5	8,4	14,5	13,4	87,5	42,0	72,5	67,0	76,6	159,5	92,4
Цукор	38	37	50,0	36,8	37,1	38,5	131,5	96,8	97,6	101,3	77,0	104,6	103,8
Олія	13	7,1	11,6	9,4	14,8	13,7	89,2	72,3	113,8	105,4	118,1	145,7	92,6

Джерело: розраховано за даними: Смоляр В.И. Рациональное питание / В.И. Смоляр. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 109; Сільське господарство України. 2006 рік. – К. : Держстат України, 2007. – С. 141; Сільське господарство України. 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 160; Постанова КМ України "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення" від 14.04.2000 р. №656.

Дані табл. 1.25 свідчать, що за калорійністю середньодушового раціону Україна поступається не тільки економічно розвиненим країнам світу, але й Росії. За показником середньодобового споживання білка на душу населення споживання наша країна відстає від країн ЄС на 30–40%, а від Росії – на 21%. Зокрема, за рівнем середньодушового споживання м'яса і м'ясопродуктів Україна поступається не тільки країнам ЄС, але й країнам Митного Союзу (табл. 1.26). Нестачу білкових продуктів в раціоні харчування населення намагається компенсувати за рахунок надмірного споживання вуглеводів (насамперед картоплі). Так, перевищення фізіологічних норм споживання по картоплі становило 32,7%, цукру – 1,1%. Як позитивну тенденцію в структурі споживання слід відзначити зростання протягом останніх років показника середньодушового споживання овочів і баштанних культур на фоні зростання обсягів їхнього виробництва.

Аналіз виробництва та споживання населенням харчових продуктів дає підстави стверджувати, що вітчизняна харчова промисловість не повною мірою задовольняє потреби населення в харчових продуктах за асортиментом та ціною, а це призводить, в свою чергу, до зростання обсягів їхнього імпорту.

Міжнародні порівняння:

Таблиця 1.25

Середньодобове споживання білків і жирів на душу населення

Країна	Кількість					
	ккал		білки,г		жири,г	
	2000	2009	2000	2009	2000	2009
Україна	2661	2946	73,4	78,8	71,7	99,7
Росія	2889	3172	85	100	76	95
Країни ЄС з них:						
Австрія	3809	3800	111	107	166	171
Бельгія	3724	3721	96	99	163	164
Болгарія	2816	2791	86	78	93	101
Угорщина	3392	3477	91	88	143	150
Німеччина	423	3549	96	102	146	146
Данія	3312	3378	105	108	133	138
Італія	3720	3627	116	12	158	158
Нідерланди	3200	3261	106	107	140	136
Польща	3423	3392	100	101	114	115
Румунія	3170	3487	9	112	92	107
Велика Британія	3372	3132	100	104	141	142
Фінляндія	3165	320	102	110	124	134
Франція	3608	3531	118	110	170	166
Чехія	3076	3305	90	92	112	42
Швеція	3101	3125	102	108	123	128
Інші країни з них:						
Австралія	3014	3261	101	102	132	147
Бразилія	2882	3173	80	89	100	111
Індія	2214	2321	54	57	46	50
Китай	2867	3036	86	94	80	96
США	3804	3688	116	113	156	156
Японія	2901	2723	97	90	90	87

Джерело: розраховано за даними Федеральної служби державної статистики Російської Федерації "Международные сравнения"[Електронний ресурс].– Доступний з : <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/icstatistics/incomparisons>; Сільське господарство України. 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 160.

Міжнародні порівняння:

Таблиця 1.26

Споживання продуктів харчування на душу населення, кг/рік

Країна	Роки	М'ясо і м'ясопродукти в перерахунку на м'ясо (без сала і субпродуктів)	Молоко і молочні продукти (включаючи масло) в перерахунку на молоко	Цукор	Олія	Хлібобулочні вироби (хліб і макаронні вироби на перерахунок на муку, мука, крупа, бобові)
Україна	2011	51 ¹⁾	205	39	14	110
Країни СНД						
з них:						
Росія	2011	65	246	40	13,5	119
Азербайджан	2011	33 ¹⁾	248	30	9	154
Вірменія	2011	44 ¹⁾	18	31	8	113
Білорусь	2011	88 ¹⁾	252	47	18	93
Казахстан	2011	71 ¹⁾	н/д	н/д	21	н/д
Киргизстан	2011	39 ¹⁾	213	21	12	135
Республіка Молдова	2011	38 ¹⁾	170	н/д	н/д	116
Таджикистан	1995	14 ¹⁾	130	н/д	н/д	155
Туркменістан	1995	30 ¹⁾	178	11	12	147
Узбекистан	199	33 ¹⁾	160	10	14	157
Країни ЄС						
з них:						
Австрія	2009	100	365	37	23	79
Угорщина	209	59	177	30	21	88
Німеччина	2009	88	443	36	16	98
Данія	2009	95	259 ²⁾	52	н/д	н/д
Італія	2009	91	252 ²⁾	31	28	н/д
Нідерланди	2009	85 ^{3),4)}	357 ²⁾	28	18	н/д
Польща	2010	71	29	40	н/д	110
Велика Британія	2009	84	249 ²⁾	38	18	н/д
Фінляндія	2009	73	410	33	11	80 ⁶⁾
Франція	2009	96 ^{4),7)}	247 ²⁾	35	22	н/д
Чехія	2009	83 ¹⁾	366	37	16	104
Інші країни						
з них:						
Австралія	2009	112	208 ²⁾	46	23	н/д
США	2009	113	273	59	31	91
Японія	2009	46	8	19	12	90

¹⁾ З урахуванням сала і субпродуктів; ²⁾ без тваринного масла; ³⁾ з урахуванням субпродуктів; ⁴⁾ 2007р.; ⁵⁾ курячі яйця; ⁶⁾ без урахування бобових; ⁷⁾ з урахуванням сала; ⁸⁾ без урахування баштанних.

Джерело: розраховано за даними Федеральної служби державної статистики Російської Федерації "Международные сравнения"[Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/icstatistics/incomparisons>.

На рис. 1.6 та 1.7 представлено дані щодо частки продажу основних промислових харчових товарів, які вироблялись на території України у 2007 та 2012 р. З них цілком очевидно, що за аналізований період задоволення потреб внутрішнього ринку в продукції харчової промисловості за рахунок вітчизняного виробництва скоротилось. Особливо помітно зменшилась частка продажу риби та морепродуктів харчових, макаронних виробів, вин, сирів сичужних, плавлених та кисломолочних.

Рис. 1.6. Частка продажу основних промислових харчових товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств, 2007 р., %

Джерело: Таблиця "Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств (2005–2012 рр.)" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>.

Таким чином, загальні тенденції у забезпеченні потреб населення у основних вітчизняних продуктах харчування залишаються досить тривожними. Недовиконання харчовою промисловістю повною мірою своєї функції щодо забезпечення науково обґрунтованих потреб населення в продуктах харчування пов'язане, перш за все, із значним скороченням обсягів перероблення сільськогосподарської сировини, особливо тваринницького походження, післякризовим падінням купівельної спроможності населення, вкрай низькими темпами техніко-технологічного оновлення галузі та недосконалістю організаційно-економічної структури галузі, її неспроможністю адекватно реагувати на прояви кризових явищ у агропродовольчій сфері, нестабільністю політичної ситуації в країні.

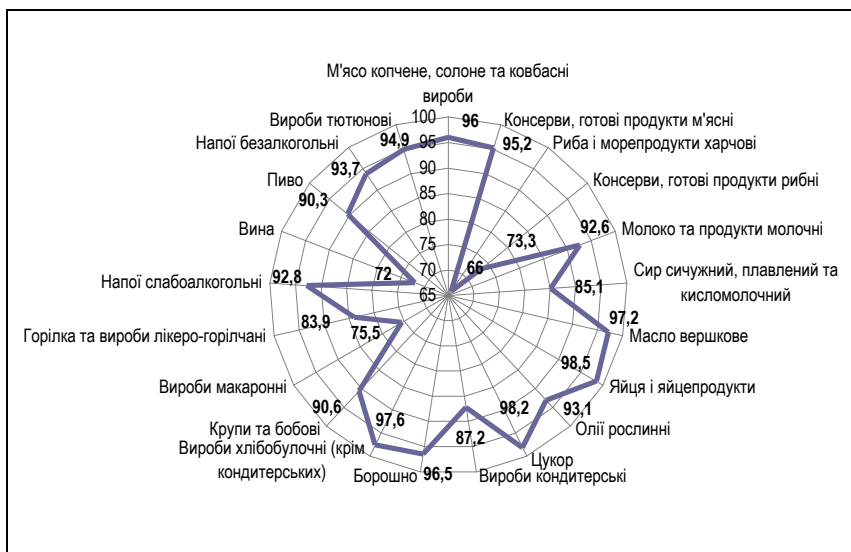

Рис. 1.7. Частка продажу основних промислових харчових товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств, 2012 р.,%

Джерело: Таблиця "Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств (2005–2012 рр.)" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>.

Також слід відзначити, що крім розв'язання зазначених проблем, для забезпечення населення якісними та безпечними харчовими продуктами, в тому числі підвищення рівня споживання білку до рівня фізіологічних потреб у всіх верствах населення, стратегічно важливим є формування та реалізація державної політики в царині здорового харчування, зокрема прийняття відповідної Концепції (за роки незалежності різними розробниками пропонувалися її варіанти, але жоден не отримав належної уваги та підтримки). Наявність такої Концепції могла б слугувати дороговказом для достовірної оцінки ринків збуту та чинників, що формують попит на харчові продукти; вибору технологій виробництва і методів забезпечення якості та екологічної безпеки продукції; визначенню інноваційних напрямів у харчових технологіях.

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

2.1. Об'єктивна необхідність інноваційного оновлення потенціалу та технологічного переоснащення виробничих потужностей

Харчова галузь промисловості має значні перспективи розвитку, враховуючи рівень її розвиненості та ситуацію на світових ринках продовольства. Особливістю харчопромислового комплексу України є наявність середніх і великих підприємств, що дає можливість організувати високотехнологічне виробництво. За останні роки прискорились процеси реформування відносин власності. Ці та інші чинники сприяють підвищенню інвестиційної привабливості продовольчого комплексу, залученню іноземного капіталу та його ефективному використанню.

У результаті реалізації стратегії розвитку інноваційної діяльності на підприємствах харчової промисловості значно підвищиться їхній інноваційний рівень завдяки вдосконаленню науково-технічної сфери, стимулюванню інноваційної активності підприємств та інституційного забезпечення стратегії розвитку. Перехід харчової промисловості від ресурсовитратних до ресурсозберігаючих, наукомістких, високоефективних технологій дасть змогу:

- ✓ зменшити витрати теплової енергії, підвищити якість продукції, знизити її собівартість і підняти конкурентоспроможність на вітчизняному й світовому ринках;

- ✓ раціонально використовувати всі складові рослинної сировини, зменшити екологічне навантаження місцевості, де розташоване підприємство, завдяки утилізації відходів сировини.

Об'єктивна необхідність інноваційного перетворення виробничого потенціалу галузі обумовлена насамперед недостатньою конкурентоспроможністю вітчизняних товарів для виходу на світові ринки. Інноваційна діяльність переважно орієнтована на вітчизняного споживача. Головними цілями інноваційної діяльності можна вважати розширення асортименту продукції, покращення її якості, організацію розвиненого таропакувального господарства, створення нових ринків збуту та збереження традиційних ринків в Україні.

Проте не виконується таке важливе завдання впровадження інновацій, як забезпечення належного рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції, який дозволив би завойовувати нові зовнішні ринки збуту.

Обов'язковою умовою забезпечення стабільних темпів економічного зростання у харчовій промисловості, підвищення якості і конкурентоспроможності її продукції є створення такої матеріально-технічної бази галузі, яка б за своїм техніко-технологічним рівнем відповідала сучасним світовим стандартам. Серед існуючих проблем у відтворенні матеріально-технічної бази харчової промисловості слід відмітити те, що, незважаючи на наявну позитивну тенденцію зростання коефіцієнту надходження основних фондів, темпи виведення зношеного основного капіталу уповільнюються і це гальмує зростання техніко-технологічного рівня галузі.

Низький рівень технічного оснащення багатьох харчових підприємств призводить до того, що сучасні технології глибокого та комплексного перероблення сільськогосподарської сировини не можуть бути тут упроваджені. Внаслідок цього виробництво харчової продукції з однієї тони сировини в Україні є на 20–30% меншим, а продуктивність праці – у 2–3 рази нижчою, ніж у розвинених країнах. Так, зокрема, за даними ФАО, продуктивність праці на українських підприємствах продовольчого комплексу становила: 5,0% від рівня США; 4,5 від рівня Франції; 6,8% від рівня Німеччини (табл. 2.1).

Для подолання такого становища потрібна докорінна реконструкція багатьох підприємств і виробництв харчових галузей та оснащення їх сучасною технікою. При цьому державна підтримка та інноваційна стратегія повинні передбачати систему організаційно-економічних заходів по упровадженню останніх науково-технічних досягнень. Оновлення виробничого апарату має відбуватися шляхом прискореного виведення фізично зношеного і морально застарілого обладнання та введення в експлуатацію нового устаткування, що відповідає передовим світовим зразкам.

Найважливішими пріоритетами та стратегічними цілями у розвитку інноваційно-інвестиційних процесів при формуванні матеріально-технічної бази харчової промисловості повинні стати:

- запобігання занепаду переробних підприємств, техніко-технологічне оновлення їхньої матеріальної бази з використанням високих технологій;
- нарощування виробництва та розширення асортименту харчових продуктів, дефіцит яких має місце нині на агропродовольчому ринку;

*Міжнародні порівняння:**Таблиця 2.1***Продуктивність праці працівників у харчовій промисловості окремих країн світу, 2009 р.**

Група країн	Країна	Обсяг виробництва на одного працюючого, дол. США
Розвинені країни	Ісландія	3068
	Японія	26052
	Франція	25007
	Швеція	23836
	США	22597
	Канада	21901
	Данія	21234
	Фінляндія	18465
	Німеччина	16550
	Австралія	15375
	Велика Британія	14832
Країни, що розвиваються	Аргентина	5328
	Бразилія	2140
	Китай	315
	Індія	246
Малорозвинені країни	Ангола	121
	Бурунді	37
	Буркіна-Фасо	79
	Конго	63
	Ефіопія	15
Країни колишнього СРСР	Вірменія	2541
	Азербайджан	689
	Білорусь	2632
	Грузія	1174
	Росія	1871
	Україна	1135

Джерело: розраховано за даними: Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.fao.org>>.

- стимулювання попиту на продукцію, що випускається вітчизняними підприємствами харчової промисловості, шляхом стабільного підвищення доходів населення;
- розширення виробництва аграрної сировини для підприємств і галузей харчової промисловості, що є стратегічно важливими і потребують відродження;

- забезпечення прискореного впровадження сучасних мало- і безвідходних, ресурсоекономних і екологічнобезпечних технологій вирощування і перероблення продовольчої сировини та випуску високоякісних і конкурентоспроможних продуктів харчування;

- збереження та диверсифікація сфери праці на підприємствах харчової промисловості, в суміжних галузях аграрної сфери та обслуговуючих виробництвах;

- забезпечення модернізації допоміжних, сервісних та інших цехів і служб, від яких залежить ефективність основного виробництва (мережі та об'єкти електро-, газо-, тепло- і водозабезпечення, каналізації й очисні споруди, транспортні цехи, технологічні автомобільні та залізничні шляхи, холодильне і складське господарство);

- створення або розширення діючих імпортозамінних виробництв із метою зменшення обсягів ввезення продовольчої продукції, що може вироблятися в країні;

- створення нових та розширення існуючих потужностей підприємств, що виробляють продукти харчування на експорт;

- прискорення переходу галузей вітчизняного машинобудування для АПК на виробництво промислової продукції, що спроможна забезпечувати випуск продуктів харчування, котрі повністю відповідають європейським стандартам і вимогам до якості та екологічнобезпечності продовольства, а також недопущення забруднення довкілля відходами харчової промисловості;

- прискорення гармонізації національної бази стандартів і нормативів у сфері виробництва та перероблення харчової сировини до вимог європейських стандартів.

З цією метою розвиток інноваційно-технологічних процесів у харчовій промисловості в перспективному періоді доцільно спрямувати у таких напрямках:

- комплексна модернізація підприємств, утвердження принципів і механізмів структурно-інноваційної моделі розвитку харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів;

- забезпечення широкого упровадження нових технологій з поліпшеними техніко-економічними показниками, низькою енерго- і ресурсомісткістю виробництва, комплексною автоматизацією та інформатизацією виробничих процесів, істотним підвищенням продуктивності праці і посиленням соціальним захистом працівників;

- надання селективної (вибіркової) підтримки окремим групам підприємств (або виробництв), що спеціалізуються на випуску експортної та імпортозамінної продукції, а також цільова підтримка підприємств (виробництв), що освоюють випуск нових видів продукції;
- пріоритетний розвиток виробництв, які забезпечують поглиблення промислово-технологічного перероблення аграрної сировини та підвищення конкурентоспроможності продукції (випуск розширеного асортименту харчових продуктів із поліпшеними поживними та смаковими властивостями, лікувально-профілактичних продуктів і препаратів із рослинної сировини, харчових добавок, продуктів термічної обробки та швидкого приготування);
- розширення переліку уніфікованих видів технологічного й допоміжного обладнання та запасних частин із застосуванням сучасних методів зміцнення швидкозношувальних деталей тощо.

Галузеві особливості:

Модернізація **м'ясної промисловості** пов'язана з докорінною структурною перебудовою. В найближчій перспективі доцільно створення великих підприємств таких типів: м'ясокомбінати з власною сировинною базою, певним циклом перероблення основної і побічної продукції; м'ясохолододобійні на базі власних комплексів з відгодівлі, що здійснюють випуск м'яса у відрубках та в упакованому вигляді, що використовують спеціалізований транспорт для постачання; м'ясопереробні комбінати, які здійснюють комплексне перероблення м'ясної сировини та випускають великий асортимент продукції.

У промислового переробленні овочів та фруктів розв'язанню проблем сприятиме створення об'єднань підприємств галузевого і міжгалузевого характеру, що охоплюють увесь процес від виробництва сировини до виробництва кінцевого продукту та його реалізації, розвиток виробничої інфраструктури та забезпеченість підприємств сучасним таропакувальним обладнанням.

Подальший техніко-технологічний розвиток у **виробництві олій та тваринних жирів** пов'язаний з оснащенням вітчизняних підприємств сучасним пресовим обладнанням (перероблення цілого ядра насіння соняшника, зниження температури пресування до 80°C), обладнанням з сушіння олієнасіння, будівництвом сучасних очисних споруд.

Основні напрями модернізації **виробництва молочних продуктів** (молочної промисловості) полягають у розвитку таких сфер діяльності: будівництво, реконструкція систем інженерної інфраструктури; заходи з максимального залучення до господарського обігу вторинних ресурсів, які

утворюються при переробці і виробництві молока і молокопродуктів; розвиток малих форм господарств із виробництва молока (ОПГ та КФГ), збільшення закупок молока у населення шляхом розширення мережі пунктів первинної переробки молока.

2.2. Розвиток науково-технічної сфери та інноваційна діяльність підприємств харчової промисловості

У сучасних умовах не тільки зберігається, але й посилюється необхідність прискореного розвитку науково-технічної сфери харчової та переробної індустрії країни. Більшість підприємств харчової промисловості потребують докорінного оновлення матеріально-технічної бази, оскільки умови конкурентної боротьби вимагають впровадження сучасного високопродуктивного устаткування і новітніх технологій, широкого залучення наукового та кадрового потенціалу. Взагалі актуальність проблем наукового забезпечення харчової промисловості є беззаперечною й стратегічно важливою в умовах розв'язання завдань щодо подолання кризових явищ в галузі та досягнення сталого економічного зростання.

Інноваційна діяльність в харчовій промисловості здійснюється у різних формах, як-то: виробництво нових видів харчової продукції або продукції з якісно новими не тільки смаковими, але й оздоровчими властивостями; створення нових засобів виробництва, машин, приладів для механізації і автоматизації виробничих процесів у рослинництві та тваринництві; введення нових організаційних та інституційних форм, застосування раціональної системи управління. Однією з ефективних форм науково-технічного прогресу в харчовій промисловості є застосування системи державних, галузевих і регіональних програм, які передбачають здійснення науково-дослідних робіт, створення інноваційної продукції, організацію інноваційної діяльності і впровадження науково-технічних досягнень у виробництво.

Інноваційний розвиток харчової промисловості повинен забезпечуватися державною підтримкою вітчизняного високотехнологічного і наукомісткого секторів економіки, що працюють на розв'язання проблеми продовольчої безпеки. Формою підтримки може бути державна програма створення нової техніки для впровадження прогресивних ресурсозберігаючих і екологічнобезпечних технологій. Одночасно необхідно створити програми метрологічного забезпечення харчової промисловості, в першу чергу, створення приладів для контролю показників безпеки і якості сировини і продуктів харчування. Згідно із законом України "Про пріо-

ритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" передбачено формування та затвердження стратегічних (не менше десяти років) та середньострокових (протягом трьох–п'яти років) пріоритетних напрямів інноваційної діяльності щодо освоєння випуску нових наукомістких товарів і послуг з високою конкурентоспроможністю на внутрішньому або зовнішньому ринках для забезпечення економічного зростання підприємств, галузей, соціально-економічного зростання держави на основі науково-аналітичних і прогностичних досліджень, урахування тенденцій світового соціально-економічного розвитку, можливостей та становища інноваційного потенціалу України.

Слід зазначити, що наукове супроводження за часів планово-директивного господарювання було досить дієвою складовою механізму розвитку харчової індустрії. Крім вищих навчальних закладів академічного типу, зокрема Київського та Одеського державних інститутів харчових технологій (в теперішній час – Національного університету харчових технологій та Одеської національної академії харчових технологій), питаннями наукового забезпечення перспектив розвитку харчової індустрії на сьогодні займаються лише три наукових установи Національної академії аграрних наук України (Інститут продовольчих ресурсів НААН України, Національний інститут винограду і вина "Магарач" НААН України, Український науково-дослідний інститут олій та жирів НААН України) та п'ять галузевих проектно-конструкторських інститутів. Структура та науковий потенціал інститутів НААН України дозволяє комплексно розв'язувати потреби м'ясної, молочної, виноробної, олійно-жирової та частково рибної, борошномельно-круп'яної, плодоовочеконсервної і комбікормової галузей. Науковий супровід цукрової, спиртової, лікєро-горілчаної та соляної підгалузей промисловості здійснюють наукові установи Департаменту продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України. Решта підгалузей харчової промисловості на сьогодні, на жаль, залишаються без наукового забезпечення.

Через скорочення фінансування галузевої науки більшість із науково-дослідних і проектно-конструкторських інститутів харчової промисловості знаходяться на межі виживання. Через відсутність державної підтримки, за даними Департаменту продовольства Мінагрополітики України, щорічно чисельність науково-технічних працівників скорочується приблизно на 15%, погіршилася вікова структура науковців: середній вік дослідників становить 48 років. Зникають цілі наукові школи, звужується перелік проблем, які можуть вирішуватися власними науковими кадрами, незважаючи на їхній досить значний інтелектуальний і науковий

потенціал. В умовах недостатнього бюджетного фінансування галузей науки та наукового обслуговування, зберігається тенденція до скорочення чисельності зайнятих у цьому секторі. Одна частина звільнених переходить у приватний сектор, переважно у сферу обігу, друга частина – йде в університетську науку (теж переважно приватні установи), інші – поповнюють лави безробітних.

Для практичної реалізації наукових розробок та впровадження їх на підприємствах галузі доцільно забезпечити реалізацію пілотних інноваційних проектів за рахунок бюджетних коштів і звільнити наукові установи від проходження тендерної процедури виконання робіт дослідними підприємствами, що входять до їх мережі. Для підвищення якості харчової продукції, яка виробляється вітчизняними підприємствами, необхідно забезпечити незалежний системний контроль з боку держави за дотриманням виробниками встановлених вимог, а також забезпечити науковий супровід впровадження систем управління якістю, сучасних методів контролю показників сировини і готової продукції.

За даними Держстату України, у 2011 р. 384 підприємства харчової промисловості займалися інноваційною діяльністю, або 16% від загальної кількості харчових підприємств (спостерігається тенденція зростання кількості харчових підприємств, що займаються інноваційною діяльністю – у 2005 р. їх було 267). Удвічі збільшилася кількість підприємств харчової промисловості, що впроваджували інновації, та суттєво збільшилась частка підприємств, що витрачали свої кошти на придбання машин, обладнання, установок (з 109 од. у 2005 р. до 245 од. у 2011 р.). Водночас суттєво скоротилась за рік кількість підприємств, які витрачали кошти на придбання нових технологій, впровадження нових методів виробництва.

Харчова промисловість лишається одним із лідерів серед промислових галузей у здійсненні продуктових інновацій. Крім того, з загальної кількості промислових підприємств, де впроваджувалися інновації, на харчову промисловість припадає майже чверть (табл. 2.2).

Кількість промислових підприємств харчової промисловості, що впроваджували інновації, коливалась по роках, проте за останні три роки спостерігалась тенденція до її зростання, збільшилась також і кількість підприємств, що впроваджували інноваційні процеси та освоювали виробництво інноваційних видів продукції. Проте нових для ринку видів продукції в аналізованому періоді освоювали дедалі менше підприємств (табл. 2.3).

Таблиця 2.2

Динаміка питомої ваги інноваційно-активних підприємств харчової промисловості у загальній кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації, 2005–2011 рр., до загальної кількості підприємств, %

Роки	Всього	з них:			
		Впроваджували нові технологічні процеси	Освоювали виробництво інноваційних видів продукції	Впроваджували маркетингові інновації	Впроваджували організаційні інновації
2005	19,2	17,1	17,8	-	-
2007	24,4	22,5	20,0	-	-
2008	22,5	20,6	20,7	24,1	17,5
2009	24,1	22,9	24,2	25,9	19,3
2010	24,3	21,7	21,9	27,6	15,8
2011	23,5	21,5	24,8	26,0	17,2

Джерело: розраховано за даними: Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. 2009 р. – К. : Держстат України, 2010. – С. 217–219; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2011 рік : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. –К. : ДП "Інформаційно-видавничий центр Держстату України", 2012. – С. 213–214.

Таблиця 2.3

Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, за видами економічної діяльності, 2005–2011 рр., од.

Показник	Усього	з них		
		впроваджували нові технологічні процеси*	освоювали виробництво інноваційних видів продукції	у тому числі нових для ринку
2005				
Промисловість України	810	402	630	...
Обробна промисловість	779	383	621	...
в т.ч. харчова промисловість та перероблення сільськогосподарської продукції	156	69	112	...
2007				
Промисловість України	1186	515	564	...
Переробна промисловість	1146	484	557	...
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	290	116	113	...
2008				
Промисловість України	1160	582	667	210
Переробна промисловість	1113	542	662	209
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	261	120	138	34

Продовження табл. 2.3

Показник	Усього	З них		
		впроваджували нові технологічні процеси*	освоювали виробництво інноваційних видів продукції	у тому числі нових для ринку
2009				
Промисловість України	1180	540	614	179
Переробна промисловість	1121	489	601	175
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	284	124	149	26
2010				
Промисловість України	1217	593	615	182
Переробна промисловість	1143	535	607	181
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	296	129	135	21
2011				
Промисловість України	1327	677	731	184
Переробна промисловість	1218	585	724	184
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	313	146	182	24

* З 2008 р. – впроваджували інноваційні процеси

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2009 рік : стат. зб. / [за ред. І.В. Калачової]. – К. : Держстат України, 2010. – С. 216–218; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2010 рік : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. – К.: Держстат України, 2011. – С. 223; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2011 рік: стат. зб. / [за ред. І.В. Калачової]. – К. : Держстат України, 2012. – С. 213.

У період 2007–2010 рр. також проявилася стійка тенденція до скорочення впровадження нових технологічних процесів на промислових підприємствах харчової галузі, і особливо таких процесів, що забезпечують впровадження маловідходних, ресурсозберігаючих, безвідходних технологій (табл. 2.4). Загальнопромислова ж тенденція має зворотній напрямок в аналізованому періоді.

Простежувалась тенденція до скорочення кількості підприємств, які витрачали кошти на придбання нових технологій, впровадження нових методів виробництва, а частка підприємств, які витрачали свої кошти на придбання машин, обладнання, установок, знизилася у 2011 р. до 84%, хоча це є найбільш вагомою статтею витрат на інноваційну діяльність (показник коливався за останні п'ять років у межах 87–89,5%) (табл. 2.5).

Інноваційна діяльність у галузі має бути спрямована на використання та компенсацію результатів наукових досліджень і розробок з метою вдосконалення технологій виробництва, оновлення та розширення номенклатури продовольчих товарів, поліпшення їх якості та безпечності. Вона повинна включати маркетингові дослідження ринків збуту, формування попиту на

нові види продукції, пошук і створення інформації про конкурентне середовище, пошук партнерів по впровадженню та фінансуванню інноваційних проектів. Тому дуже тривожним є низьке значення показника виконання науково-дослідних робіт – як внутрішніх, так і зовнішніх.

Таблиця 2.4

Впровадження нових технологічних процесів на промислових підприємствах за видами економічної діяльності, 2007–2010 рр., процесів

Галузь	Усього				З них маловідходних, ресурсозберігаючих, безвідходних			
	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010
Промисловість України	1419	1647	1893	2043	634	680	753	479
Переробна промисловість	1375	1592	1840	1972	608	655	720	449
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	210	174	181	218	82	66	52	65

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2008 році : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. –К. : Держстат України, 2009. –С. 245; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2009 : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. –К. : Держстат України, 2010. – С. 223; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2010 : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. –К. : Держстат України, 2011. – С. 228.

Таблиця 2.5

Розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості, 2007–2011 рр.

Показник	Промисловість		Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	
	тис. грн	%	тис. грн	%
2007				
Усього	10850897,9	100,0	1729336,7	100,0
Внутрішні НДР	793550,5	7,3	24926,7	1,4
Зовнішні НДР	192890,8	1,8	5393,0	0,3
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	7471149,8	68,9	1504042,2	87,0
Інші зовнішні знання	328421,6	3,0	10700,4	0,6
Інше	2064885,2	19,0	184274,4	10,7
2008				
Усього	11994224,8	100,0	1374143,8	100,0
Внутрішні НДР	958752,5	8,0	25879,8	1,9
Зовнішні НДР	284834,5	2,3	12982,4	0,9
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	7664758,0	63,9	1231092,7	89,5
Інші зовнішні знання	421823,1	3,5	4205,2	0,3
Інше	2664056,7	22,2	99983,7	7,3

Продовження табл. 2.5

Показник	Промисловість		Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	
	тис. грн	%	тис. грн	%
2009				
Усього	7949907,9	100,0	1014972,8	100,0
Внутрішні НДР	633343,8	7,9	2423,0	0,2
Зовнішні НДР	213365,4	2,7	31832,7	3,1
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	4974742,9	62,6	888493,7	87,5
Інші зовнішні знання	115915,4	1,4	12858,0	1,3
Інше	2012540,4	25,3	79365,4	7,8
2010				
Усього	8045495,2	100	608852,4	100
Внутрішні НДР	818526,3	10,2	3363,6	0,55
Зовнішні НДР	177949,0	2,2	4985,0	0,82
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	5051660,6	62,8	509116,2	83,6
Інші зовнішні знання	141610,4	1,8	15187,7	2,5
Інше	1855748,9	23,1	76199,9	12,53
2011				
Усього	14333891,9	100	933060,2	100
Внутрішні НДР	833285,7	5,8	22991,2	2,5
Зовнішні НДР	246631,0	1,7	4110,3	0,4
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	10489087,2	73,2	784078,8	84,0
Інші зовнішні знання	324701,6	2,3	1638,3	0,2
Інше	2440186,4	17,0	120241,6	12,9

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2007 році : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. – К. : Держстат України, 2008. – С. 215; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2009 рік : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. – К. : Держстат України, 2010. – С. 193–195; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2010 рік : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. – К. : Держстат України, 2011. – С. 203; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2011 рік : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. – К. : Держстат України, 2012. – С. 193.

Інноваційний розвиток харчових підприємств здійснюється переважно з власних джерел (див. Додаток А.10), і становив у 2011 р. – 92,9% від загального обсягу фінансування (проти 73,4% у 2008 р.). Ще 6% було залучено за допомогою кредитів. Із 2008 р. державного фінансування інноваційної діяльності галузі майже не відбувалось, проте у 2011 р. залучались невеликі обсяги іноземного кредитування.

Міжнародні порівняння:

Харчова промисловість знаходиться на останньому місці серед ключових промислових секторів за рівнем інвестицій у наукові дослідження та техніко-технологічний розвиток, при цьому витрати країн ЄС відносно ВВП є помітно нижчими від США та деяких інших країн (табл. 2.6), що змушує Європейську Комісію постійно говорити про необхідність збільшити витрати на R&D задля створення нових продуктів і методів оброблення і підвищення конкурентоспроможності продовольчого сектора, який є найбільшим виробничим сектором ЄС.

Таблиця 2.6

Витрати харчової промисловості на наукові дослідження та техніко-технологічний розвиток (R&D) окремих країн світу

Країна	млн дол. США			до ВВП, %		
	1995–2009	2000–2004	2005–2007	1995–2009	2000–2004	2005–2007
США	2094,0	2381,0	2371,0	1,24	1,30	1,91
Канада	96,0	100,0	100,0	0,58	0,56	0,55
Велика Британія	413,0	470,0	397,0	1,08	1,26	1,26
Німеччина	300,0	311,0	293,0	0,59	0,72	0,81
Франція	450,0	555,0	618,0	1,23	1,74	2,18
Швейцарія	333,0	336,0	319,0	4,97	5,75	6,29
Нідерланди	316,0	295,0	236,0	2,36	2,35	1,93
Бельгія	110,0	120,0	120,0	1,45	1,81	1,98
Італія	99,0	112,0	113,0	0,34	0,42	0,49
Іспанія	95,0	150,0	206,0	0,50	0,87	1,15
Швеція	49,0	48,0	48,0	0,95	1,05	1,25
Данія	90,0	188,0	144,0	1,68	3,94	3,49
Норвегія	70,0	88,0	93,0	2,23	2,31	2,45
Фінляндія	74,0	59,0	44,0	2,39	2,31	1,95
Чехія	3,0	3,0	6,0	0,12	0,12	0,23
Угорщина	4,0	5,0	6,0	0,25	0,21	0,32
Ізраїль	7,0	10,0	4,0	0,29	0,44	0,22
Туреччина	9,0	17	25	н/д	н/д	н/д
ПАР	н/д	9,0	23,0	н/д	н/д	н/д
Японія	2857,0	2666,0	1990,0	1,94	1,97	2,40
Південна Корея	135,0	174,0	228,0	1,40	1,8	2,58
Тайвань	31,0	59,0	37,0	0,51	1,17	1,12
Австралія	192,0	185,0	223,0	1,53	1,57	2,04
Китай	н/д	77,0	283,0	н/д	н/д	н/д
Мексика	25,0	50,0	70,0	0,10	0,13	0,22
Чилі	н/д	9,0	22,0	н/д	н/д	н/д
Інші країни	155,0	172,0	215,0	–	–	–
Всього		8649,0	8234,0	1,25*	1,35*	1,64*

*У середньому в світі.

Джерело: Research Investments and Market Structure in the Food Processing, Agricultural Input, and Biofuel Industries Worldwide [Keith O. Fuglie, Paul W. Heisey, John L. King, Carl E. Pray]. – Washington, D.C.: USDA, 2011. – P. 116.

Світовим трендом останнього десятиліття є те, що приватний сектор став одним з основних гравців у розробці інновацій для продовольчого сектора (Додаток В.1, рис. 2.1). Згідно з результатами аналізу, проведеного Міністерством сільського господарства США, факторами, що стимулювали приватні компанії до цього, були: поява біотехнологій; зміцнення прав інтелектуальної власності; нові нормативні вимоги; розширення ринків для більш якісної сировини та харчових продуктів; зростання попиту на більш різноманітну їжу; швидке зростання ринку біопалива.

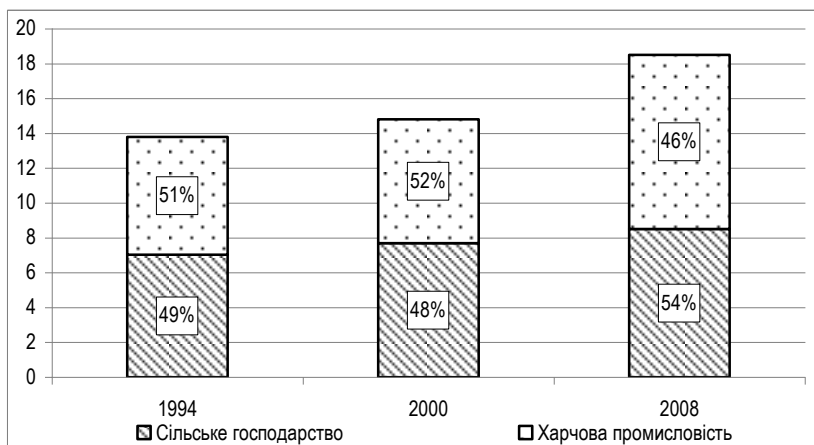

Рис. 2.1. Глобальні приватні інвестиції в наукові дослідження та техніко-технологічний розвиток (R&D) продовольчого сектора, в порівнянних цінах 2005 р., %

Джерело: ASTI Global Assessment of Agricultural R&D Spending. Developing Countries Accelerate Investment [NienkeBeintema, Gert-Jan Stads, KeithFuglie, PaulHeisey]. – Washington, D.C. : USA, 2012. – P. 15.

Щодо державних витрат на R&D, то особливо швидко вони зростали на дослідження, пов'язані з біоенергетикою, – більш ніж удвічі за останнє десятиліття (Додаток В.2).

З метою підтримки інноваційного розвитку харчової промисловості необхідно передбачити:

- прийняття пакету правових і нормативних актів щодо забезпечення ефективного функціонування стратегічно важливих підкомплексів і галузей економіки країни – цукробурякового, олійно-жирового і м'ясо-молочного підкомплексів, спиртової, лікєро-горілкової та інших галузей, зокрема законів із регулювання ринків їх кінцевої продукції;

– здійснення комплексу заходів щодо вдосконалення економічного механізму стимулювання розвитку виробництва харчових продуктів, посилення заінтересованості власників переробних і харчових підприємств у широкому використанні досягнень науково-технічного прогресу;

– забезпечення широкого впровадження безвідходних і маловідходних технологій, максимального використання місцевих ресурсів, збалансованості виробництва, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції;

– здійснення бюджетного фінансування фундаментальних і прикладних наукових досліджень, спрямованих на розвиток прогресивних екологічно чистих технологій і виробництв харчових продуктів;

– широке залучення капіталу міжнародних фінансових інститутів і приватного бізнесу, активізація роботи із створення спільних підприємств тощо.

Для стійкого просування інновацій в усі галузі економіки в цілому та у харчову промисловість зокрема необхідна суттєва фінансова підтримка держави, а також прийняття законів, які забезпечуватимуть гарантії і стимули для вітчизняних і зарубіжних інвестицій у інноваційну діяльність. Таким чином, вітчизняна інноваційна діяльність та структурна перебудова виробництва визначаються не тільки науково-технічними досягненнями, але й передбачають капітальні витрати та залучення до цього фінансово-економічних ресурсів держави.

2.3. Напрями та механізми підвищення інноваційної активності підприємств галузі

В умовах ринкової економіки держава має сприяти створенню механізмів для захисту товаровиробників від несприятливих змін цін і кліматичних умов. Розглядаючи вітчизняного споживача як первинного суб'єкта формування джерел власних інвестиційних ресурсів підприємств, слід спрямовувати першочергові зусилля на підвищення рівня платоспроможності населення. Сприяти підвищенню купівельної спроможності населення та збільшенню споживчого попиту на продукцію харчової промисловості, і, як наслідок, створити умови для збільшення обсягів виробництва і, відповідно, збільшення маси прибутку, який отримують підприємства галузі, можливо за рахунок скорочення рівня ставок непрямих податків, зокрема зниження рівня податку на додану вартість на продовольчі товари. Поліпшення інвестиційного клімату в харчовій промисловості, як і в продовольчому комплексі взагалі, сприятиме усунення практики надання окремим підприємствам або

їхнім групам необґрунтованих пільг, перегляд амортизаційної політики та зниження занадто високої реальної відсоткової банківської ставки, що позитивно позначиться на розвитку інвестиційної ініціативи.

З метою підвищення якісних характеристик науково-технічного забезпечення функціонування харчової промисловості необхідно уникнути дії тих основних факторів, які стримують науково-технічний розвиток в цій галузі продовольчого комплексу, а саме: відсутність фінансування та коштів у замовника, високі кредитні ставки, недосконалість законодавчої бази з питань інноваційної діяльності, труднощі з сировиною, відсутність попиту на продукцію, високий економічний ризик, відсутність інформації про ринки збуту. За умов відсутності сталих форм кредитування та певної нерозвиненості ринкових механізмів стає сумнівним або неможливим для більшості підприємств харчової промисловості використання таких джерел інвестування науково-технічних проєктів, як довгострокові кредити банків та власні прибутки. Тому необхідно використовувати як найбільш реальне джерело підтримки інновацій Держіннофонд (зараз його правонаступником є Державна інноваційна фінансово-кредитна установа (ДІФКУ)), що є найвагомим інституційним інвестором інноваційної діяльності і покликаний забезпечити реалізацію державної політики у цій сфері, тим більше, що до переліку пріоритетних напрямів фінансування інноваційних проєктів, що здійснюються ДІФКУ, включене впровадження агропродовольчих технологій з виробництва, зберігання і перероблення сільськогосподарської продукції.

ДІФКУ може надавати підприємствам, що здійснюють науково-технічні новації, безвідсоткові позики строком до трьох років при обов'язковому наданні гарантій повернення. Ними можуть бути: застава майна, гарантія банку, страхування фінансового ризику тощо. Існуюча при ДІФКУ інвестиційно-лізингова компанія може за схемою лізингу, без гарантій повернення, придбати необхідне для здійснення інноваційного проєкту устаткування.

За умов, коли не передбачається достатніх бюджетних вкладень, доцільно поряд із цим розробити систему захисних заходів щодо вітчизняних та іноземних інвесторів. Наприклад, залучення іноземного капіталу у промислове виробництво становить суттєвий елемент економічної політики держави у всіх посткомуністичних країнах Європи та Китаї. Поряд із захистом підприємств харчової промисловості від експансії іноземних інвесторів є необхідність і у їхньому залученні через створення максимально сприятливих умов для бізнесу. Досить перспективним є використання венчурного

фінансування, яке в Україні починає розвиватися за підтримки міжнародних фінансових організацій.

Для забезпечення розв'язання науково-технічних проблем харчової промисловості України доцільне:

- застосування пільг для всього циклу інноваційного процесу від фундаментальних досліджень до впровадження у виробництво;
- диференціація розмірів податкових пільг залежно від активності інноваційної діяльності конкретних підприємств за умов щорічного збільшення ними витрат на НДДКР не менш як на 25%;
- звільнення від оподаткування тієї частини прибутку, що спрямовується підприємствами до Державного інноваційного фонду, галузевих фондів технологічного розвитку і реконструкції виробництва, а також на виконання науково-дослідних, дослідницько-конструкторських робіт за міжнародними, загальнодержавними програмами та проектами.

Розвиток інноваційно-технологічних процесів у харчовій промисловості у перспективному періоді доцільно спрямувати у напрямках, які забезпечать якісні зрушення і перетворення:

- розроблення ресурсо- і енергозберігаючих технологій і устаткування для зберігання сільськогосподарської сировини і виробництва харчових продуктів;
- виробництва нетрадиційних видів продуктів із вітчизняної сировини;
- організації вітчизняного виробництва хімічних препаратів, необхідних для харчових виробництв;
- створення сучасних систем технологічних ліній, агрегатів і виробництв нового покоління з кращими економічними та енергетичними показниками, які повністю автоматизовані;
- досягнення комплексної механізації, електрифікації та автоматизації виробничих процесів;
- використання безвідходного (маловідходного) глибокого комплексного перероблення харчової сировини;
- створення нових харчових технологій на основі мембранної, екструзійної техніки, струмів високої частоти, вакууму, сублімації та інших методів;
- конструювання нових продуктів із заданими властивостями (наприклад, імунорегулюючими і радіопротекторними) на основі біологічних і фізико-хімічних методів глибокого фракціонування сировини та синтезу харчових речовин на програмних технологічних лініях;

- створення інтенсивних технологій та технічних засобів для виробництва й оброблення картоплі, борошна, борошна з добавками;
- дослідження нових сфер використання рослинних інгредієнтів при виготовленні харчових продуктів;
- консервування рідких гетерогенних напівфабрикатів, плодів та овочів і використання інших методів;
- здійснення біотехнологічних досліджень, створення на цій базі сучасних технологій, їхнє тиражування; створення нових продуктів з бобових, олійних культур.

Розвиток інвестиційних і інноваційних процесів у галузі має бути спрямований на:

- формування сприятливого інвестиційного клімату шляхом розширення і удосконалення нормативно-правової бази;
- удосконалення механізмів інвестиційного забезпечення відтворювальних процесів у галузях і на підприємствах харчової промисловості;
- запровадження ефективного механізму інвестування техніко-технологічної модернізації переробних підприємств, оновлення основного капіталу на якісно новій базі;
- визначення найбільш пріоритетних напрямів вкладання інвестиційних ресурсів; раціональне та ефективне поєднання власних і залучених, коротко- і довгострокових, фінансових, матеріально-технічних, організаційно-технологічних та інших ресурсів на цілі інвестування відтворювальних процесів у галузі;
- пошук та виявлення важелів, при використанні яких держава інтенсифікує інвестиційно-відтворювальні процеси й стимулюватиме їхнє поширення на інвестиційно непривабливі та технологічно відсталі підприємства харчової промисловості;
- посилення гарантій щодо захисту іноземних інвесторів від незаконного вилучення прибутків, націоналізації, компенсації і відшкодування збитків;
- підвищення рівня довіри зарубіжних підприємств до стабільності економічної та політичної ситуації у країні; запровадження страхування прямих іноземних інвестицій, майна та ризиків підприємств із іноземними інвестиціями;
- переорієнтацію іноземних фірм з експорту готової продукції на вітчизняний ринок, на розвиток місцевого виробництва шляхом здійснення спільних проєктів;

– розроблення методики оцінювання ступеня конкурентоспроможності товарів, яка б враховувала товарознавчо-технологічні знання, інформацію про аналоги, введення інновацій тощо.

Перспективи впровадження науково-технічних інновацій у процес розвитку матеріально-технічної бази харчової промисловості полягають у такому:

– удосконаленні діючих та створенні нових галузевих технологій і устаткування, новітніх технологій комплексного використання сировини, глибокого перероблення останньої;

– розробленні промислових технологій виробництва харчових добавок з імунорегулюючими та радіопротекторними властивостями та харчових продуктів з їх використанням;

– організації вітчизняного виробництва нових замінників цукру; розробці технологій виробництва синтетичних і натуральних ароматизаторів, харчових барвників;

– створенні низки загальногалузевих видів технологічного й допоміжного обладнання та запасних частин із застосуванням сучасних технологій зміцнення швидкозношувальних деталей;

– створенні виробництва пакувальних матеріалів, поліграфічного устаткування; розробленню екологічно безпечних технологій утилізації кінцевої фракції очищення стічних вод підприємств харчової промисловості.

ЗАЙНЯТІСТЬ ТА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

3.1. Зайнятість у харчовій промисловості: стан і проблеми

У новій економіці, заснованій на знаннях, висококваліфіковані кадри вирішують ключові питання, відіграють значну політико-економічну та соціальну роль і стають товаром, що користується високим попитом на ринку праці. Знання, кваліфікація перетворюються у найцінніший капітал, від ступеня оволодіння яким залежить конкурентна міць національної економіки. Нарощування потенціалу підприємств харчової промисловості також напряму пов'язане з рівнем професіоналізму працюючих, залученням кваліфікованого персоналу. Тому, зокрема, питання щодо регулювання ринку праці, якості кадрового і наукового потенціалу харчової промисловості, входять в коло найбільш актуальних.

Середньооблікова чисельність найманих працівників у виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів в 2011 р. становила 378 тис. осіб. Найбільша їхня кількість зосереджена у виробництві м'яса та м'ясних продуктів (близько 15%), переробці молока та виробництві сирів (16,2%), виробництві хліба та хлібобулочних виробів (19%), виробництві какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів (9,5%) (табл. 3.1).

За досліджуваний період у структурі чисельності найманих працівників галузі відбулися певні структурні зрушення: зменшується чисельність працівників у виробництві та переробці м'яса, борошномельної продукції, локшини, макаронів та працівників молокопереробних підприємств. Водночас збільшується кількість працюючих на цукропереробних підприємствах, спиртових виробництвах, овочепереробних та олійнопереробних підприємствах.

Виявлені при аналізі структурно-динамічних зрушень зайнятості працівників харчової промисловості тенденції свідчать про те, що у аналізовані роки зростала також питома вага працівників таких галузей: перероблення та консервування овочів і фруктів, виробництва вина, спирту етилового із зароджуваних продуктів, виробництва кондитерських виробів, маргарину тощо. Проте зменшувалася частка працівників молочної промисловості та у виробництві хлібобулочних виробів. Такі процеси відбуваються за рахунок прискореної модернізації підприємств цього типу, впровадження на них

Розділ 3. Зайнятість та система підготовки кадрів для харчової промисловості

більш сучасних технологій перероблення продовольчої сировини та забезпечення випуску високоякісних продуктів харчування, і, як наслідок, поступового вивільнення робочої сили через впровадження на підприємствах високотехнологічних механізованих та автоматизованих ліній, розроблення інноваційних технологічних продуктів.

Таблиця 3.1

Чисельність найманих працівників за видами економічної діяльності в харчовій промисловості, 2009–2011 рр.

КВЕД	Шифр КВЕД	2009			2010			2011		
		Кількість підприємств, од.	Чисельність найманих за КВЕД, осіб	до загальної чисельності по галузі, %	Кількість підприємств, од.	Чисельність найманих за КВЕД, осіб	до загальної чисельності по галузі, %	Кількість підприємств, од.	Чисельність найманих за КВЕД, осіб	до загальної чисельності по галузі, %
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	DA	7301	390000	100	6114	387000	100	4808	378000	100
Виробництво та консервування м'яса	15.11	510	13635	3,5	346	9673	2,5	384	9830	2,6
Виробництво виробів з м'яса, птиці та кролів	15.13	803	35132	9,0	526	34927	9,0	539	37225	9,8
Перероблення та консервування риби і рибних продуктів	15.20	362	8840	2,3	231	6935	1,8	277	6681	1,8
Виробництво соків із фруктів і овочів	15.32	125	9291	2,4	74	8846	2,3	73	8716	2,3
Перероблення та консервування фруктів і овочів, що не включені в інші категорії	15.33	409	10650	2,7	266	11051	2,8	292	11504	3,0
Виробництво неочищених масел і жирів	15.41	456	14204	3,6	328	14126	3,6	400	15328	4,0
Виробництво рафінованих масел і жирів	15.42	61	2900	0,7	33	2160	0,5	39	1791	0,5
Виробництво маргарину та інших столових жирів	15.43	27	3055	0,8	23	3838	1,0	30	4728	1,2
Перероблення молока і виробництво сирів	15.51	598	64313	16,5	401	61060	15,8	415	61278	16,2
Виробництво продукції борошномельної промисловості	15.61	1060	22835	5,8	674	18714	4,8	750	19888	5,3
Виробництво крохмалю та крохмальних продуктів	15.62	25	2213	0,6	14	2023	0,5	19	2068	0,5
Виробництво хліба і хлібобулочних виробів	15.81	1434	72990	18,7	1012	69950	18,1	1053	71805	19,0
Виробництво цукру	15.83	159	14693	3,8	94	13876	3,6	108	17626	4,7
Виробництво какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів	15.84	168	36951	9,5	128	34159	8,8	146	35199	9,3

Продовження табл. 3.1

КВЕД	Шифр КВЕД	2009			2010			2011		
		Кількість підприємств, од.	Чисельність найманих за КВЕД, осіб	до загальної чисельності по галузі, %	Кількість підприємств, од.	Чисельність найманих за КВЕД, осіб	до загальної чисельності по галузі, %	Кількість підприємств, од.	Чисельність найманих за КВЕД, осіб	до загальної чисельності по галузі, %
Виробництво макаронів, локшини та інших аналогічних борошно-мельних виробів	15.85	194	7524	1,9	116	4868	1,2	119	4983	1,3
Виробництво дистильованих алкогольних напоїв	15.91	155	13173	3,4	95	13664	3,5	85	13130	3,5
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів	15.92	71	8839	2,3	58	7269	1,9	63	10904	2,9
Виробництво вина	15.93	122	9588	2,4	82	9259	2,4	99	9453	2,5
Виробництво пива	15.96	85	12933	3,3	62	12370	3,2	65	12407	3,3
Виробництво мінеральної води та безалкогольних напоїв	15.98	734	14733	3,8	473	12747	3,3	483	12998	3,4

Джерело: розраховано за даними Держстату України: "Ф.1–Підприємництво (Таблиця 8, Таблиця 14–3а)" [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

Понад 15% робітників галузі працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (табл. 3.2), проте у період 2006–2011 рр. їхня частка в промисловості знизилася із 10,3% до 5,5%. Частка жінок, що працюють у поганих умовах, лишилась за цей період майже незмінною. Продуктивність праці у галузі, розрахована як кількість виробленої продукції у фактичних цінах 2007 р. у розрахунку на одного зайнятого працівника галузі, становила 214 тис. грн.

Сучасний розподіл продуктивних сил в поєднанні з локалізацією регіональних ринків праці та низькою мобільністю робочої сили поглиблює проблеми дефіциту трудових ресурсів у галузі. Основними його рисами є:

1) найбільша концентрація попиту та пропозиції робочої сили харчової промисловості спостерігається у центрі і на сході країни. Це пов'язано насамперед з локалізацією населення працездатного віку саме в цих регіонах і наявністю великих промислових центрів та розміщеними в них і поряд з ними виробництвами харчових продуктів;

2) модернізація виробництва, розширення застосування та розвиток нових наукомістких технологій у харчовій промисловості спричиняє зміни професійно-кваліфікаційної структури попиту на ринку праці, підвищенню вимог роботодавців до якості робочої сили. На сьогодні відчувається гостра нестача кваліфікованих кадрів по окремих професіях та спеціальностях

працівників харчової промисловості. Однією з причин цього є невідповідність структури професійної освіти актуальним та перспективним потребам ринку праці за кваліфікаційним рівнем і професійною структурою. Структура професійної освіти є дещо незбалансованою у тому плані, що перевага надається закладам вищої освіти. Зростає чисельність ВНЗ по країні, в тому числі і тих, що випускають спеціалістів промислових професій для харчового виробництва, проте потреба роботодавців у спеціалістах харчового профілю з вищою професійною освітою є нижчою, ніж відповідна пропозиція на ринку праці. Водночас структура базової і середньої професійної освіти не відповідає потребам ринку праці, тому попит на кваліфікованих робітників та спеціалістів є не повністю задоволеним;

Таблиця 3.2

Зайнятість працівників у харчової промисловості в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, 2006–2011 рр.

Галузь	Усього			У тому числі жінки		
	тис. осіб	до облікової кількості штатних працівників, %	зайнятих у промисловості, %	тис. осіб	до облікової кількості штатних працівників, %	зайнятих у промисловості, %
2006						
Обробна промисловість	695,9	29,3	57,0	221,4	21,0	69,2
Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	72,1	15,6	10,3	34,5	14,5	11,0
2007						
Обробна промисловість	649,8	28,4	55,9	202,7	20,3	67,8
Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	67,8	15,0	5,8	31,4	13,4	10,5
2009						
Переробна промисловість	518,2	27,8	52,0	160,3	19,5	65,1
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	59,4	15,3	5,9	27,3	13,5	11,1
2011						
Переробна промисловість	507,7	28,3	51,2	150,1	19,8	63,5
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	54,8	14,8	5,5	24,6	13,4	10,4

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К. : Держстат, 2007. – С. 401; Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : ТОВ "Август Трейд", 2012. – С. 381.

3) більш низький, порівняно з іншими галузями, рівень оплати праці спонукає до відпливу кваліфікованих кадрів у інші сектори економіки, до зниження попиту на професійну освіту за спеціальностями харчової промисловості, і, таким чином, унеможливорює відновлення кадрового потенціалу у перспективі;

4) низька якість облаштування робочих місць зумовлює високу плинність та дефіцит робочої сили на роботах, що пов'язані з важкою фізичною працею, шкідливими та небезпечними умовами праці; до втрати кадрових ресурсів у зв'язку з професійними захворюваннями або втратою працездатності. Для забезпечення робочих місць, модернізованих або новостворених, потрібними кадровими ресурсами, необхідно збалансувати структуру професійної освіти і професійно-кваліфікаційну структуру попиту на робочу силу. Для забезпечення відповідності структури професійної освіти потребам ринку праці за необхідне вважаємо перегляд напрямів і рівнів професійної підготовки з урахуванням прогнозу попиту і пропозиції на ринку праці;

5) відсутність чітких узгоджених орієнтирів розвитку галузі, його пріоритетів; непослідовність у проведенні інтеграційної політики з країнами близького та далекого зарубіжжя поглиблює невизначеність економічного середовища та ускладнює розроблення і реалізацію цілісної політики зайнятості;

6) короткотермінова орієнтованість будь-якої економічної діяльності в галузі, відсутність великих довгострокових проектів, чому певною мірою "сприяють" недостатній рівень інвестицій у виробництво та старіння матеріально-технічної бази галузі;

7) замість гнучкої системи тарифів оплати праці, яка б враховувала результативність роботи працівника, переважає безтарифна система як оплати праці, так і система винагород;

8) існує суттєва диференціація між доходами робітників однойменних професійно-кваліфікаційних груп, зайнятих у різних сферах та секторах харчової промисловості, а також диференціація доходів між працівниками великих промислових підприємств та провінційних підприємств, розміщених у невеличких містах та в сільській місцевості;

9) брак в державі чіткої міграційної політики, що спотворює як внутрішні, так і зовнішні потоки міграції.

3.2. Стан професійної освіти кадрів для галузей харчової промисловості

Висока кваліфікація кадрів є на сьогодні саме тим чинником, від якого переважно залежить ефективність і конкурентоспроможність виробництва. Дефіцит кваліфікованих кадрів в харчовій промисловості є відчутною перешкодою для подальшого прискореного розвитку галузі. Тому підготовку кадрів слід розглядати як суттєвий елемент державної промислової політики.

Зараз вітчизняна система підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з початковою і середньою професійною освітою знаходиться в стані реформування. В зв'язку з відсутністю державного замовлення на їхню підготовку ця система працює без урахування змін ситуації на ринку праці і стратегії розвитку харчової промисловості. Тобто розвиток системи професійної освіти відбувається без урахування перспективи, а управління має оперативний, тактичний характер.

Для розв'язання завдань стратегічного розвитку харчової промисловості необхідно, щоб критерії оцінки ефективності діяльності системи професійної освіти і функціонування харчової промисловості базувались на єдиній основі. Це можуть бути показники продуктивності праці, які значною мірою визначаються якістю робочої сили.

Оцінка ступеня доступності сучасної професійної освіти повинна здійснюватися на таких засадах:

- вивчення попиту та пропозиції ринку праці на окремі професії, оцінка їхньої перспективності у конкретному регіоні, з огляду на його економічний розвиток;
- обґрунтування переліку кваліфікаційних вимог до робітників будь-якої професії (базові знання, уміння та навички, тобто основні професійні компетенції, додаткові професійні компетенції, специфічні регіональні вимоги тощо);
- сучасне матеріально-технічне забезпечення процесу навчання (на сучасному обладнанні, із використанням нових технологій та методів виробництва);
- орієнтація професійної підготовки на модель "спеціаліста" або "магістра", тобто на формування творчої, саморозвиненої особи, що здатна до продуктивної самореалізації в умовах ринку;
- здійснення з участю роботодавця незалежної від освіти оцінки якості навчання;

– посилення економічних підойм працевлаштування випускників закладів ПТО (вони повинні або прийти працювати в галузь, або повернути державі кошти, витрачені на їхнє навчання);

– урахування реальних професійних успіхів випускників (моніторинг даних про розвиток професійної кар'єри випускників, їхньої подальшої самореалізації у професії) в рейтинговій оцінці кожного регіонального освітнього закладу.

Важливою умовою задоволення як національного, так і місцевого ринку праці висококваліфікованими, сучасно підготовленими робітниками має стати регіоналізація профтехосвіти через тісніше співробітництво з органами місцевого самоврядування. Узгодження структури професійної підготовки кадрів потребує значного розширення співпраці управління освіти і науки та професійно-технічних навчальних закладів із галузевими управліннями обласних державних адміністрацій.

Регіоналізація професійної освіти має проявлятися також у налагодженні тісної взаємодії кожного професійного навчального закладу із роботодавцями, службами зайнятості, державними та місцевими органами управління, що буде сприяти розвитку соціального партнерства у галузі професійної освіти. За сучасних умов соціальне партнерство для професійних навчальних закладів стає необхідною умовою формування державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів для харчової промисловості та сфери послуг будь-якого регіону.

Розвиток соціального партнерства у регіоні має ґрунтуватися насамперед на спільній взаємодії професійних навчальних закладів з усіма соціальними партнерами регіону з метою постійного удосконалення професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації робітничих кадрів. Важливим також є нормативно-правове забезпечення соціального партнерства в галузі професійної освіти як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, та забезпечення багатоканального фінансування, залучення інвестицій для розвитку професійних навчальних закладів, пільгового оподаткування тощо. Переорієнтація професійних навчальних закладів на підготовку кадрів для забезпечення потреб регіону потребує переходу від вузькоспеціалізованого галузевого профілю підготовки фахівців до широкого спектра професій і спеціальностей, потрібних конкретному регіону.

Корінні зміни, що відбуваються у сфері економіки, політики, соціальному житті країни, суттєво впливають на стан усіх ланок освіти, зокрема, на можливість працевлаштування випускників, надання їм робочих місць. Глобалі-

зація, зміни пріоритетів у розвитку економіки, демократизація суспільства породжують низку проблем і суперечностей у системі ПТО. Все це потребує неординарних нових підходів до формування і розміщення трудового потенціалу, змісту ПТО, нових методів і засобів навчання, інтеграції навчальних закладів із роботодавцями.

Роботодавці бажають залучати до виробництва кваліфікованих робітників, кваліфікація яких ґрунтується на належному професійно-освітньому рівні й дає змогу працювати на сучасному обладнанні, брати участь у сучасних виробничих технологіях. Тому особливої уваги заслуговує розроблення державних освітніх стандартів ПТО за участі роботодавців, їхніх об'єднань, асоціацій, що є пріоритетним напрямом у розвитку ПТО та за допомогою яких встановлено державні вимоги до змісту професійно-технічної освіти, рівня професійної кваліфікації випускників ПТНЗ, а також до основних обов'язкових засобів навчання та освітнього рівня вступників до зазначених закладів.

Наприклад, забезпечення високого рівня фахової освіти та підвищення кваліфікації робітничих кадрів Першого вищого професійного училища Київського національного торговельно-економічного університету підтверджується наявністю сертифікату Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України на освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на рівні кваліфікаційних вимог до молодшого спеціаліста з фаху "Харчова технологія та інженерія". Серед найперспективніших спеціальностей, за якими готуються спеціалісти цього навчального закладу, слід відзначити:

- кондитерів 3–4 розряду після повної загальної середньої освіти;
- операторів ліній у виробництві харчової продукції 3 розряду після повної загальної середньої освіти;
- молодших спеціалістів "технік-технолог" після професійної освіти.

Нагально необхідним на сьогодні є набуття та поглиблення молодими фахівцями сучасних екологічних знань, практичних навичок, формування екологічного світогляду, підвищення загального рівня екологічної культури. Національний університет харчових технологій з 1999 р. впроваджує та успішно підтримує фахову підготовку інженерів за спеціальністю "Екологія та охорона навколишнього середовища" (спеціалізація "Екологія харчової промисловості"). Кафедра біохімії та екології харчових виробництв цього вищого навчального закладу успішно співпрацює з Яготинським цукрозаводом, ПАТ "Яготинський маслозавод", Українським НДІ спирту та біотехнології продовольчих продуктів, АТ "Оболонь", заводом

ПрАТ "КЗБН "Росинка"", хлібокомбінатом № 12 м. Києва, Київським заводом медпрепаратів; органами державного управління: Департаментом продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державним управлінням екології та природних ресурсів, Міністерством екології та природних ресурсів.

Механізм соціального партнерства, насамперед, включає організацію спільно з роботодавцями якісної виробничої практики учнів, підвищення кваліфікації майстрів виробничого навчання. Зміцнення зв'язку між навчальними закладами, підприємствами, центром зайнятості, іншими суб'єктами соціального партнерства спрощує доступ до інформації про попит на ринку праці, про робітничі професії, з яких ведеться підготовка в регіоні, надає можливості для внесення пропозицій роботодавців у коригування навчальних програм, впливу їх на якість навчання, розширення можливостей в організації практики учнів, організації стажування майстрів виробничого навчання та ознайомлення з новими типами обладнання і технологічними процесами.

Розвиваючи співпрацю з роботодавцями у підвищенні рівня кваліфікації робітничих кадрів шляхом створення так званого навчального науково-виробничого комплексу, можливо вирішити такі завдання:

- впровадження ступеневої підготовки фахівців за наскрізними навчальними планами і програмами;
- розробка навчально-методичного забезпечення професійного навчання;
- ефективне використання науково-педагогічних кадрів, навчальної, лабораторної та виробничої бази, соціальної інфраструктури об'єктів комплексу;
- організація підвищення кваліфікації викладачів училища на базі університетів;
- спільне проведення науково-дослідної роботи, експериментальна перевірка та впровадження результатів наукових досліджень;
- підготовка наукових кадрів з числа творчих педагогів училища;
- теоретичне обґрунтування напрямів ступеневої підготовки фахівців відповідно до вимог ринкового механізму господарювання;
- оновлення матеріально-технічної бази навчально-виробничого процесу;
- розроблення підручників, методичних посібників, дидактичних матеріалів для підготовки фахівців.

Формування державного замовлення на підготовку кадрів передусім передбачає:

- вивчення професійно-технічними навчальними закладами потреб регіонального ринку праці;
- формування обсягів державного замовлення за конкретними угодами із замовниками робітничих кадрів, якими є підприємства, установи, організації;
- формування заявок ПТНЗ на підготовку робітничих кадрів за державним замовленням за напрямками економічної діяльності та необхідним фінансуванням;
- оформлення навчальними закладами форми №4-ПТО та забезпечення своєчасного надходження її у регіональні органи управління професійно-технічною освітою.

Міжнародні порівняння:

В останні роки в галузях харчової промисловості країн ЄС відчувається нестача у досвідчених кваліфікованих кадрах (табл. 3.3). Ураховуючи галузеву специфіку харчової і переробної промисловості у країнах ЄС політика щодо підвищення рівня професійної підготовки кадрів ґрунтується на таких засадах:

1. Інтерес до харчових наук у майбутніх спеціалістів необхідно заохочувати, починаючи з початкової освіти;

2. Працівники підприємств харчової промисловості повинні отримувати професійну освіту, що сприятиме підвищенню їхнього кваліфікаційного рівня як спеціалістів, а в кінцевому підсумку – підвищенню рівня конкурентоспроможності самих компаній харчової індустрії.

Таблиця 3.3

Рівень освітньої кваліфікації працівників харчової промисловості в деяких країнах ЄС, до загальної чисельності зайнятих, %

Країна ЄС	Початкова освіта	Середня освіта	Вища освіта
Чеська Республіка	17	78,5	4,5
Данія	37	45	13
Естонія	45	44	11
Німеччина	19,5	59,8	3
Ірландія	14	48	22
Норвегія	32,8	78,5	9,8
Португалія	50,5	41,5	8
Іспанія	38,8	19,6	41,6
Велика Британія	12	38	20

Джерело: Priorities for the development of an EU industrial Policy for food competitiveness report 2012 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.fooddrinkeurope.eu>>.

У сучасних умовах формування та функціонування внутрішнього ринку праці пред'являються нові вимоги до робітників та роботодавців. Не оминає ця тенденція і харчову промисловість. Важливе місце відводиться готовності працівника до будь-яких змін, що відбуваються під впливом зміни кон'юнктури як внутрішнього, так і зовнішнього ринків праці. Здатність працівників до адаптації в умовах швидко змінюваної кон'юнктури ринку праці характеризує гнучкість робочої сили. Якщо гнучкість робочої сили можна інтерпретувати як передумову до змін чи адаптацію до них, то мобільність робочої сили – це є участь самих працівників у змінах. Мобільність робочої сили слід розглядати у нерозривному зв'язку із стабільністю персоналу. Знижена мобільність працівників погрожує перерости у плінність кадрів, тому в умовах ринкової економіки важливим вбачається встановити оптимальне співвідношення між мобільністю персоналу та стабільністю трудового колективу. Стабільність трудового колективу є якісною характеристикою руху робочої сили, оскільки вона є можливою тільки при мобільності його працівників, зокрема на внутрішньому ринку праці – підприємства, організації, компанії, підгалузі, галузі.

Мобільність робочої сили слід розрізняти за такими видами: професійна, соціально-економічна, територіальна.

Для підвищення територіальної мобільності у харчовій промисловості та з метою створення сприятливих умов для залучення робочої сили у ті регіони, що відчують дефіцит трудових ресурсів, перш за все, слід вирішити проблему щодо здійснення більш широкого доступу робітників до ринку житла. Як дієві заходи щодо взаємодії органів виконавчої влади всіх рівнів з роботодавцями слід розглянути можливість використання працівниками галузі переваг іпотечного кредитування для підвищення територіальної мобільності кваліфікованих трудових ресурсів; розвитку регіональних житлових програм із участю роботодавців, що орієнтовані на певне коло працівників та надання їм можливостей для облаштування.

Окремо постає питання залучення молоді до оволодіння робочими професіями. Тому одним з напрямів щодо взаємкорисного співробітництва держави та виробництва чи бізнесу може стати залучення молоді в заклади базової професійної освіти з метою опанування робочих професій та наступного працевлаштування на харчові підприємства у ті регіони, що відчують дефіцит трудових ресурсів. У цьому випадку основою для укладення договорів постають питання, від вирішення яких залежить реалізація інтересів всіх учасників такого співробітництва, а саме: для роботодавця –

забезпечення виробництва необхідними робочими кадрами у достатній кількості та потрібної кваліфікації; для працівника – отримання можливості набуття професії, подальшого працевлаштування, сприяння в оренді чи придбанні житла, перспектива зростання заробітної плати, надання працівникам належних умов праці, а також так званого "соціального пакету"; для держави – зниження ризику виникнення безробіття, підвищення ефективності бюджетних витрат на базову професійну освіту.

Запорукою підвищення соціально-економічної та професійної мобільності робочої сили могли б стати: можливість отримання працівником об'єктивної та достовірної інформації про вакантні робочі місця за прийнятну вартість, впевненість робітника у стабільності та стійкості займаної посади, можливість накопичення коштів на майбутнє, використання роботодавцем такого ефективного інструменту кадрової політики як винагорода персоналу. Щодо останнього, то сучасні тенденції у формуванні системи винагород є такими, що спрямовані на максимальне підвищення об'єктивності оцінки результатів праці у системах заробітної плати, зокрема можливості широкого застосування гнучкої тарифної та безтарифної систем. Саме при гнучкій системі оплати праці існують можливості індивідуального підходу до системи винагород через урахування не тільки стажу та професійно-кваліфікаційного рівня, але й значущості працівника для організації чи компанії, його здатності зробити особистий внесок у досягнення кінцевих цілей організації. В основі гнучкої тарифної системи оплати праці лежить тариф, що доповнюється преміями, доплатами та надбавками, які враховують результативність роботи працівника за певний період. Основа ж безтарифної системи полягає у використанні системи поправочних коефіцієнтів, які враховують й різницю в складності праці різних категорій персоналу та його значущість для компанії. Тут і система "плаваючих окладів", і негрошові методи забезпечення гнучкості та лояльності персоналу, формування "золотого резерву" організації, тобто те, що може бути використано для регулювання рівня професійної мобільності працівників, а фактично – для формування стійкої моделі трудової та соціальної поведінки, що відповідає бізнес-цілям організації або виконанню важливих завдань щодо подальшого розвитку галузі (підгалузі).

Динаміка змін на ринку праці впливає на розвиток системи професійної освіти, на її модернізацію й відповідно – на якість підготовки виробничого персоналу. З метою забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працездатних громадян існує декілька різновидів системи

ПТО, основним завданням якої було і залишається відтворення робітничого трудового потенціалу держави шляхом трансформування існуючої мережі ПТНЗ і створення системи ступеневої професійно-технічної (професійної) освіти, що задовольнить реальні потреби харчової промисловості у кваліфікованих робітничих кадрах.

Найважливішою проблемою є якість професійної освіти. Наприклад, у таких знаних і загальновідомих вузах, технікумах і училищах як Національний університет харчових технологій, Одеська національна академія харчових технологій, Київський технікум громадського харчування, Житомирський професійний ліцей харчових технологій, Перше ВПУ Київського національного торговельно-економічного університету тощо якість професійної освіти надається студентам на рівні найвищих досягнень науки, техніки, культури. Проте з поширенням її масовості у регіони України рівень підготовки почав стрімко знижуватися, особливо останнім часом. І це стосується всіх ступенів професійної освіти – базового, середнього і вищого, де серйозно постає проблема навчання сучасним технологіям харчопромислового виробництва. Велике значення при цьому відіграє кадровий потенціал викладацького складу будь-якого професійного навчального закладу.

Таким чином, з метою підвищення якості професійної освіти важливим вбачається створення такої сучасної системи менеджменту якості професійної освіти, яка б відповідала таким принципам:

- перепідготовка викладацьких кадрів (стажування їх на передових підприємствах країни та за кордоном, вивчення ними сучасної технічної професійної літератури, в тому числі іноземними мовами, навчання за кордоном викладачів професійних освітніх закладів, в першу чергу майстрів виробничого навчання);

- надання професійній освіті сучасної ринкової спрямованості, підвищення гнучкості її структури та прискорення адаптації випускників професійно-технічних закладів до сучасних змін на ринку праці;

- можливість вибору індивідуальної освітньої траєкторії;

- послідовність навчального процесу при переході з одного освітнього рівня на інший;

- наскрізна стандартизація, планування і організація навчального процесу;

- підвищення якості освіти на всіх освітніх рівнях;

- скорочення строків навчання через використання узгоджених освітніх програм;

- цілеспрямоване формування контингенту учнів (у т.ч. професійно зорієнтованих);
- ефективне використання фінансових, трудових та матеріальних ресурсів;
- створення середовища, сприятливого для нарощування інтелектуального кадрового потенціалу ПТНЗ;
- якісно новий рівень інформаційно-технологічного забезпечення навчального процесу та науково-дослідної роботи;
- розвиток дистанційних форм навчання;
- створення сприятливих умов для соціальної адаптації студентів на всіх рівнях освіти;
- гарантована соціальна підтримка обдарованої та соціально незахищеної молоді;
- можливість використання широкого спектра додаткових освітніх послуг;
- тісний зворотній зв'язок з випускниками, відстеження їх професійних досягнень, допомога у підвищенні кваліфікації.

Перехід до ринкової економіки чітко визначає орієнтири ПТО, робить очевидним, що головна мета всіх об'єктів освітньої політики і освітнього процесу полягає в необхідності врахування сучасних соціально-економічних реалій ринку праці і трансформування їх у конкретні освітні програми професійної підготовки фахівців.

3.3. Попит на робочу силу та розбудова системи безперервної освіти та підготовки кадрів для підприємств галузі

Актуальність створення комплексного механізму узгодженості потреб харчової промисловості в кадрах із масштабами та напрямками професійної підготовки стає більш очевидною, оскільки система освіти повинна адекватно реагувати на запити ринку праці. Зараз попит на працівників тієї чи іншої професії (спеціальності) в основному визначається професійно-кваліфікаційною структурою зайнятих у виробництві, яка склалася. Проте на структуру попиту в харчовій промисловості можуть впливати такі чинники:

- збільшення потреби у працівниках, що володіють базою знань у сфері інформаційних технологій;

- збільшення потреби у фахівцях, що володіють сучасними екологічними знаннями, мають практичні навички, формують екологічний світогляд, підвищення загального рівня екологічної культури;
- переміщення трудових ресурсів із промисловості у ті сектори економіки, що пов'язані з наданням різних видів послуг населенню та підприємствам (громадське харчування, ресторанний бізнес, готельний бізнес тощо);
- зниження потреби у некваліфікованих працівниках.

На сьогодні є потреба у спеціалістах тих професій, для оволодіння якими достатньо одно-, дворічного навчання. Це – управлінські кадри нижчої ланки (супервайзери), техніки й технологи харчового виробництва, інженери-екологи виробництва та організатори бізнесу у сфері громадського харчування.

Найбільшим попитом на ринку праці для харчової промисловості користуються такі спеціалісти, як: маркетологи, менеджери ринку харчових продуктів, ревізори контролінгу за якістю харчової продукції. Щодо останніх, то сучасний стан харчової промисловості і можливості галузі долучитися до європейського ринку продуктів харчування передбачають створення та повсюдне застосування (на харчопромислових підприємствах) систем гарантування якості продукції, на основі яких запроваджено використання і підтвердження заходів контролю, спрямованих на забезпечення безпечності та якості харчових продуктів.

Можливість отримання роботи взагалі, і з високим доходом зокрема, на сьогодні є основним фактором міжгалузевих та міжпрофесійних перетікань робочої сили, що відсунуло на другий план такі мотиви вибору робочого місця, як задоволеність характером та змістом праці, ступінь відповідності отриманої професійної освіти здібностям людини. Перетікання робочої сили між професіями часто-густо відбувається з втратою кваліфікації, що визнається отриманими раніше освітою та набутими трудовими навичками.

Для виявлення та усунення існуючих деформацій у використанні професійної кваліфікації робочої сили і запобіганню появи нових, які обов'язково з'являться під впливом технологічної модернізації та посилення глобалізаційних процесів, необхідно розширити дослідження подібного штибу. Результати їх можуть бути використані під час розроблення державної політики зайнятості на перспективу, особливо щодо активізації заходів по регулюванню галузевого ринку праці (професійна орієнтація, профпідготовка, працевлаштування громадян відповідно до професійної кваліфікації).

Макроекономічне прогнозування передбачає складення прогнозу попиту на робочу силу у розрізі професій та рівня кваліфікації. Для достовірності прогнозу необхідно створити функціональну систему прогнозування зайнятості, яка б спиралася на добре організовану, засновану на сучасних методологічних підходах, інформаційно-статистичну базу та враховувала потреби галузі у працівниках певного професійно-кваліфікаційного складу з визначенням необхідного рівня професійної підготовки у будь-якій професії.

Загальними вимогами до складання такого прогнозу є:

– прогнози попиту на робочу силу повинні стати органічною частиною макроекономічного прогнозування розвитку галузі та охоплювати не менш як 5–10-річний період;

– для підвищення ступеня достовірності прогнозів загальної та додаткової потреби у робочій силі необхідно суттєво поліпшити якість інформаційно-статистичних матеріалів, удосконалити методологію розрахунків з тим, щоб макроекономічні показники розвитку галузі могли кореспондуватися з динамікою попиту на робочу силу.

З метою забезпечення збалансованості ринків праці та освітніх послуг слід визнати детермінантний характер показників попиту галузі на спеціалістів і кваліфікованих працівників, що розраховуються на перспективу, відносно до запланованих обсягів їхнього випуску та структурі їх підготовки у закладах професійної освіти. Тому прогноз професійно-кваліфікаційного складу попиту на робочу силу в харчовій промисловості повинен бути інтегрованим в систему національного макроекономічного прогнозування, а прогнозні показники професійно-кваліфікаційного складу зайнятих повинні розраховуватися на основі макроекономічних і галузевих параметрів, які отримані на попередніх стадіях прогнозування. Таким чином, прогнозу структури зайнятих мають передувати:

– демографічний прогноз та прогноз складу й динаміки чисельності економічно активного населення за соціально-демографічними групами;

– прогноз темпів та пропорцій економічного зростання в галузі;

– прогноз виробництва продовольчих товарів;

– прогноз зайнятості за видами економічної діяльності.

Тоді з'явиться можливість простежити основні структурні зрушення у складі робочої сили за професіями в результаті міжгалузевого розподілу зайнятих та обґрунтувати напрями розвитку системи професійної освіти, що враховуватимуть реальні потреби галузі у кваліфікованих кадрах.

На етапі розвитку базової та середньої професійної освіти назріла гостра необхідність радикального оновлення не тільки навчального процесу, а й виховання учнів. Проблему виховання ділових, професійно компетентних молодих людей, що можуть вдало адаптуватися до ринкових умов та приймати відповідальні рішення при розв'язанні важливих поточних завдань, можна вирішити за допомогою соціальних партнерів, які зацікавлені у підготовці саме таких спеціалістів. Для цього необхідно створити діючі механізми взаємодії освітніх структур з приватними чи державними підприємствами, різними громадськими організаціями (профспілками, опікунськими радами, батьківськими та студентськими радами).

Учбові центри по підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації робітничих кадрів за профільними спеціальностями харчової промисловості повинні виконувати такі завдання:

- збереження єдиного освітнього простору;
- реалізація прав та можливостей молоді на отримання різних рівнів професійної освіти (поетапно чи безперервно);
- створення умов для формування єдиного колективу у системі "училище – коледж – вуз – підприємство";
- розроблення та реалізація навчальних планів та програм, що передбачають спадковість за змістом, технологіями професійної освіти.

Навчальні комплекси безперервної професійної освіти мають на меті не тільки реалізацію середньої професійної освіти, але й додаткової освіти (підвищення кваліфікації, професійна перепідготовка кадрів, сприяння місцевим органам служби зайнятості населення).

Скорочення фінансування, відсутність необхідної державної підтримки призвели до незадовільного стану матеріально-технічних баз освітніх закладів, значному відставанню технічної забезпеченості навчального процесу, зниженню якості спеціалістів. Крім того, вимушена комерціалізація навчання зробила професійне навчання малодоступним для населення з низькими доходами. За існуючого дефіциту фінансування одним із реальних шляхів мінімізації витрат є інтеграція учбових закладів різного рівня професійної підготовки в єдиний навчальний комплекс, що включає в себе рівні початкової професійно-технічної, середньої спеціальної, вищої і додаткової (післядипломної) освіти. На перешкоді реалізації цієї концепції кадрової підготовки стоїть відомча роз'єднаність і відсутність наскрізних освітніх стандартів.

Формування системи підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки кадрів харчової промисловості орієнтоване на задоволення індивідуальних професійно-освітніх потреб спеціалістів, особливо за профільними галузевими спеціальностями.

Основними принципами формування інфраструктурних об'єктів системи професійної освіти в харчовій промисловості на найближчу перспективу мають бути:

- зростання ролі базової та середньої професійної освіти;
- підвищення відповідальності за стан та розвиток всіх рівнів професійної освіти всіх зацікавлених сторін;
- регіоналізація професійної освіти;
- децентралізація професійної освіти;
- індивідуалізація професійної освіти через засвоєння технологій, що орієнтовані на виявлення особистісних якостей учня;
- формування ефективних механізмів взаємодії освітніх установ із соціальними партнерами;
- застосування альтернативних форм професійної освіти та їхньої інтеграції;
- посилення уваги до якості професійної освіти, під якою розуміють відповідність інтересів і запитів усіх суб'єктів освітньої політики;
- інтеграція різних рівнів професійної освіти і, в першу чергу, базового та середнього;
- зростання ролі психологічного супроводження освітнього процесу, педагогічних консультацій і професійної орієнтації, в тому числі з метою підготовки випускників до прогнозування та управління своєю професійною діяльністю.

Створенню та відновленню функціонування внутрішньовиробничої системи професійного навчання та перепідготовки кадрів сприятиме, насамперед, розв'язання таких питань:

- *на рівні освітніх установ:*
 - поліпшення матеріально-технічної бази;
 - наявність маркетингових служб;
 - швидка реакція на зміну попиту на спеціалістів;
 - зростання оплати праці працівників;
- *на рівні окремих видів професійної освіти:*
 - відомча роз'єднаність освітніх установ;

- поліпшення координації діяльності та уникнення дублювання спеціальностей та професій при підготовці кваліфікованих кадрів;
 - *на рівні системи освіти:*
- інтеграція функціонування окремих підсистем освіти;
- створення єдиної підсистеми "школа – вище професійне училище – технікум (коледж) – ВНЗ";
 - *у системі відносин "освітня установа – органи управління":*
- формування освітньої доктрини на рівні держави;
- узгодження структури професійної підготовки з регіональними потребами за допомогою розширення співпраці управління освіти і науки та профільних професійно-технічних навчальних закладів з галузевими управліннями обласних (міських) державних адміністрацій;
 - поліпшення фінансування навчальних закладів;
 - *у системі відносин "освітні установи – роботодавці":*
 - налагодження соціального партнерства у сфері підготовки кваліфікованих кадрів між підприємствами галузі та професійною школою;
 - організація спільно з роботодавцями якісної виробничої практики учнів, підвищення кваліфікації майстрів виробничого навчання;
 - розвиток системи внутріфірмової підготовки кваліфікованих робітничих кадрів;
 - введення контрактної системи та заявок на підготовку кадрів;
 - вирішення питань з перепідготовки кадрів відповідно до вимог ринку праці;
 - осучаснення навчально-виробничої бази, наближення змісту навчального матеріалу до умов конкретного виробництва, розширення обсягів підготовки за індивідуальними планами.

Якість професійної освіти, тобто надання професійним освітнім закладам таких освітніх послуг, потреба в яких визначається обґрунтованим рішенням потенційного їхнього споживача скористатися ними чи ні, повинна оцінюватися через такі індикатори:

- соціальні: якість підготовки; конкурентоспроможність випускників на ринку праці; відсутність необхідності в отриманні додаткової професії; успішна адаптація випускників на виробництві та у соціумі; результат вступу у вузи; збереження здоров'я студентів;
- економічні: прибуток і рентабельність освітнього закладу, кваліфікаційний розряд випускників; потрібність пропонованих до навчання професій

та спеціальностей; працевлаштування та заробітна плата випускників при влаштуванні на роботу.

Відповідність якості освіти конкретним потребам підприємств харчової промисловості може бути забезпечена лише за умов активної взаємодії професійної освіти з роботодавцями. Оскільки кожне підприємство має певну спеціалізацію і конкретні кадрові проблеми, форми такої взаємодії можуть бути різними. Наприклад, бізнес-структури можуть встановлювати іменні стипендії для студентів певних спеціальностей, направляти до навчальних закладів молодь, що вже має вищу освіту для перепідготовки і підвищення кваліфікації. Також бізнес може здійснювати спонсорську допомогу студентам старших курсів, залучати їх для проходження практики. Перспективним є створення на базі навчальних закладів бізнес-інкубаторів з активним залученням студентів і представників підприємств.

На сьогодні найбільш раціональним та ефективним, на наш погляд, має бути вищий учбово-виробничий багаторівневий, багатопрофільний професійний освітній заклад, де повинні здійснюватись одночасно підготовка робітників, техніків та інженерів нового типу, впроваджуватись науково обґрунтована система допрофесійної підготовки з відповідною фінансовою та нормативно-правовою базою, створюватись при професійних освітніх закладах всіх рівнів власні політехнічні та еколого-економічні класи, навчальні центри з суміщенням в них загальноосвітньої та професійної підготовки, що дозволить випускникам загальноосвітніх шкіл обирати професію, спеціальність, бути конкурентоспроможними абітурієнтами при вступі до ВНЗ.

Використовуючи великий потенціал професійної школи кваліфікованих харчовиків (технологів, економістів, екологів, менеджерів виробництва) та досвід розвинених країн, узагальнюючи тенденції розвитку безперервної професійної освіти у XXI ст., вирішення цієї проблеми можливе через зміну самої структури і змісту освітньої діяльності за рахунок створення нових типів професійних освітніх закладів з багаторівневою та багато профільною підготовкою спеціалістів. У концепції модернізації національної освіти одним із пріоритетних напрямів наголошено випереджаючий розвиток базової та середньої професійної освіти, який є включеним безпосередньо у виробничі відносини і є основним джерелом поповнення багатоукладної економіки кваліфікованими робітничими кадрами та спеціалістами середньої ланки.

Найгострішими проблемами сьогодення у розвитку харчової індустрії є структурна розбалансованість галузі, посилення міжгалузевої поляризації щодо забезпечення основними засобами, їхньої зношеності та техніко-технологічного рівня; збиткова діяльність одних підприємств і стабільні обнадійливі економічні показники виробництва в інших, а також кадрове забезпечення і професійна освіта.

Ефективний розвиток харчової промисловості, підвищення конкурентоспроможності її продукції та збереження соціальної спрямованості у розвитку продовольчого сектора економіки повинні стати пріоритетними напрямками економічної політики України. В цьому контексті велике значення має посилення інвестиційно-інноваційної активності підприємств вітчизняної харчової промисловості.

Для забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку галузі необхідно створити дієвий механізм інвестування технологічних змін, який включав би низку заходів щодо удосконалення механізму коротко-, середньо- та довгострокового кредитування виробників і споживачів інноваційного обладнання для галузі та продукції вітчизняного продовольчого машинобудування; удосконалення податково-амортизаційних заходів; формування економічної політики щодо використання новітніх технологій, визначення напрямів і пріоритетів їхнього застосування; визначення реальних і перспективних джерел фінансових ресурсів, необхідних для реалізації передбачених напрямів розроблення та використання в галузі новітніх технологій тощо.

З метою інтенсифікації процесів залучення інвестицій, на наш погляд, слід здійснити низку заходів, спрямованих на:

- розширення і удосконалення нормативно-правової бази, визначення найбільш пріоритетних напрямів вкладання інвестиційних ресурсів з метою формування сприятливого інвестиційного клімату;
- удосконалення механізмів інвестиційного забезпечення відтворювальних процесів у галузях і на підприємствах харчової промисловості;
- запровадження ефективного механізму інвестування техніко-технологічної модернізації переробних підприємств, оновлення основного капіталу на якісно новій базі;
- пошук та виявлення важелів та інструментарію, при використанні яких держава зможе інтенсифікувати інвестиційно-відтворювальні процеси і стимулювати їхнє поширення на інвестиційно малопривабливі та технологічно відсталі підприємства харчової промисловості;

- раціональне та ефективне поєднання власних і залучених, коротко- та довгострокових, фінансових, матеріально-технічних, організаційно-технологічних та інших ресурсів на цілі інвестування відтворювальних процесів;
- посилення гарантій щодо захисту іноземних інвесторів від незаконного вилучення прибутків, націоналізації, компенсації і відшкодування збитків;
- підвищення рівня довіри західних підприємств до стабільності економічної та політичної ситуації у країні;
- запровадження страхування прямих іноземних інвестицій, майна та ризиків підприємств із іноземними інвестиціями.

Існуючі проблеми в реалізації харчовою промисловістю інноваційної моделі розвитку, пов'язані не лише з недосконалістю організаційно-економічного механізму, що не створює достатньо стимулів для інновацій, а й низкою загальних чинників. По-перше, в умовах економічної нестабільності домінують короткострокові пріоритети, підприємці орієнтуються на швидку окупність бізнесу з мінімальним ризиком, тоді як впровадження інновацій потребує більш значних коштів, є ризикованішим і ефект від їхнього впровадження є пролонгованим в часі. По-друге, значна частка підприємств харчової промисловості ще не повністю позбавилась наслідків минулої економічної кризи, має низьку рентабельність виробництва і не змогла накопичити достатньо коштів для здійснення техніко-технологічного оновлення виробництва. Особливо це стосується малих та середніх підприємств – вони самостійно, без державної підтримки неспроможні повномасштабно розгорнути інноваційний процес. По-третє, наявність дешевої робочої сили не заохочує підприємців модернізувати виробництво. По-четверте, швидка олігополізація ринків продовольчих товарів, яка відбувається зараз, також не є заохочуючим чинником до впровадження інновацій. По-п'яте, існуючі недоліки в системі освіти. Матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів та їхній кадровий склад не дозволяють підготувати інженерно-технічних кадрів, здатних працювати на сучасному прогресивному обладнанні, та фахівців, які могли б впроваджувати новітні технології, в тому числі у сфері контролю за якістю та безпечністю продукції.

Сучасний стан харчової промисловості і можливості галузі долучитися до європейського ринку продуктів харчування передбачають створення та повсюдне застосування на харчопромислових підприємствах систем забезпечення якості продукції. На їхній основі запроваджено використання і підтвердження заходів контролю, спрямованих на гарантування безпечності та якості харчових продуктів, що й робить необхідною підготовку висококвалі-

фікованих кадрів для управління та професійного використання систем аналізу ризиків і критичних контрольних точок, систем самоконтролю безпеки продуктів харчування.

Важливим при цьому є вирішення питання кадрового забезпечення харчової промисловості, особливо щодо забезпечення кваліфікованою робочою силою та якісно підготовленим, відповідно до сучасних світових вимог, інженерно-технічним персоналом.

Основними стратегічними орієнтирами в подальшому розвитку харчової промисловості повинні стати:

- забезпечення перспективних потреб галузі у продукції сільського господарства відповідно до можливостей сировинної ресурсної бази та за умов раціонального використання продовольчої сировини;
- забезпечення потреб населення в основних продуктах продовольства на рівні науково обґрунтованих фізіологічних норм харчування;
- збільшення обсягів виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції широкого асортименту для максимального насичення внутрішньо- та міжрегіональних продовольчих ринків і нарощування експортного потенціалу галузі;
- впровадження стратегії інноваційного розвитку харчової промисловості, здійснення техніко-технологічного оновлення матеріальної бази підприємств галузі відповідно до новітніх досягнень науки і технологій та вимог світових стандартів;
- удосконалення системи професійного навчання і спеціальної підготовки висококваліфікованих кадрів для харчової промисловості з метою усунення професійно-кваліфікаційної асиметрії сфери зайнятості та задоволення потреб галузі у якісній робочій силі необхідного професійно-кваліфікаційного рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутковский В.А. Дополнительное профессиональное образование специалистов – основа дальнейшего развития пищевой промышленности / В.А. Бутковский // Пищевая промышленность. – 2008. – № 9. – С.50.

2. Васильева Н.А. Конкурентная среда мирового продовольственного рынка как фактор развития предприятий пищевой промышленности России / Н.А. Васильева [Электронный ресурс]. – Доступный з: <<http://economics.open-mechanics.com/articles/435.pdf>>.

3. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван та ін.]; за ред. акад. УААН Б.Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 432 с.

4. Гончаров В.Д. Оценка функционирования производственного потенциала пищевой промышленности России / В.Д. Гончаров, Т.Н. Леонова // Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий. – 2003. – № 6. – С. 11–14.

5. Дейнеко Л.В. Инновационная модернизация пищевой промышленности Украины как основа повышения ее конкурентоспособности / Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак // Научно-инновационная деятельность в агропромышленном комплексе: сб. науч. статей 5-й междунар. науч.-практ. конф., 21–22 апреля 2011, г. Минск / ред. кол. Н.В. Казаровец и др. – Минск, 2011. – Ч. 1 – С. 35–36.

6. Дейнеко Л.В. 4.2.3. Формування ефективної політики безпеки харчових продуктів в умовах інтеграції України в світову агропродовольчу систему / Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / [Андреєва Н.М., Бараннік В.О., Бланов Є.В. та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова. – Сімферополь: ПП "Підприємство Фенікс", 2010. – 582 с. – С. 513–524.

7. Дейнеко Л.В. Агфляція як феномен розвитку світової продовольчої системи / Л.В. Дейнеко // Продовольчий комплекс в системі макроекономічного регулювання: матеріали II наук. читань пам'яті академіка П.П. Борщевського. – К. Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2010. – С. 30–32.

8. Дейнеко Л.В. Державне регулювання виробництва та споживання продовольчих товарів в умовах глобалізації / Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак // Регуляторні механізми у сфері виробництва та споживання продовольчих товарів в умовах інтеграційних процесів: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25 черв. 2010 р., м. Миколаїв / відп. ред. Дейнеко Л. В. – Миколаїв: Миколаївська філія Європейського університету, 2010. – С. 3–7.

9. Дейнеко Л.В. Інвестиційна привабливість виробничої інфраструктури агропродовольчої сфери / Л.В. Дейнеко, Т.В. Стройко // Економіка і прогнозування. – 2012. – №4. – С. 73–81.

10. Дейнеко Л.В. Інноваційний розвиток і стан матеріально-технічної бази в харчовій промисловості / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько // Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: матеріали IV міжнар. бізнес-форуму,

24 березня 2011 р., м. Київ) / відп. ред. А.А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – С. 42–44.

11. Дейнеко Л.В. Методологічні засади визначення та реалізації стратегічних пріоритетів розвитку харчової промисловості / Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак // Економіка харчової промисловості. – 2009. – № 2. – С. 22–25.

12. Дейнеко Л.В. Проблеми ефективного використання промислового потенціалу та удосконалення системи підготовки кадрів у харчовій промисловості / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько // Економіка промисловості : зб. наук. пр. – К. : Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2007. – С. 246–253.

13. Дейнеко Л.В. Продовольчий комплекс та споживчий ринок / [Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько, П.М. Купчак та ін.] // Стратегічний потенціал продуктивних сил регіонів України : наук. вид. / за ред. Б.М. Данилишина. – К. : Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2009. – С. 78–83.

14. Дейнеко Л.В. Реальні й потенційні можливості та напрями модернізації харчової промисловості в посткризовий період / Л.В. Дейнеко // Національне господарство України: теорія та практика управління : зб. наук. пр. – К. : Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2010. – С. 95–99.

15. Дейнеко Л.В. Ринок праці та підготовка кваліфікованих кадрів для харчової промисловості: проблеми та завдання управління / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько, М.П. Сичевський // Проблема ефективного використання та професійно-технічної підготовки кадрів промислового сектора економіки України : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., Рада по вивч. прод. сил України, 28–29 лист. 2007 р., м. Київ. – К. : Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2007. – С. 168–174.

16. Дейнеко Л.В. Розвиток інвестиційних процесів у харчовій промисловості України в умовах зовнішньоторговельної лібералізації / Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак // Продуктивні сили України : наук.-теор.економ. журнал. – 2008. – № 1(004). – С. 86–95.

17. Дейнеко Л.В. Розвиток стратегічного потенціалу харчової промисловості / Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак // Харчова і переробна промисловість. – 2009. – № 6(358). – С. 5–9.

18. Дейнеко Л.В. Розвиток харчової промисловості в контексті забезпечення продовольчої безпеки / Дейнеко Л.В., Романюк І.М., Цимбалюк А.В // Економіка промисловості України : зб. наук. пр. – К.: Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2001. – С. 123–130.

19. Дейнеко Л.В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень (проблеми теорії і практики) : монографія / Л.В. Дейнеко ; НАН України ; Рада по вивч. прод. сил України. — К.: Знання, 1999. – 331 с.

20. Дейнеко Л.В. Стимулювання науково-інноваційних досліджень у харчовій промисловості / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика / [Андерсон В.М., Андреева Н.М., Алимов М.М. та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова / ДУ "ІЕПСО НАН України; ІПРЕЕД НАН України; СумДУ; НДІ СРП. – Сімферополь: ПП "Підприємство Фенікс", 2011.– Т. 2. – С. 330–335.

21. Дейнеко Л.В. Шляхи та перспективи оновлення потенціалу харчової промисловості України. / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько // Економічний вісник університету. – Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди", 2013. – Вип. 20/3. – С. 184–190.

22. Костыря Е.В. Подготовка специалистов пищевых технологий в условиях непрерывного образования / Е.В. Костыря, Э.А. Шпилько // Пищевая промышленность. – 2007. – № 7. – С. 38–41.

23. Крисанов Д.Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України / Д.Ф. Крисанов. – К. : Ін-т економ. НАН України, 2002. – 247 с.

24. Крисанов Д.Ф. Якість і безпечність харчової продукції / Д.Ф. Крисанов // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 103–119.

25. Купчак П.М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів: монографія / П.М. Купчак ; НАН України; Рада по вивч. прод. сил України. – К., 2009. – 152 с.

26. Международные сравнения [Електронний ресурс] – Доступний з : <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/icstatistics/incomparisons>.

27. Москаленко В.О. Кадровий потенціал підприємств харчової промисловості України: формування, управління та розвиток / В.О. Москаленко / за ред. д-ра екон. наук М.П. Сичевського. – К. : Національний університет харчових технологій МОН України, 2010. – 212 с.

28. Наукове обґрунтування стратегії розвитку продовольчого комплексу [Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько, М.П. Сичевський та ін.] // Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектора економіки України. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – С. 355–457.

29. Осипов П.В. Интегральный производственный потенциал пищевой промышленности / П.В. Осипов. – Одесса : НАН Украины, ИПРЭЭИ, 2004. – 288 с.

30. Отдельные показатели видов экономической деятельности [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.gks.ru/bgd/regl/b11_13/IssWWW.exe/Stg/d3/13-01.htm>.

31. Попов А.М. Проблемы и перспективы подготовки кадров для пищевой отрасли АПК / А.М. Попов // Пищевая промышленность. – 2008. – №10. – С.40.

32. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення" від 14.04.2000 р. № 656 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.zakon.rada.gov.ua>>.

33. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / [Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк] ; за ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К. : Наук. думка, 2007. – 276 с.

34. Промышленность Республики Казахстан [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.stat.kz/digital/poromishlennost/Pages/default.aspx>>.

35. Романюк І.М. Організаційно-економічні засади продовольчого забезпечення та напрями його удосконалення в регіоні / І.М. Романюк. – Чернівці : Видавництво "Наші книги", 2008. – 216 с.

36. Сичевський М.П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України : монографія / за ред. С.І. Дорогунцова. – К. : Наук. світ, 2004. – 374 с. – Бібліогр.: С. 279–296.

37. Смоляр В.И. Рациональное питание / В.И. Смоляр. – К. : Наукова думка, 1991. – 112 с.

38. Промышленность Республики Беларусь : стат. сб. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://belstat.gov.by/homep/ru/publications/prom/2012/about.php>>.

39. Теоретико-методологічні засади розвитку конкурентного середовища у сфері виробництва продовольчих товарів / [Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, С.І. Князев та ін.]. – К. : Науковий світ, 2003. – 132 с.

40. Федулова І.В. Обґрунтування напрямів інноваційного розвитку підприємств хлібопекарної галузі: монографія / І.В. Федулова. – К. : НУХТ, 2009. – 512 с.

41. Шелудько Е.І. Перспективи інноваційної модернізації харчової промисловості України / Е.І. Шелудько, П.М. Купчак // Проблеми й перспективи розвитку академічної університетської науки установ НАН України та ВНЗ : зб. наук. пр. за матеріалами V Всеукраїнського наук.-практ. форуму, 12–14 грудня, м. Полтава. – Полтава : ПолтНТУ, 2012. – С. 75–83.

42. Шелудько Е.І. Розвиток інноваційних процесів в харчовій промисловості як умова сталого економічного зростання / Е.І. Шелудько // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К. : ВЦ НУБіП України. – 2012. – Вип. 169. – Ч. 1. – Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес". – С. 224–233.

43. Шелудько Е.І. Структурно-технологічні засади модернізації харчової промисловості України [Електронний ресурс] / Е.І. Шелудько // Ефективна економіка. – 2010. – № 11. – Доступний з : <<http://www.economy.nayka.com.ua>>.

44. Якубовський М.М. Інноваційні проблеми посткризового розвитку промисловості: шляхи розв'язання / М.М. Якубовський // Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : матеріали IV міжнар. Бізнес-форуму, 24 березня 2011 р., м. Київ / відп. ред. А.А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – С. 180–182.

45. ASTI Global Assessment of Agricultural R&D Spending. Developing Countries Accelerate Investment [Nienke Beintema, Gert-Jan Stads, Keith Fuglie, Paul Heisey]. – Washington, D.C. : USDA, 2012. – 24 p.

46. Priorities for the development of an EU industrial Policy for food competitiveness report 2012 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.fooddrinkeurope.eu>>.

47. Research Investments and Market Structure in the Food Processing, Agricultural Input, and Biofuel Industries Worldwide [Keith O. Fuglie, Paul W. Heisey, John L. King, Carl E. Pray]. – Washington, D.C.: USDA, 2011. – 137 p.

48. The EU in the world 2013 [Електронний ресурс] – Доступний з : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-30-12-861/EN/KS-30-12-861-EN.PDF>.

49. The Future of Food and Farming: Challenges and choices for global sustainability. – London: The Government Office for Science, 2011. – 210 p.

Розділ 1

Таблиця 1.1. Основні показники розвитку харчової промисловості	10
Таблиця 1.2. Показники фінансової діяльності підприємств харчової промисловості України	12
Таблиця 1.3. Середньомісячна номінальна заробітна плата одного найманого працівника в харчовій промисловості України	15
Таблиця 1.4. Динаміка структури операційних витрат харчової промисловості України	16
Таблиця 1.5. Динаміка зношувально-відтворювальних процесів у харчовій промисловості	18
Таблиця 1.6. Динаміка інвестицій в основний капітал харчової промисловості	19
Таблиця 1.7. Прямі іноземні інвестиції в харчову промисловість України	20
Таблиця 1.8. Структура зовнішньої торгівлі готовими харчовими продуктами	24
Таблиця 1.9. Експорт продовольства окремими країнами світу	25
Таблиця 1.10. Імпорт продовольства окремими країнами світу	26
Таблиця 1.11. Баланс експортно-імпортних відносин за групою цукор і кондитерські вироби з цукру	29
Таблиця 1.12. Баланс експортно-імпортних відносин за групою какао та вироби з нього	30
Таблиця 1.13. Динаміка основних параметрів розвитку сільського господарства України	35
Таблиця 1.14. Площа сільськогосподарських угідь за категоріями землевласників і землекористувачів	37
Таблиця 1.15. Основні показники розвитку сільського господарства України	38
Таблиця 1.16. Введення в дію окремих виробничих потужностей	39
Таблиця 1.17. Виробництво машин та устаткування для перероблення сільгосппродуктів	42
Таблиця 1.18. Індeksi промислової продукції харчової промисловості в Україні	47
Таблиця 1.19. Виробництво основних видів продукції харчової промисловості	48

Таблиця 1.20. Основні показники динаміки розвитку цукроваріння в Україні.....	50
Таблиця 1.21. Галузева структура реалізації продукції харчової промисловості України (за видами економічної діяльності).....	51
Таблиця 1.22. Виробництво найважливіших видів харчових продуктів, напоїв на одну особу.....	54
Таблиця 1.23. Виробництво деяких видів харчової продукції окремих країн світу	55
Таблиця 1.24. Динаміка споживання основних продуктів харчування в Україні.....	56
Таблиця 1.25. Середньодобове споживання білків і жирів на душу населення.....	58
Таблиця 1.26. Споживання продуктів харчування на душу населення....	59

Розділ 2

Таблиця 2.1. Продуктивність праці працівників у харчовій промисловості окремих країн світу	64
Таблиця 2.2. Динаміка питомої ваги інноваційно-активних підприємств харчової промисловості у загальній кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації	71
Таблиця 2.3. Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, за видами економічної діяльності.....	72
Таблиця 2.4. Впровадження нових технологічних процесів на промислових підприємствах за видами економічної діяльності	73
Таблиця 2.5. Розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості	74
Таблиця 2.6. Витрати харчової промисловості на наукові дослідження та техніко-технологічний розвиток (R&D) окремих країн світу.....	76

Розділ 3

Таблиця 3.1. Чисельність найманих працівників за видами економічної діяльності в харчовій промисловості.....	85
Таблиця 3.2. Зайнятість працівників у харчової промисловості в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам	87
Таблиця 3.3. Рівень освітньої кваліфікації працівників харчової промисловості в деяких країнах ЄС.....	95

Розділ 1

Рис. 1.1. Частка харчової промисловості в переробній промисловості окремих країн світу.....	9
Рис. 1.2. Структура прямих іноземних інвестицій у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів.....	22
Рис. 1.3. Динаміка потужностей з переробки олійних культур, виробництва та експорту соняшникової олії	28
Рис. 1.4. Індекси виробництва машин та устаткування для перероблення сільгосппродуктів.....	41
Рис. 1.5. Індекси промислового виробництва.....	45
Рис. 1.6. Частка продажу основних промислових харчових товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств.....	60
Рис. 1.7. Частка продажу основних промислових харчових товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств	60

Розділ 2

Рис. 2.1. Глобальні приватні інвестиції в наукові дослідження та техніко-технологічний розвиток (R&D) продовольчого сектора	77
---	----

ПЕРЕЛІК ДОДАТКІВ

Розділ 1

Додаток А.1. Структура балансу підприємств харчової промисловості...	103
Додаток А.2. Необоротні активи підприємств харчової промисловості...	103
Додаток А.3. Оборотні активи підприємств харчової промисловості.....	104
Додаток А.4. Дебіторська заборгованість підприємств харчової промисловості України.....	104
Додаток А.5. Власний капітал підприємств харчової промисловості України.....	105
Додаток А.6. Кредиторська заборгованість у промисловому виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових.....	105
Додаток А.7. Поточні зобов'язання підприємств харчової промисловості України, 2008–2011 рр.....	106
Додаток А.8. Прямі іноземні інвестиції окремих країн світу в харчову промисловість України.....	106
Додаток А.9. Динаміка прямих інвестицій з України в харчову промисловість країн світу.....	108
Додаток А.10. Показники економічної діяльності харчової промисловості України.....	108

Розділ 2

Додаток Б.1. Структурно-динамічні зрушення в товарній структурі зовнішньої торгівлі промисловими харчовими продуктами України з країнами ЄС.....	111
Додаток В.1. Обсяги продажу та витрати на R&D провідних харчових компаній світу.....	114
Додаток В.2. Державне фінансування R&D у сфері біоенергетики в країнах ОЕСР.....	115

ДОДАТКИ

Додаток А.1

Структура балансу підприємств харчової промисловості, 2008–2011 рр., млн грн

Актив								Пасив								Баланс			
Необоротні активи		Оборотні активи		Витрати майбутніх періодів		Необоротні активи та групи вибуття		Власний капітал		Забезпечення наступних витрат і платежів		Довгострокові зобов'язання		Поточні зобов'язання				Доходи майбутніх періодів	
на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року		
2008																			
43537,7	54373	62304,9	79461,5	697,4	1820,3	0	13,9	32871,5	32218,5	705,9	1282,1	1921,9	28617	53650,9	73419,5	92,7	131,6	10654,0	35668,7
2009																			
50768,2	56379,4	77950,8	97636,6	1518,8	1795,6	12,2	16,7	31407,7	37421,9	1204,8	1135,6	28245,2	30720,2	68278,3	86430,8	113,8	119,9	30250,0	55828,3
2010																			
58463,8	63453,3	93925,4	21076,7	1972,8	2253,8	17,2	13,3	39328,5	46394,0	1130,8	1475,2	30703,4	35525,0	83083,9	03148,8	132,6	254,1	54379,2	86797,1
2011																			
72375,8	80579,9	34190,0	54103,8	1952,8	3507,9	24,8	41,2	47452,2	56667,5	1472,2	1553,1	35447,8	41476,0	23923,8	38119,5	247,6	416,5	108543,4	38232,8

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Діяльність суб'єктів господарювання, 2010: стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – С. 158–161; Діяльність суб'єктів господарювання, 2011: стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – С. 172–175.

Додаток А.2

Необоротні активи підприємств харчової промисловості, 2008–2011 рр., млн грн

Необоротні активи, всього		у тому числі											
		Основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові біологічні активи та інвестиційна нерухомість						Незавершене будівництво		Довгострокові фінансові інвестиції		Інші необоротні активи	
		Залишкова вартість		Знос									
на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року		
2008													
43537,7	54373	32944,4	41677,3	26343,7	30719,2	5964,2	6868,1	3635,5	4709,4	993,6	1118,2		
2009													
50768,2	56379,4	40387,8	44817,5	29287,7	34828,8	6303,8	6190,9	3045,1	3880,2	1031,5	1490,8		
2010													
58463,8	63453,3	45876,9	50847,5	33736,6	39374,8	6571,3	5892,2	4644,5	5054,5	1371,1	1659,1		
2011													
72375,8	80579,9	51124,7	56359,1	39346,5	45510,7	5833,5	7709,3	14033,0	14746,0	1384,6	1765,1		

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Діяльність суб'єктів господарювання, 2010: стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – С. 162–163; Діяльність суб'єктів господарювання, 2011: стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – С. 176–177.

Оборотні активи підприємств харчової промисловості, 2008–2011 рр., млн грн.

Оборотні активи, всього		у тому числі									
		Оборотні активи в запасах товарно- матеріальних цінностей		Дебіторська заборгованість		Поточні фінан- сові інвестиції		Грошові кошти		Інші оборотні активи	
на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року
2008											
62304,9	79461,5	21833,7	22574,8	35442,5	50150,8	1061,4	920,9	1689,2	3254	2278,1	2561
2009											
77950,8	97636,6	22292,9	27666,5	48838,3	62679,1	897,4	1219,1	3409,6	3202,0	2512,6	2869,9
2010											
93925,4	121076,7	27523,9	35804,9	59192,0	75006,4	1053,9	1773,8	3372,7	4518,4	2782,9	3973,2
2011											
134190,0	154103,6	36475,4	40181,5	87641,5	101103,5	1736,4	2031,1	4784,3	6821,3	3552,4	3966,2

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Діяльність суб'єктів господарювання, 2010 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 164–165; Діяльність суб'єктів господарювання, 2011 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 178–179.

Дебіторська заборгованість підприємств харчової промисловості України, 2008–2011 рр., млн грн

Дебіторська забор- гованість, всього		у тому числі					
		За товари, роботи, послуги: чиста реалізаційна вартість		За розрахунками з бюджетом		Інша поточна дебіторська заборгованість	
на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року
2008							
935442,5	50150,8	19694,5	27490,7	2938,8	3768,2	12809,2	18891,9
2009							
48838,3	62679,1	26801,4	32634,1	3707,0	6171,6	18329,9	23873,4
2010							
59192,0	75006,4	30168,4	36835,4	6459,8	7695,9	22563,8	30475,1
2011							
87641,5	101103,5	39528,6	48426,1	7470,3	7651,2	40642,6	45026,2

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Діяльність суб'єктів господарювання, 2010 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 166–167; Діяльність суб'єктів господарювання, 2011 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 180–181.

Додаток А.5

**Власний капітал підприємств харчової промисловості України,
2008–2011 рр., млн грн.**

Власний капітал, всього		у тому числі											
		Статутний капітал			Додатковий капітал			Резервний капітал			Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)		Неоплачений та вилучений капітал
на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року
2008													
32871,5	32218,5	17107,8	21305,7	8362,4	11079,7	1004,9	1049	6926,1	-460,4	529,7	755,5		
2009													
31407,7	37421,9	19193,9	22710,6	10814,9	12259,1	1046,1	1153,7	1164,5	2366,5	811,7	1068,0		
2010													
39328,5	46394,0	22368,2	25751,8	12975,3	15097,8	1079,5	1273,0	4160,7	5308,9	1255,2	1037,5		
2011													
47452,2	56667,5	24845,4	34706,5	15724,5	17473,9	1323,0	1471,4	6647,0	6038,5	1087,7	3022,8		

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Діяльність суб'єктів господарювання, 2010 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 168–169; Діяльність суб'єктів господарювання, 2011 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 182–183.

Додаток А. 6

Кредиторська заборгованість у промисловому виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, 2008–2011 рр., млн грн

Кредиторська заборгованість, всього		у тому числі											
		За товари, роботи, послуги		За розрахунками з бюджету		Із страхування		З оплати праці		Інша поточна кредиторська заборгованість			
на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року
2008													
38167,3	55214,7	24540,8	34197,7	926,6	1272,3	216,0	258,1	451,6	541,3	12032,3	18945,3		
2009													
51967,8	68645,6	32248,3	40602,9	1195,8	2360,4	235,1	269,0	519,5	545,7	17769,1	24867,6		
2010													
65427,6	78863,6	37786,7	44098,4	2342,1	3231,1	250,0	303,7	527,4	557,2	24521,4	30673,2		
2011													
99933,2	112994,2	56316,3	61879,1	3237,6	3628,1	304,5	307,1	557,9	616,6	39516,9	46563,3		

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Діяльність суб'єктів господарювання, 2010 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 172–173; Діяльність суб'єктів господарювання, 2011 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 186–187.

Додаток А.7

Поточні зобов'язання підприємств харчової промисловості України,
2008–2011 рр., млн грн

Поточні зобов'язання, всього		у тому числі					
		Короткострокові кредити банків		Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями		Кредиторська заборгованість	
на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року	на початок року	на кінець року
2008							
53650,9	73419,5	14177,9	16399,6	1305,7	1805,2	38167,3	55214,7
2009							
69278,5	86430,8	15413,4	15192,9	1897,3	2592,3	51967,8	68645,6
2010							
83083,9	103148,8	14869,2	20701,9	2787,1	3583,3	65427,6	78863,6
2011							
123923,8	138119,5	21109,8	20528,9	2880,8	4596,4	99933,2	112994,2

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Діяльність суб'єктів господарювання, 2010 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – С. 170–171; Діяльність суб'єктів господарювання, 2011 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 184–185.

Додаток А.8

Прямі іноземні інвестиції окремих країн світу в харчову промисловість України, 2007–2012 рр., на початок року

Країна	Показник	Обсяги прямих іноземних інвестицій на початок року					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Усього в економіку України, млн дол. США	21607,3	29542,7	35616,4	40053,0	44806,0	49362,3
	Усього, млн дол. США	1600,8	2067,4	2443,8	2605,2	2731,4	3423,1
Австрія	Харчова промисловість, млн дол. США	28,0	14,5	16,8	22,4	22,3	31,5
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	1,7	0,7	0,7	0,85	0,8	0,9
	Усього, млн дол. США	808,3	1066,7	1294,0	1342,7	1451,5	1607,0
Віргінські острови, Британські	Харчова промисловість, млн дол. США	36,8	43,6	42,2	33,0	25,4	24,9
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	4,5	4,1	3,3	2,4	1,7	1,5
	Усього, млн дол. США	140,2	155,8	176,9	187,8
Данія	Харчова промисловість, млн дол. США	30,8	30,0	30,1	31,6
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	22,0	19,2	17,0	16,8
	Усього, млн дол. США	132,8	150,4	914,2	982,2	980,6	965,9
Італія	Харчова промисловість, млн дол. США	2,0	1,8	1,8	1,6	1,6	1,6
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	1,5	1,2	0,2	0,16	0,16	0,16
	Усього, млн дол. США	3011,7	5946,4	7646,2	9005,3	10044,9	12645,5
Кіпр	Харчова промисловість, млн дол. США	159,6	201,6	180,2	250,2	307,8	481,5
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	5,3	3,4	2,3	2,8	3,1	3,8

Продовження Додатка А.8

	Показник	Обсяги прямих іноземних інвестицій на початок року					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Нідерланди	Усього, млн дол. США	1493	2508,8	3197,4	3954,5	4683,3	4822,8
	Харчова промисловість, млн дол. США	341,7	443,7	485,3	568,6	558,1	596,2
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	22,9	17,7	15,2	14,4	11,9	12,4
Німеччина	Усього, млн дол. США	5620,7	5918,3	6393	6601,9	7083,0	7386,4
	Харчова промисловість, млн дол. США	57,3	59,9	58,6	61,7	67,8	67,5
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9
Польща	Усього, млн дол. США	394,6	672,1	690,1	866,7	932,8	875,5
	Харчова промисловість, млн дол. США	8,1	12,4	22,5	18,5	22,0	24,8
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	2,0	1,8	3,3	2,1	2,3	2,8
Російська Федерація	Усього, млн дол. США	980,8	1462,4	1847,2	2566,4	3403,2	3594,5
	Харчова промисловість, млн дол. США	34,1	38,5	42,7	49,1	56,9	57,3
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	3,5	2,6	2,3	1,9	1,7	1,6
Велика Британія	Усього, млн дол. США	1557,2	1975,5	2249,8	2307,5	2287,1	2508,2
	Харчова промисловість, млн дол. США	109,5	139,7	148,8	146,5	122,7	125,9
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	7,0	7,1	6,6	6,3	5,4	5,0
Сполучені Штати Америки	Усього, млн дол. США	1408	1430,1	1464,6	1309,1	1158,1	1043,1
	Харчова промисловість, млн дол. США	169,1	145,4	140,4	92,0	62,0	52,2
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	11,9	10,2	9,6	7,0	5,3	5,0
Франція	Усього, млн дол. США	826,8	1044,8	1231,2	1630,8	2368,1	2230,7
	Харчова промисловість, млн дол. США	34,4	63,9	75,7	75,0	71,1	63,0
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	4,2	6,1	6,1	4,6	3,0	2,8
Швейцарія	Усього, млн дол. США	566,5	648	718	796,4	862,3	960,3
	Харчова промисловість, млн дол. США	84,8	86,1	82,6	86,3	88,4	87,5
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	14,9	13,3	11,5	10,8	10,2	9,1
Швеція	Усього, млн дол. США	137,1	986,7	1262,8	1275,8	1710,6	1744,0
	Харчова промисловість, млн дол. США	76,8	140,6	210,2	222,3	211,7	220,9
	Питома вага галузі в інвестиціях країни, %	56,0	14,2	16,6	17,4	12,4	12,7

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності : стат. зб. / [за ред. Л.М. Овденко]. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 16, 26–44.

Додаток А.9

Динаміка прямих інвестицій з України в харчову промисловість країн світу, 2007 – 2012 рр., на початок року, млн грн

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Усього	243282	619579	6203124	6226273,4	6868326,5	6898023,8
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	4640,6	6512,5	13849,5	58708,0	62322,7	62857,8
в тому числі до:						
Російська Федерація	2157,1	2927,8	10306,5	55147,0	54726,1	52089,1

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності : стат. зб. / [за ред. Л.М. Овденко]. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 60, 63.

Додаток А.10

Показники економічної діяльності харчової промисловості України, 2004–2011 рр.

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011
Обсяги реалізованої продукції, млн грн	63400	76329,1	85822,0	109959,0	139892,4	159550,1	220245,5
Частка в промисловості	15,8	16,3	15,5	15,3	15,2	19,8	16,6
Індекси промислової продукції, до попереднього року, %	112,2	113,3	110,1	107,5	97,9	94,0	99,4
Рентабельність операційної діяльності, %	2,0	3,7	5,1	4,7	1,9	5,4	4,2
Рентабельність всієї діяльності, %	0,3	1,7	2,8	1,5	-3,4	1,7	0,8
Операційні витрати з реалізованої продукції, млн грн	-	72654,7	82198,9	104788,4	134675,0	142946,1	212187,5
у тому числі за складовими:							
матеріальні витрати, млн грн		56556,2	61669,8	79473,6	101144,2	109392,4	163430,2
до операційних витрат, %	77,8	77,8	75,0	75,8	75,7	76,5	77,0
вартість товарів і послуг, придбаних для перепродажу та реалізованих без додаткової обробки, млн грн			-	-	-	-	-
до операційних витрат, %			-	-	-	-	-
Амортизація, млн грн				3518,6	4486,4	5212,3	6620,1
до операційних витрат, %	3,0	3,2	3,4	3,4	3,4	3,6	3,1
Витрати на оплату праці, млн грн				7436,6	9586,6	9554,1	12764,5
до операційних витрат, %	6,1	6,6	7,4	7,1	7,2	6,7	6,0
Відрахування на соціальні заходи, млн грн				2518,8	3277,8	3267,2	4442,6
до операційних витрат, %	2,3	2,3	2,5	2,4	2,4	2,3	2,1
Інші операційні витрати, млн грн				11840,8	15180,0	15520,1	24930,1
до операційних витрат, %	9,8	10,1	11,7	11,3	11,3	10,9	11,8
Операційні витрати на одиницю реалізованої продукції, коп./грн	90,5	95,2	95,8	95,3	95,6	89,6	96,3
Інвестиції в основний капітал, млн грн	5016,0	6418,0	8290,4	11830,0	13130,5	10458	12144
Індекси інвестицій в основний капітал, до попереднього року	107,9	109,6	119,5	127,5	90,4	71,5	129,4
Основні засоби							
Вартість основних засобів, млн грн	40778	40763	47221	50495	72957	76951	...
Залишкова вартість основних засобів, млн грн	17925	20456	24404	26480	40224	44436	...
Рівень зносу основних засобів, %	56	49,8	48,3	46,3	44,9	44,7	...

Продовження Додатка А.10

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011
Продуктивність праці, грн/особу	120326,4	134141,7	151402,9	214676,0	230769,2		...
Показники інновативності							
Підприємства, що здійснювали інноваційну діяльність, усього	334	267	243	343	Таблиця 2.3		
у тому числі за напрямками інноваційної діяльності:							
дослідження і розробки	27	19	23	22			
придбання нових технологій	36	27	19	16			
придбання виключних прав на винаходи, ліцензій	13	12	6	...	Таблиця 2.3		
виробниче проектування впровадження нових методів виробництва	59	40	26				
придбання машин, обладнання, установок	148	109	114	208			
маркетинг та реклама	70	64	51	...			
інше	49	37	36	73	Таблиця 2.5		
Витрати підприємств харчової промисловості за напрямками інноваційної діяльності, тис. грн	692332,2	1026455,5	810879,2				
На одне підприємство	2072,9	3844,4	3337,0				
У тому числі за напрямками: дослідження та розроблення	2927,1	1669,6	9454,2				
– на одне підприємство	108,4	87,9	411,1				
придбання нових технологій	84158,6	115020,2	40284,7				
– на одне підприємство	2337,8	4260	2120,2				
виробниче проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових технологій їхнього виробництва	5464,6	24886,1	17268,0				
– на одне підприємство	926,2	622,1	664,2				
придбання машин, обладнання, устаткування, інших видів основних засобів	389600,6	589840,8	485750,8				
– на одне підприємство	2632,4	5411,4	4261,0				
маркетинг і реклама	198354,9	208866,1	221889,6				
– на одне підприємство	2833,6	3263,5	4350,8				
інші напрями	11626,4	86172,7	36231,9				
– на одне підприємство	237,2	2329	1006,4				
Обсяги наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій в галузях виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, тис. грн							
Фундаментальні науково-технічні розроблення–всього, тис. грн	515050,4	23700,2	42331,6	33543,2	44305,8	36511,7	38436,8
у тому числі:							
фундаментальні дослідження	3183,7	2517,5	17237,6	2793,4	13308,3	11766,3	12393,5
прикладні дослідження	3913,3	6612	9218,8	7105,1	15889,8	8706,8	11980,4
розробки	13593,3	12125,5	9433,2	9815,4	11934,5	11770,0	9286,4
науково-технічні послуги	4360,1	2444,3	6442,0	3829,3	3173,2	4268,6	4776,5
Обсяги фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами фінансування, тис. грн							
Обсяги, всього		23001,1		34641,6	45842,8	35127,2	39209,1
У тому числі за рахунок – держбюджету		11854,1		20353,2	31147,8	19052,0	22772,9

Продовження Додатка А.10

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011
– коштів місцевих бюджетів	-	-	-	5,0	20,0	-	-
– позабюджетних фондів	-	-	-	123,9	297,1	-	-
– власних коштів	-	415,3	-	1112,9	3251,3	2971,8	4336,0
– коштів вітчизняних замовників	-	10380,7	-	11714,9	10398,1	11009,5	10861,6
– коштів іноземних замовників	-	307,6	-	1181,3	126,7	1535,5	814,8
– інших джерел	-	43,4	-	100,4	601,8	558,4	423,8
Джерела фінансування інноваційної діяльності у харчовій промисловості, тис. грн							
Витрати, всього	692332,2	1026455,5	810879,2	1729336,7	1374143,8	1014972,8	933060,2
У тому числі за рахунок коштів							
– власних	471175,5	713814,7	736303,4	1353805,8	1019978,3	951285,4	867122,8
– держбюджетних	-	1849,6	-	2832,4	-	35,5	-
– місцевих бюджетів	-	-	-	-	-	-	-
– позабюджетних фондів	-	-	-	-	-	-	-
– вітчизняних інвесторів	4451,3	8289,2	1421,5	554,8	600,1	-	-
– іноземних інвесторів	25190	97624,2	-	5137,4	-	77,3	9395,9
– кредитів	175101,2	204880,8	73154,3	349153,5	353565,4	63574,6	56074,5
– інших	16414,2	-	-	17852,8	-	-	467,0

Джерело: розраховано за даними Держстату України: Статистичний щорічник України за 2006 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]; Держ. ком. статистики України, – К.: Консультант, 2007. – С. 374; Основні засоби України : стат. зб. / [за ред. Л. М. Овденко]. – К.: Держстат України, 2007. – С. 26, 33; Основні засоби України у 2007 році : стат. зб. / [за ред. Л. М. Овденко]. – К.: Держстат України, 2008. – С. 35; Статистичний бюлетень "Основні показники підприємств різних форм власності за окремими видами діяльності за 2008 рік" / [за ред. Л. М. Овденко]. – К.: Держстат України, 2009. – Ч. 1. – С. 268—293; Статистичний бюлетень "Основні показники підприємств різних форм власності за окремими видами діяльності за 2006 рік" / [за ред. Л. М. Овденко]. – К.: Держстат України, 2007. – Ч. 1. – С. 203—224; Промисловість України у 2001–2007 роках : стат. зб. / [за ред. Л. М. Овденко]. — К.: Держстат України, 2008. – С. 15, 31–33, 58, 60, 66, 86, 87, 93; Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності : стат. зб. / [за ред. І. М. Жук]. — К.: Держстат України, 2009. – С. 163,165,167; Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2004 році : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. – К.: Держстат України, 2005. – С. 200, 202, 213, 215; Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2006 році : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. – К.: Держстату України, 2007. – С. 195, 197, 204–224; Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2007 році : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. – К.: Держстат України, 2008. – С. 124, 198–204, 227, 244–246; Капітальні інвестиції в Україні : стат. зб. / [за ред. Л. М. Овденко]. – К.: Держстат України, 2009. – С. 46.; Діяльність суб'єктів господарювання. 2009 : стат. зб. / [за ред. І. М. Жук]. — К.: Держстат України, 2010. – С. 157–159,178–179,186–187; Статистичний щорічник України за 2011 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: ТОВ "Август Трейд", 2012. – С. 107–111; Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2011 році : стат. зб. / [за ред. І. В. Калачової]. – К.: Держстат України, 2012. – С. 94,109,183,193.

Додаток Б.1

**Структурно-динамічні зрушення в товарній структурі зовнішньої торгівлі
промисловими харчовими продуктами України
з країнами ЄС, 2007–2012 рр.**

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Роки	Експорт, тис. дол. США	до попереднього періоду, %	Імпорт, тис. дол. США	до попереднього періоду, %	Сальдо, тис. дол. США
II. Продукти рослинного походження. 09. Кава, чай, прянощі	2007	861,3	н/д	36638,3	н/д	-35777,0
	2008	966,7	112,2	50317,1	137,3	-49350,4
	2009	2261,1	233,9	47706,0	94,8	-45444,9
	2010	3030,4	134,0	47130,5	98,8	-44100,1
	2011	3537,8	116,7	71876,7	152,5	-68338,9
	9 місяців 2012	2221,9	82,9	50231,5	97,0	-48009,6
11. Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	2007	8715,5	н/д	9492,2	н/д	-776,7
	2008	9556,5	109,6	10165,7	107,1	-609,2
	2009	3326,5	34,8	8524,1	83,9	-5197,6
	2010	3355,8	100,9	9862,6	115,7	-6506,8
	2011	2934,2	87,4	14056,0	142,5	-11121,8
	9 місяців 2012	3408,4	217,1	6735,7	66,4	-3327,3
III. 15. Жири та олії тваринного та рослинного походження	2007	808149,4	н/д	76399,8	н/д	731749,6
	2008	658742,6	81,5	121311,8	158,8	537430,8
	2009	469959,4	71,2	101165,9	83,4	368793,5
	2010	631930,4	134,8	101306,4	100,1	530624,0
	2011	666412,9	105,5	120267,6	118,7	546145,3
	9 місяців 2012	588167,5	105,0	91045,1	109,1	497122,4
IV. Готові харчові продукти	2007	331768,3	н/д	876202,3	н/д	-544434,0
	2008	243642,6	73,4	1128726,3	128,8	-885083,7
	2009	297741,3	122,2	857496,1	76,0	-559754,8
	2010	331358,5	111,3	1007842,9	117,5	-676484,4
	2011	431692,0	105,5	1217181,6	120,8	-785489,6
	9 місяців 2012	463666,5	161,5	871619,7	101,0	-407953,2
16. Продукти з м'яса, риби	2007	173,2	н/д	26049,4	н/д	-25876,2
	2008	350,5	202,3	35018,9	134,4	-34668,4
	2009	258,3	73,7	24949,4	71,2	-24691,1
	2010	770,8	298,4	28687,5	115,0	-27916,7
	2011	1377,5	178,7	33743,3	117,6	-32365,8
	9 місяців 2012	1098,7	105,4	30491,6	135,7	-29392,9

Харчова промисловість України: ефективність використання виробничих ресурсів...

Продовження Додатка Б.1

17. Цукор і кондитерські вироби з цукру	2007	19976,9	н/д	16480,4	н/д	3496,5
	2008	9433,6	47,2	17702,4	107,4	-8268,8
	2009	15280,6	162,0	13912,1	78,6	1368,5
	2010	17006,2	111,3	15359,5	110,4	1646,7
	2011	38101,2	224,0	16241,9	105,7	21859,3
	9 місяців 2012	29488,8	156,0	13753,9	129,2	15734,9
18. Какао та продукти з нього	2007	14878,7	н/д	115849,9	н/д	-100971,2
	2008	14019,9	94,2	161968,2	139,8	-147948,3
	2009	20294,4	144,8	132385,2	81,7	-112090,8
	2010	26206,4	129,1	139138,5	105,1	-112932,1
	2011	21378,5	81,6	158635,3	114,0	-137256,8
	9 місяців 2012	15646,9	119,6	84640,7	74,4	-68993,8
19. Готові продукти із зерна	2007	13900,0	н/д	45170,6	н/д	-31270,6
	2008	18263,6	131,4	65428,9	144,8	-47165,3
	2009	15619,0	85,5	47715,9	72,9	-32096,9
	2010	14407,1	92,2	66901,2	140,2	-52494,1
	2011	20607,4	143,0	92929,9	138,9	-72322,5
	9 місяців 2012	16952,2	122,7	67023,8	100,3	-50071,6
20. Продукти перероблення овочів, плодів	2007	99636,1		92039,1		7597,0
	2008	17223,1	17,3	115759,1	125,8	-98536,0
	2009	16806,4	97,6	80741,0	69,7	-63934,6
	2010	31415,9	186,9	107245,0	132,8	-75829,1
	2011	19608,3	62,4	123018,4	114,7	-103410,1
	9 місяців 2012	53556,1	416,0	83250,8	90,2	-29694,7
21. Різні харчові продукти	2007	7549,2	н/д	272115,5	н/д	-264566,3
	2008	11589,3	153,5	343572,3	126,3	-331983,0
	2009	12640,6	109,1	253454,8	73,8	-240814,2
	2010	15072,0	119,2	261863,3	103,3	-246791,3
	2011	17772,1	117,9	324736,7	124,0	-306964,6
	9 місяців 2012	13485,7	101,8	224340,3	94,4	-210854,6
22. Алкогольні, безалкогольні напої, оцет	2007	61001,8	н/д	86060,3	н/д	-25058,5
	2008	51934,4	85,1	134492,3	156,3	-82557,9
	2009	45502,9	87,6	73400,3	54,6	-27897,4
	2010	32021,0	70,4	122591,0	167,0	-90570,0
	2011	27566,4	86,1	217257,8	177,2	-189691,4
	9 місяців 2012	15783,2	93,6	173359,1	126,1	-157575,9

Продовження Додатка Б.1

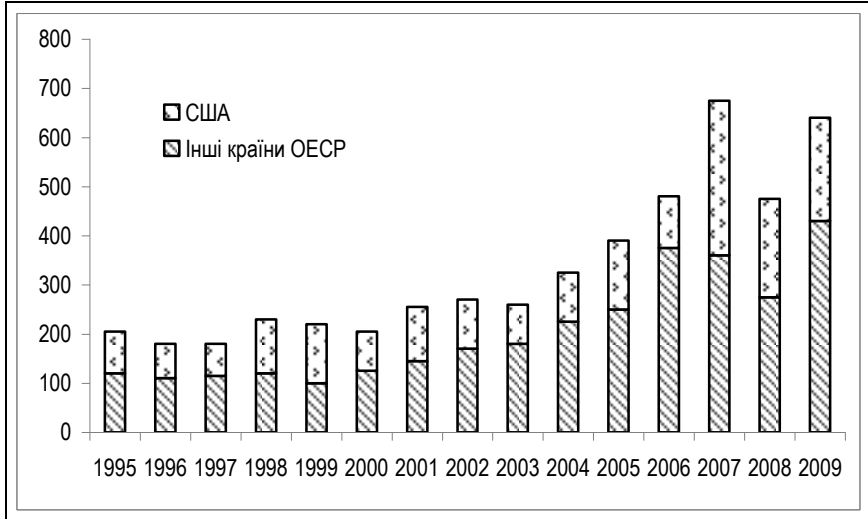
23. Залишки і відходи харчової промисловості	2007	113632,9	н/д	109521,7	н/д	4111,2
	2008	118878,7	104,6	167159,2	152,6	-48280,5
	2009	170250,9	143,2	156094,5	93,4	14156,4
	2010	193937,3	113,9	159634,2	102,3	34303,1
	2011	285169,8	147,0	160549,1	100,6	124620,7
	9 місяців 2012	314720,1	159,5	127896,2	112,8	186823,9
24. Тютюн і промислові замінники тютюну	2007	1019,4	н/д	112915,3	н/д	-111895,9
	2008	1949,6	191,2	87625,1	77,6	-85675,5
	2009	1088,1	55,8	74843,0	85,4	-73754,9
	2010	521,7	48,0	106422,6	142,2	-105900,9
	2011	110,7	21,2	90069,2	84,6	-89958,5
	9 місяців 2012	2934,8	3467,7	66863,3	98,1	-63928,5

Джерело: розраховано за даними: Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2008 році [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>; Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2009 році [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>; Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2010 році [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>; Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2011 році [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>; Співробітництво між Україною та країнами ЄС за 9 місяців 2012 року [Електронний ресурс] / Держстат України. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>.

Обсяги продажу та витрати на R&D провідних харчових компаній світу, 2008 р.

Компанія	Країна	Обсяг реалізованої продукції	R&D	R&D продукції, %	Напрямок діяльності
		млн дол. США			
Cargill	США	120400	н.д.	н.д.	н.д.
Nestle	Швейцарія	91896	1653	1,80	Какао, кава
ArcherDaniel Midlands	США	69816	49	0,07	н.д.
Unilever	Нідерланди	56941	1277	2,24	Чай
Pepsi	США	43251	282	0,65	н.д.
Kraft Foods	США	42201	499	1,18	н.д.
Sysco	США	37552	0	0,00	н.д.
Coca-cola	США	31944	н.д.	н.д.	н.д.
Wilmar International	Сінгапур	29145	н.д.	н.д.	Пальмова олія
Tyson Foods	США	28130	н.д.	н.д.	Птиця
Smithfield	США	14264	91	0,64	Свинина
Conagra	США	13809	69	0,50	н.д.
General Mills	США	13652	205	1,50	н.д.
Sara Lee	США	13450	н.д.	н.д.	н.д.
Kellogg	США	12822	181	1,41	н.д.
Dean Foods	США	12455	8	0,06	н.д.
Land O Lakes	США	12039	40	0,33	Виробництво кормів, молочне тваринництво
Sime Darby	Малайзія	10894	н.д.	н.д.	Пальмова олія, каучук
Heinz	США	10071	н.д.	н.д.	Помідори
Bunge	США	10028	34	0,34	н.д.
Cadbury	Велика Британія	9960	128	1,258	н.д.
Campbell	США	8391	115	1,37	Помідори, перець
Dole	США	7732	н.д.	н.д.	Фрукти

Джерело: Research Investments and Market Structure in the Food Processing, Agricultural Input, and Biofuel Industries Worldwide [Keith O. Fuglie, Paul W. Heisey, John L. King, Carl E. Pray]. – Washington, D.C. : USDA, 2011. – P. 114.

Державне фінансування R&D у сфері біоенергетики в країнах ОЕСР*,
млн. дол США

*Об'єднання економічного співробітництва та розвитку

Джерело: Research Investments and Market Structure in the Food Processing, Agricultural Input, and Biofuel Industries Worldwide [Keith O. Fuglie, Paul W. Heisey, John L. King, Carl E. Pray]. – Washington, D.C.: USDA, 2011. – P. 132

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Автори наукового видання належать до наукової школи видатного українського вченого – економіста-аграрника, академіка УААН, доктора економічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України **ПЕТРА ПРОКОПОВИЧА БОРЦЕВСЬКОГО** (1936–2003 рр.).

ДЕЙНЕКО ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

Фахівець у галузі економіки та управління національним господарством, економіки природокористування, розміщення продуктивних сил і регіональної економіки, доктор економічних наук (2000 р.), професор (2002 р.).

Закінчила економічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка за спеціальністю "Політична економія" (1987 р.). Під керівництвом П.П. Борщевського у 1993 р. підготувала та захистила кандидатську дисертацію на тему "Підвищення ефективності розвитку харчової промисловості в регіоні спеціалізації (на прикладі Поділля України)", а у 2000 р. захистила докторську дисертацію на тему "Економічні проблеми розвитку харчової промисловості України та її регіонів".

З 2003 р. очолювала науковий відділ проблем розвитку продовольчого комплексу та споживчого ринку Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України. З 2011 р. очолює відділ промислової політики ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

Автор понад двохсот наукових праць, більшість з яких присвячено дослідженню проблем розвитку харчової промисловості на державному та регіональному рівнях; вирішенню проблем підвищення її конкурентоспроможності; проблемам екологізації виробництва продовольчих товарів і реалізації інноваційної моделі розвитку цієї галузі.

Підготувала десять кандидатів (за спеціальностями "Економіка та управління національним господарством" і "Економіка природокористування та охорона навколишнього середовища"), а також два доктори економічних наук (за спеціальністю "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка").

E-mail: deinekolv@gmail.com.

ШЕЛУДЬКО ЕЛЛА ІГОРІВНА

Фахівець у галузях економіки природокористування і охорони навколишнього середовища, розвитку продуктивних сил і регіональної економіки, кандидат економічних наук (2004 р.), старший науковий співробітник (2011 р.).

Закінчила економічний факультет Української сільськогосподарської академії за спеціальністю "Економічна кібернетика" (1985 р.). У 2004 р. захистила кандидатську дисертацію на тему "Економіко-екологічні аспекти раціоналізації природокористування (на прикладі АПК Київського регіону)". У 2011 р. отримала наукове звання старшого наукового співробітника у галузі розвитку продуктивних сил і регіональної економіки.

З січня 2011 р. – старший науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

Шелудько Е.І. є автором понад 100 наукових праць, у тому числі – спів-автор 10 колективних монографій. Основні напрями діяльності – дослідження проблем промислової політики та розвитку потенціалу промислового виробництва України; оцінка структурно-технологічних зрушень та прогнозування розвитку харчової промисловості та хімічного промислового комплексу України; дослідження конкурентоспроможності продукції галузей харчової промисловості, хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості; обґрунтування їхньої експортоспроможності; можливості імпортозаміщення в галузях; екологізація промислового виробництва та екологічність промислової продукції; перспективи розвитку виробництва екологічно чистих продуктів харчування в Україні; формування вітчизняного ринку екологобезпечних високоякісних продуктів харчування.

У 2007 р. була нагороджена Подякою Київського міського голови за вагомий особистий внесок у розвиток вітчизняної науки та зміцнення науково-технічного потенціалу столиці. У 2009 р. нагороджена Почесною грамотою Міністерства аграрної політики України за високий професіоналізм, вагомий особистий внесок у забезпечення реформування аграрного сектора економіки, активну законотворчу діяльність.

E-mail: shellaru@mail.ru.

КУПЧАК ПАВЛО МИРОНОВИЧ

Фахівець у галузі економіки та управління національним господарством.

Закінчив Київський національний торговельно-економічний університет (2003), де здобув кваліфікацію магістра за спеціальністю "Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності". У 2008 р. підготував і захистив кандидатську дисертацію на тему: "Стратегічні пріоритети розвитку харчової промисловості в умовах активізації інтеграційних процесів".

З січня 2011 року – старший науковий співробітник відділу промислової політики ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

Автор понад 60 наукових праць, у тому числі одноосібної монографії.

У 2010 р. став лауреатом конкурсу молодих учених і студентів вищих навчальних закладів Національної академії наук України за серію наукових праць "Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних і глобалізаційних процесів".

E-mail: kupchakpasha@gmail.com.

РОМАНЮК ІРИНА МИХАЙЛІВНА

Фахівець у галузі фінансів, оподаткування, регіональної економіки, економіки та управління національним господарством.

Закінчила Буковинський державний фінансово-економічний інститут за спеціальністю "Фінанси" (2000 р.). У 2007 р. захистила кандидатську дисертацію на тему: "Організаційно-економічні засади продовольчого забезпечення та напрями його удосконалення в регіоні".

З жовтня 2012 р. – науковий співробітник відділу промислової політики ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

Романюк І.М. є автором майже 30 наукових праць, в тому числі однієї особистої монографії.

Романюк І.М. нагороджена Почесною грамотою Державної податкової адміністрації в Чернівецькій області за сумлінну працю, значний особистий внесок у справу навчання, підготовки і виховання висококваліфікованих фахівців для органів фінансової системи, бюджетних установ (жовтень 2004 р.) та Подякою Чернівецького міського голови за сумлінну працю, значний особистий внесок у справу навчання, підготовки і виховання висококваліфікованих фахівців для органів фінансової системи, бюджетних установ України та з нагоди Дня незалежності України (серпень 2008 р.).

E-mail: sindicat_r@mail.ru.

Наукове видання

Дейнеко Людмила Вікторівна
Шелудько Елла Ігорівна

**ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ:
ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ
ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ
ТА КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

Редактор: *Нестеренко І.І.*
Оригінал-макет: *Чимбай С.В.*

Підписано до друку 05.11.13 р.
Формат 60х90/16. Гарнітура Arial Narrow. Ризографія.
Ум. друк. арк. 7,5. Обл.-вид. арк. 6,5.
Наклад 100 прим. Замовлення № 141.

Поліграфічна дільниця ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011